

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

**EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NDE KÖKEN
AÇIKLAMALARI VE HALK ETİMOLOJİSİ (V-VI. CİLTLER)**

Semase Benay KAYA

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NDE KÖKEN AÇIKLAMALARI VE HALK
ETİMOLOJİSİ (V-VI. CİLTLER)

Semase Benay KAYA

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Semase Benay KAYA tarafından hazırlanan “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Köken Açıklamaları ve Halk Etimolojisi (V-VI. Ciltler)” başlıklı bu çalışma, 22.04.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU (Başkan)

Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN (Danışman)

Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

22/04/2024

Semase Benay KAYA

¹ “Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Prof. Dr. şükrü Halk AKALIN** danışmanlığında tarafımdan retilildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Semase Benay KAYA

TEŞEKKÜR

Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca desteğini ve engin bilgilerini hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN'a, kıymetli önerileriyle tezime katkıda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Nesrin Bayraktar ERTEN'e ve Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim. Sabır isteyen bu süreçte her zaman yanımda olan sevgili anneme, kardeşime ve Ahmed Hüsrev TAŞ'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

KAYA, Semase Benay. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Köken Açıklamaları ve Halk Etimolojisi (V-VI. Ciltler)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2024.

Evliya Çelebi, Seyahatname adlı eserinde Osmanlı coğrafyasındaki topraklara ve komşu ülkelere yaptığı seyahatlerini aktarırken yerlerin, yapıların, kişilerin ve çeşitli kavramların adlarının kökenlerine dair bilgiler sunmaktadır. Bu tez çalışmasındaki amaç hem biçimsel özellikleri hem de içeriği bakımından zengin bir eser olan Seyahatname'nin V. ve VI. cildinde yer alan adların kökenine ilişkin bilgileri derlemek, halk etimolojilerini tasnif etmek, incelenen adları bilimsel kaynaklardan elde edilen verilerle mukayese ederek Evliya Çelebi'nin izlediği yöntemleri belirlemeye çalışmaktır. Tezde Arap harfli metin ile Kahraman, Dağlı ve Sezgin'in (2001) "Topkapı Saray Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini" ile Kahraman ve Dağlı'nın (2002) "Topkapı Saray Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini" çalışmaları esas alınmıştır. Derlenen veriler, adların türlerine ve bu adlar için yapılan köken açıklamalarındaki temellendirme biçimlerine göre üç grup olarak tasnif edilmiştir. "Köken Açıklamaları" bölümünde yer, yapı, kişi, coğrafi şekil, kavim ve sefer adları incelenirken adlandırmanın dayandığı kaynak baz alınarak kendi içerisinde ayrıca sınıflandırılmıştır. İkinci bölüm olan "Halk Etimolojileri"nde ise veriler Aksan'ın (1964) sınıflandırması esas alınarak incelenmiştir. "Çoklu Açıklamalar" olarak verilen son bölümde Evliya Çelebi'nin birden fazla açıklamalarda bulunduğu adlar incelenmiştir. Elde edilen verilerin sonucunda Seyahatname'de adların kökenlerine dair yapılan açıklamalarda gerçek bilgi aktarımına dayanan etimoloji örnekleri ile Evliya Çelebi'nin kendi hayal gücünü ve kendine has üslubunu yansıttığı halk etimolojisi örneklerinin bir arada görüldüğü ortaya konmuştur.

Anahtar Sözcükler

Evliya Çelebi, Seyahatname, kökenbilimi, halk etimolojisi

ABSTRACT

KAYA, Semase Benay. *Etymological Explanations and Folk Etymology at Evliya Çelebi's Seyahatname (Volume V-VI)*, Master's Thesis, Ankara, 2024.

Evliya Çelebi provides information about the origins of the names of places, buildings, people and various concepts while narrating his travels to the lands in the Ottoman geography and neighboring countries in his Seyahatname. The aim of this thesis is to compile information on the origin of names in volumes V and VI of Seyahatname, which is a rich work in terms of both its formal features and content, to classify folk etymologies, to compare the names examined with the data obtained from scientific sources and to determine the methods followed by Evliya Çelebi. The thesis is based on the Arabic text and Kahraman, Dağlı and Sezgin's (2001) "Transcription and Index of Topkapı Palace Library Baghdad Manuscript No. 307" and Kahraman and Dağlı's (2002) "Transcription and Index of Topkapı Palace Library Revan Manuscript No. 1457". The compiled data are classified into three groups according to the types of names and the way they are justified in the origin explanations for these names. In the "Origin Explanations" section, place, structure, person, geographical shape, tribe and expedition names are analyzed and classified separately on the basis of the source on which the naming is based. In the second section, "Folk Etymologies", the data are analyzed based on Aksan's (1964) classification. In the last section, "Multiple Explanations", the names for which Evliya Çelebi made more than one explanation are analyzed. As a result of the data obtained, it was revealed that in the explanations of the origins of names in Seyahatname, examples of etymology based on the transfer of real information and examples of folk etymology reflecting Evliya Çelebi's own imagination and unique style were seen together.

Keywords

Evliya Çelebi, Seyahatname, etymology, folk etymology

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
 GİRİŞ	 1
1. BÖLÜM : ETİMOLOJİ VE HALK ETİMOLOJİSİ	7
1.1. ETİMOLOJİ	7
1.2. HALK ETİMOLOJİSİ	9
 2. BÖLÜM : KÖKEN AÇIKLAMALARI	 14
2.1. YER ADLARI	14
2.1.1. Kişi Adından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları	14
2.1.2. Olaydan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	19
2.1.3.Yerin Sahip Olduğu Özelliklerden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları	22
2.1.4. Çevredeki Başka Yapılardan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	26
2.1.5. Çevredeki Coğrafi Şekillerden Hareketle Oluşturulan	

Köken Açıklamaları.....	30
2.1.6. Çevrede Yetişen Bitkilerden Hareketle Oluşturulan	
Köken Açıklamaları.....	33
2.1.7. Halkın Belirli Bir Özelliğinden Hareketle Oluşturulan	
Köken Açıklamaları.....	35
2.1.8. Unvandan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	36
2.2. YAPI ADLARI.....	37
2.2.1. Kişi Adından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	37
2.2.2. Olaydan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları	62
2.2.3. Yapının Sahip Olduğu Özelliklerden Hareketle Oluşturulan	
Köken Açıklamaları.....	67
2.2.4. Yapının İşlevinden Hareketle Oluşturulan Köken	
Açıklamaları.....	74
2.2.5. Unvan ve Lakaptan Hareketle Oluşturulan Köken	
Açıklamaları.....	78
2.2.6. Boy, Aile, Ulus, Topluluk Adından Oluşturulan Köken	
Açıklamaları.....	80
2.2.7. Çevrede Bulunan Coğrafi Şekillerden Hareketle Oluşturulan	
Köken Açıklamaları	80
2.2.8. Çevrede Bulunan Başka Yapılardan Hareketle Oluşturulan	
Köken Açıklamaları.....	83
2.2.9. Yerin Yapısından Hareketle Oluşturulan Köken	
Açıklamaları.....	85
2.2.10. Çevredeki Hayvan Adlarından Hareketle Oluşturulan Köken	
Açıklamaları.....	86
2.2.11. Yapının Bulunduğu Konumdan Hareketle Oluşturulan	
Köken Açıklamaları.....	86
2.2.12. Bitki Adlarından Hareketle Oluşturulan Köken	

Açıklamaları.....	88
2.2.13. Nesne Adlarından Hareketle Oluşturulan Köken	
Açıklamaları.....	88
2.2.14. Kavram Adlarından Hareketle Oluşturulan Köken	
Açıklamaları.....	89
2.3. KİŞİ ADLARI.....	89
2.3.1. Kişinin Sahip Olduğu Eşyalardan Hareketle Oluşturulan	
Köken Açıklamaları.....	90
2.3.2. Olaydan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	90
2.3.3. Kişinin Sahip Olduğu Özelliklerden Hareketle Oluşturulan	
Köken Açıklamaları.....	93
2.3.4. Unvan ve Lakaptan Hareketle Oluşturulan Köken	
Açıklamaları.....	95
2.4. COĞRAFİ ŞEKİL ADLARI.....	96
2.4.1. Sahip Olduğu Özelliklerden Hareketle Oluşturulan Köken	
Açıklamaları.....	96
2.4.2. Çevresindeki Coğrafi Şekillerden Hareketle Oluşturulan	
Köken Açıklamaları.....	98
2.4.3. Çevrede Bulunan Yapılardan Hareketle Oluşturulan Köken	
Açıklamaları.....	99
2.4.4. Çevredeki Bitki, Meyve Adından Hareketle Oluşturulan Köken	
Açıklamaları.....	99
2.4.5. Coğrafi Şeklin İşlevinden Hareketle Oluşturulan Köken	
Açıklamaları.....	100
2.4.6. Kişi Adından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	100
2.5. KAVİM ADLARI.....	101
2.5.1. Çevredeki Coğrafi Şekillerden Hareketle Oluşturulan	

Köken Açıklamaları.....	101
2.5.2. Meslek Adından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	102
2.6. SEFER ADLARI.....	102
2.6.1. Olaydan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları.....	102
 3. BÖLÜM: HALK ETİMOLOJİLERİ	104
3.1. ÇAĞRIŞIM ARACILIĞIYLA YABANCI UNSURUN YERİNE DİLDE SESÇE ONU ANDIRAN UNSURUN, MUHTEVA GÖZETİLMEDEN GETİRİLMESİ.....	105
3.1.1. Yer Adları.....	105
3.1.2. Yapı Adları.....	106
3.1.3. Soy Adları.....	106
3.2. YABANCI VEYA KAYNAĞI BİLİNMEYEN UNSURA ÇOĞU ZAMAN ŞUURLU OLARAK VE YİNE MUHTEVA GÖZETİLMEDEN KARŞILIKLAR YAKIŞTIRILMASI.....	107
3.2.1. Bilgince Karşılıklar.....	107
3.2.1.1. Yer Adları	107
3.2.1.2. Yapı Adları	112
3.2.1.3. Coğrafi Şekil Adları	120
3.2.2. Halkça Karşılıklar Yapılması, Nükte Benzetme Yapma Yönelimi.....	121
3.2.2.1. Yer Adları	121
3.2.2.2. Yapı Adları	126
3.2.2.3. Soy Adları	131
3.2.2.4. Nesne Adları	132

4. BÖLÜM: ÇOKLU AÇIKLAMALAR.....	134
4.1. KÖKEN AÇIKLAMALARINDAN HAREKETLE OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR.....	134
4.2. HALK ETİMOLOJİLERİNDEN HAREKETLE OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR.....	138
4.3. HEM KÖKEN AÇIKLAMALARI HEM DE HALK ETİMOLOJİLERİNDEN HAREKETLE OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR.....	141
SONUÇ	145
KAYNAKÇA.....	150
DİZİN.....	156
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU.....	169
EK 2. ETİK KURUL / KOMİSYON İZNİ YA DA MUAFİYET FORMU.....	170

GİRİŞ

Kendi deyimiyle “seyyah-ı âlem ve nedim-i beniâdem” Evliya Çelebi, Türk edebiyatının yanında dünya edebiyatına da katkısı oldukça büyük olan Seyahatname’nin yazarıdır. Ünlü gezgin, “yerli ve yabancı bilim adamlarınca XVII. Yüzyıl Osmanlı edebiyatının en önemli simalarından biri olarak bilinmekte ve kabul edilmektedir” (Duman, 1997, s. 153). Şüphesiz ki kendisinin bu şekilde anılmasının sebebi, yaşamı boyunca gezip gördüğü yerleri kendisine has üslubu ile ilgi çekici bir biçimde aktardığı geniş kapsamlı eseri Seyahatname’dir.

Evliya Çelebi’nin yaşamı ile ilgili bilgileri günümüze ulaşan tek eseri olan ve toplamda on ciltten oluşan Seyahatname’den çeşitli verileri birleştirerek edinmekteyiz. “Eserindeki bilgilere göre 10 Muharrem 1020’de İstanbul’da Unkapanı’nda” dünyaya gelmiştir (İlgürel, 1995, s. 529). Kendi soyunu Ahmet Yesevi’ye dayandıran Evliya Çelebi’nin (bkz. SN V, 89b; SN VI, 78a) babası Derviş Mehmed Zıllî sarayın kuyumcubaşısı, Abaza asıllı olan annesi ise veziriazam olan Melek Ahmed Paşa’nın akrabasıdır (İz, 1989, s.710).

Evliya Çelebi’nin gerçek adıyla ilgili elimizde kesin bilgiler bulunmamaktadır ancak “Adını daima Evliya diye anan ünlü gezgin, bu adın kendisine nasıl verildiğinden ve bir başka adı olup olmadığından söz etmez” (Akalin, 2019, s.11). Evliya adını, hocası İmam Evliya Mehmed Efendi’den almış olma ihtimali söz konusudur (İlgürel, 1995, s. 529).

Şeyhülislam Hamid Efendi medresesinde dinî eğitim gören Evliya Çelebi, hafızlığın yanında taş üzerine yazı yazma, resim ve oyma sanatı da öğrenmiştir (Baysun, 1947, s. 401). Tilavet yeteneği duyulan Evliya Çelebi IV. Murad’ın huzuruna çıkarılmış, nükteli ve hazırcevap tutumu sayesinde Sultan’ın beğenisini kazanmıştır (Akalin, 2019, s. 14).

Evliya Çelebi'nin hikaye anlatıcılığındaki yeteneği, şiir bilgisi, nüktedanlığı gibi yeteneklerinden dolayı Baysun (1947) tarafından “zeki ve uyanık İstanbul çocuğu” olarak görülmüştür (s. 407). Sultan dahil devlet erkanının bu denli beğenisini kazanması onu çeşitli devlet adamlarına, vezirlere ve paşalara musahiplik yapma yoluna kadar götürmüştür.

Babası, babasının arkadaşları ve kendi dostlarından dinlediği seyahat maceralarının Evliya Çelebi'ye seyyah olma yolunda ilham olduğu söylenilebilir (İlgürel, 1995, s. 529). Eserinde önemli bir rolü olan rüya motifi, Evliya Çelebi'nin seyahatlerinin müsebbibi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kendisi seyahatlerinin sebebini 1040 Muharrem'inin aşure gecesi yirminci yaş gününde gördüğü bir rüyaya bağlar (bkz. SN I, 7b). Rüyasında Ebi Vakkas'ı gören Evliya Çelebi, onun buyruğu üzerine Hz. Muhammed'in elini öperek şefa'at dilenmek ister ancak dil sürçmesiyle seyahat dilemiş olur (Akalin, 2019, s. 25). Böylece “Evliya'nın doğumuyla değil onun bir seyyah olarak doğuşuyla” (Dankoff, 2021, s.48) başlayan bu eser edebiyatımızın en kapsamlı seyahatnamesi olmuştur.

SEYAHATNAME

Asıl adı Târîh-i Seyyâh Evliyâ Efendi (Tezcan, 2009, s.16) olan Seyahatname, sadece Türk dili için değil, tarih, coğrafya, folklor, antropoloji gibi birçok alan için önemli bir kaynak olarak yerini korumaktadır. Kendisi, gezip gördüğü yerleri kendine has mübalağalı ve renkli anlatım şekilleriyle zenginleştirerek okuyucuya aktarmıştır.

Dankoff (2021), Evliya Çelebi'nin Seyahatname'yi yazmasındaki amaçlarını Osmanlı İmparatorluğu'nun tasvirini ortaya koymak ve gerçekleştirilen seyahatlerin kaydını eksiksiz bir şekilde tutmak olarak belirtmiştir (s. 40). On ciltten oluşan bu eser, hacminden dolayı bir bütün olarak ele alınamamış, yeteri kadar üzerinde çalışma yapılamamıştır. Saadet Çağatay, Hasan Eren, Fahir İz, Halasi-Kun, H. Boeschoten,

Robert Dankoff gibi araştırmacıların çalışmaları da belli bölümlerin ve konuların incelenmesine yöneliktir (Duman, 1997, s. 154).

Evliya Çelebi, seyahat ettiği yerleri okura bir sistem çerçevesinde aktarmıştır. Bölgenin adı, o adın başka dil ve/veya lehçelerdeki adları ya da söyleniş farklılıkları, kurucusu, tarihi, yerleşim yerinde bulunan çeşme, cami, kilise, köprü vb. eserler, bölge halkı, halkın konuştuğu dil, bölgenin coğrafi özellikleri, anlatılan yöreye has yemekler, menkıbeler vb. unsurlardan hareketle eserde anlatılan yerler bir şablon içerisinde ele alınmaktadır. Seyahatname, sıralanan tüm bu unsurlar göz önünde bulundurulduğunda edebî bir metin olma özelliğinin ötesinde sosyoloji, antropoloji, coğrafya, tarih, folklor gibi birçok alana kaynaklık etmektedir.

Evliya Çelebi'nin nüktedan ve hazır cevap mizacı Seyahatname'deki üslubuna yansımıştır. “Türk halk tiyatrosu (Ortaoyunu, Meddah, Karagöz) geleneğine bağlayabileceğimiz kişiliğinde, okurları ve dinleyicileri güldürmek, eğlendirmek arzusu da belirgindir” (İz, 1989, s. 714). Evliya Çelebi'nin üslubunu zevkli, akıcı ve canlı olarak nitelendiren Duman (1997), eserin dili için ise yabancı sözcük ve tamlamalar açısından dönemin orta dilli eserlerini aratmadığını vurgulamıştır (s. 157).

“Evliya Çelebi'nin “acâib ve garâib” hadiselerine olan ilgisi Seyahatnâme'ye bir başka özellik daha katmıştır. Bunlar ya müellifin gördüğü binalara ilişkin olağan üstü özellikler, tılsımlardır ya velî, evliya mûcizeleridir yahut sihirbaz, hokkabaz gibi oyuncuların gösterileri ve doğa üstü olaylardır” (Tezcan, 2009, s. 17). Eserin bu yönü araştırmacıların Seyahatname'yi abartılı ve gerçeklikten uzak kurmaca bir metin olarak değerlendirmelerine neden olmuştur. Ancak metindeki bu tarz anlatılar bölge halkının kendisine aktardıklarından ibarettir ve Evliya Çelebi metinde bu kısımları ele alırken “darbimeseldir”, “böyle anlattılar ama ben görmedim” şeklinde açıklamalarda bulunmaktadır (Akalın, 2019, s. 30).

Evliya Çelebi'nin meydana getirdiği on ciltlik geniş kapsamlı bu eser kuşkusuz onun gezip gördüklerini aktardığı kısımların yanı sıra çeşitli kaynaklardan da beslenmektedir. Bazı zamanlar hangi kaynaktan istifade ettiğini açıkça belirtse de bazı zamanlarda ise kendi gözlemleri gibi okura aktarmıştır. “Kaynağın adını ise bazan kendi bilgisini doğrulamak, bazan da o kaynaktaki bilginin doğru olmadığını göstermek için zikretmiştir. Onun adını verdiği kaynakların başında “Yanvan Tarihi” gelir. Bu onun genelde İslâm öncesi ya da Yunan tarihi için verdiği bilgilerde kullandığı tarihtir” (Tezcan, 2009, s. 17). Direkt olarak yararlandığı kaynaklar arasında ise ‘Aşık Mehmed’in Menâzir ül-‘Avâlim ve Piri Reis’in Kitâb-ı Bahriyyesi bulunduğunu belirten İz (1989, s. 715), bu hususta metnin içeriğini aşağıdaki gibi sıralamıştır:

“Evliyâ'nın kendi görüp işittikleri, gözlemleriyle saptadıkları; görgü tanıklarından dinleyip aktardıkları; mizacının etkisi altında, hayal gücü ile abarttıkları, halk arasında inanılan ve anlatılan olağanüstü olaylar: kerametler, büyüler, doğaüstü yaratıklar vb.; başka yazarlardan biraz değiştirerek ya da kısaltarak kimi zaman da olduğu gibi benimseyerek aktardıkları” (İz, 1989, s. 713).

Osmanlıca metinlerde genellikle görmeye alışkın olduğumuz söz varlığı, kullanılan dil ve gramer kuralları bakımından basmakalıp olan sınırlamalar Seyahatname’de yerini Evliya Çelebi’nin kendine özgü dili ve gramer biçimlerine bırakmıştır (Dankoff, 2004, s.28).

Evliya Çelebi, eserinde yeni kelimeler türetirken dilin sınırlarını oldukça zorlamıştır. ““uşşâkânlar” (SN V, 135a) sözcüğü ile Arapça cem‘ -i mükesser yani kırık çoğul olarak adlandırılan dil kuralına karşı gelerek farklı dillere ait çoğul eklerini bir arada kullanmıştır. Arapça dişillik eklerini Arapça kökenli olmayan bir sözcük için kullandığı en çarpıcı örnek belki de “kırale” (SN II, 248b) kullanımıdır, Evliya Çelebi kraliçe yerine bu sözcüğü tercih etmiştir. Dilde kullanılan çeşitli sözcüklerden örnekseme yoluyla yeni sözcükler türeten Evliya Çelebi, “çayırîstân” (SN VI, 54a) örneğinde olduğu gibi sözcük kökünün ait olduğu dil ile son ekin ait olduğu dilin farklı olduğu bir

sözcük türetmiştir. “dün ü gün” kullanımı da yine Evliya Çelebi’nin farklı dillerde gramer öğelerini bir arada kullanmasına örnek teşkil etmektedir (Dankoff, 2004, s. 28)

Evliya Çelebi üstte ele alınan örneklerin yanında günlük konuşma dilinde kullanılan Türkçe sözcüklerin yerine Arapça ve Farsçalarını oldukça sık kullanması “Kissling’in onu Arapçalaştırma tiryakisi diye nitelendirmesine neden olan yöntemi gözler önüne serer (ta‘rīb tiryākisi)” (Dankoff, 2004, s. 31). Evliya Çelebi’nin bu tutumu izlemesindeki nedenlerden biri de müstehcen sözcükler yerine yenilerini üretmektedir (Dankoff, 2004, s. 31). “Arapça kelime yapım kalıplarıyla oynamayı sever. Bu cümleden olmak üzere fu‘āl vezninde Arapça bilimsel bir terminus görünümündeki kūsām “vajina”, aslında Farsça kūs ile Türkçe am’ın yapay olarak birleştirilmesinden oluşmuştur” (Dankoff, 2004, s.31).

Türkçenin fonetik gelişimini göstermesi, sözlük malzemesi kaynağı olması, ağız malzemesi olma özelliğini göstermesi ve etimolojik kaynak olma özelliğini taşıması bakımından ele alan Duman (1997), Seyahatname’nin Türkçe açısından önemini vurgulamıştır (s.158). Dankoff (2004), Evliya Çelebi’nin ziyaret ettiği yerlerin ağız ve şive özelliklerine uygun bir şekilde sözcükleri aktarmaya çalıştığını hatt-ı dest yazmalarından gözlemlenebilir olduğunu aktarmaktadır (s. 38).

Seyahatname’de ziyaret edilen yerleşim yerleri ile ilgili bilgileri kendisinin “evsaf” olarak adlandırdığı bir şablon üzerinden aktardığına üstte değinilmiştir.

“Evliya Çelebi, Seyahatname’sinde büyük bir yer tutan kent kasaba anlatımlarında yaptığı nesnel bilgi aktarımlarına sayısız menakıp, latife, hikâye ve halk etimolojisi örneği katmaktan hiç kaçınmaz: bu tür sözlü kültür ürünlerini neredeyse bir derlemeci gibi sürekli yazılı olarak kayıt altına alır. Seyahatname’de Evliya, kişi ve özellikle de şehir adlarıyla ilgili sayısız halk etimolojisi örneğini de ya kaydederek aktarır ya da sıklıkla yaptığı gibi, kendisi üretir bunları” (Aksoy Sheridan, 2011, s. 46).

Bu bilgiler arasında yer alan ve Evliya Çelebi tarafından çeşitli adlara getirilen köken açıklamaları eserin tümüne bakıldığında oldukça önemli bir orana sahiptir. “Bunların bir kısmı hakikaten halk etimolojisine dayandığı halde bazıları da ilmî açıdan yanlış olmayan açıklamalardır” (Duman, 1997, s. 171).

Bu çalışmada ise Evliya Çelebi’nin Seyahatname’nin V. ve VI. ciltlerinde değindiği yer, yapı, kişi ve çeşitli kavram adlarına dair köken açıklamaları ve köken yakıştırmaları (halk etimolojileri) derlenerek incelenmiştir. Çalışmada Arap harfli metin ve Kahraman, Dağlı ve Sezgin (2001) tarafından hazırlanan Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini ile Kahraman ve Dağlı (2002) tarafından hazırlanan Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini adlı çalışmaları esas alınmıştır. Eserde bulunan köken açıklamaları ve halk etimolojileri örnekleri saptanarak bu örnekler çeşitli ortaklıklar üzerinden tasnif edilmiştir. Evliya Çelebi’nin eserde yer verdiği açıklamalar ile çeşitli etimolojik kaynaklardan elde edilen veriler ile karşılaştırılıp benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konmuştur.

1. BÖLÜM

ETİMOLOJİ VE HALK ETİMOLOJİSİ

1.1. ETİMOLOJİ

Toplum içerisinde yaşayan insanlar, tarihin en eski zamanlarından beri dil ve dilin kökeni üzerine düşünmüş ve çeşitli çalışmalar ortaya koymuştur. Aksan (2020), günümüze ulaşan bilgilerin ışığında en eski dil çalışmalarının Eski Hint ve Eski Yunan'da gerçekleştiğini aktarmıştır (s. 21). Söz konusu bu çalışmalarda çoğunlukla dinî metinler üzerine yoğunlaşmıştır. Dinî metinlerin doğru okunması, aktarılması ve anlaşılması gibi hususların büyük önem arz etmesi nedeniyle “birtakım dualar, tanrı ve tanrıçaya yalvarışlar ve kutsal metinler üzerinde oldukça titiz bir şekilde” durmuşlardır (İtil, 1963, s. 1).

“Düşünme ve düşünüleni aktarma dizgesi” (Aksan, 2020, s. 17) olarak tanımlanabilen dilin, doğuştan mı yoksa insanlar tarafından oluşturulan yapay bir kavram mı olduğu sorusu zamanla gelişerek dilbilimin alt dallarından olan anlambiliminin temellerini atmıştır. Ses ile düşünce arasındaki ilişkiyi araştıran anlambilim (Bayraktar, 2017, s. 131), Vardar (2002) tarafından “Dili anlam yönünden ele alan, göstergenin gösterilen bölümünü ya da içeriği eşsüremlî ve artsüremlî açılardan inceleyen bilim dalı” şeklinde tanımlanmıştır (s. 18).

Dilin kökeni üzerine yapılan sorgulamalarla ve araştırmalarla başlayıp gelişen bu çalışmalar arasına sözcüğün kökeni üzerine yapılan araştırmaların eklenmesiyle beraber karşımıza yeni bir kavram çıkmaktadır: Etimoloji.

“Eski Yunanca étümos ‘gerçek’ ve lógos ‘bilgi; mana’ sözcüklerine birleşmesinden meydana gelir ve genellikle “gerçek anlam” veya “gerçek anlam bilgisi” diye açıklanır.

Bu terimi ilk olarak, bugünkü Türkiye'nin Mersin ilinde bulunan Soli adlı bir antik kentte yaşamış olan Yunan felsefeci Hrisippos (M.Ö. ≈ 280-207) teklif etmiştir” (Stachowski, 2011, s. 1). Sözcüklerin yapısal ve anlamsal açıdan çıkış noktasını incelemektedir. “Çünkü dilbilgisel yapı ile anlam, birlikte vardır, birlikte doğar ve birlikte ölürler; dolayısıyla da birlikte çözümlenirler” (Karaağaç, 2020, s. 8).

Gülensoy (2007), etimolojinin tam anlamıyla XIX. yüzyılda Raynouard, Diez, Bopp, Grimm gibi araştırmacıların dil incelemelerini karşılaştırmalı dilbilgisine dayandırarak gerçekleştirmesiyle beraber bilimsellik kazanmaya başladığını belirtmiştir (s. 36). Vardar (2002) ise XX. yüzyıl başlarında sadece ses odaklı olan bu çalışmalara J. Gilliéron'ın yapısal dilbilimin geliştirdiği alan kavramından yararlanarak incelemelerin içerisine anlam boyutunu kazandırdığını vurgulamıştır (s. 139).

Stachowski (2011), ses (fonetik) odaklı köken incelemelerinin yetersiz kalabileceğini İngilizce butterfly “kelebek” örneği üzerinden açıklamıştır: Etimolojisine bakıldığında “tereyağı sineği” olarak anlamlandırılabilen bu sözcüğün asıl manası Eski Germen halkları arasında var olan bir inançtan gelmektedir. Perilerin evlere girip süt, tereyağı, kaymak çaldığına inanan İngilizler, kelebeği evlere tereyağı çalmak için gelen sinek şeklinde bir peri sanıp bu şekilde adlandırmışlardır (s. 5). Bu örnek üzerinden etimoloji biliminin sadece ses bilgisinden ibaret olmayıp dil konuşurlarının tarihi, kültürü, inancı gibi birçok farklı alanlarla iç içe geçmiş girift bir alan olduğunu gözlemleyebiliriz, çünkü toplumların yaşadığı değişiklikler kültürlerinde ve dolayısıyla dillerinde etki bırakmaktadır. Bu nedenle J. Gilliéron, *l'etymologie phonétique* yani “Fonetik etimolojinin iflası” sloganını ortaya koymuştur (Stachowski, 2011, s. 6).

Yakın (1997), çağdaş etimolojinin nasıl yapılması gerektiğine dair sözcüğün ya da sözcük ögesinin en eski şekliyle beraber kronolojik açıdan gelişme gösteren tüm şekillerinin bilinmesi; incelenen sözcüğün içerdiği seslerin etimon adı verilen kaynak kelimeye karşılığının olması; sözcüğün anlamsal tüm değişiminin bilinmesi ve sözcüğün kullanıldığı dile yabancı olan seslerin var olması durumunda o sözcüğün

başka dilden alınma ihtimali göz önünde bulundurularak hangi dilden alındığı, hangi ses ve anlam değişimlerine uğradığının incelenmesi gibi belli ilkeler sıralamıştır (s. 140). Türkçe için meydana getirilen etimoloji çalışmalarına geldiğimizde en eski etimoloji sözlüğü sayılabilecek Dîvânu Lugâtü't-Türk karşımıza çıkmaktadır (Ölmez, 2008, s. 405). Yapılan başlıca çalışmaları sıralayacak olursak Herrman Vambéry'nin kaleme aldığı *A török-tatár nyelvek etymologiai szótára* "Türk-Tatar Dillerinin Etimolojik Sözlüğü" 1877 yılında Macarca 1878 yılında ise Almanca olarak yayımlanmıştır (Tuncal, 2009, s. 7) Martti Räsänen'in *Versuch eines etymologischen der Türksprachen* "Türk Dillerinin Etimoloji Sözlüğü Üzerine Bir Deneme" adlı sözlüğü, "1969' da yayımlanan bu önemli çalışmasında, varsa, her sözcüğün en eski biçimi (Eski Türkçe, Orta Türkçe vb.) ya da günümüzdeki biçimi (Azeri Türkçesi, Kumukça vb.) madde başı yapılmış, sözcüğün yaşadığı diller, farklı anlamları varsa bunlarla birlikte tek tek gösterilmiştir" (Tuncal, 2009, s. 7).

Ölmez (2008), Sir Gerard Clauson'un 1972'de yayımlanan *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* adlı sözlüğünü Türk diline ait etimoloji çalışmalarının dönüm noktası olarak göstermektedir (s. 406). Bu sözlükten sonra yayımlanmaya başlanan Ervand Vladimiroviç Sevortyan'ın başladığı, ancak ölümünden sonra S. Levitskaya tarafından *tamamlanan Etimologičeskiy slovar tyurkskih yazıkov* "Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü" gelmektedir (1974, I-IV, 1980-1989) (Tuncal, 2009, s. 10).

Türk dili ile ilgili olarak ise Türkiye'de yapılan başlıca çalışmalar arasında Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (2020), Andreas Tietze'nin Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (2021), Tuncer Gülensoy'un Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (2007) ve Sevan Nişanyan'ın Çağdaş Türkçenin Etimolojisi (2022) adlı çalışmaları sıralanabilir.

1.2. HALK ETİMOLOJİSİ

Etimolojiyi “ilmi etimoloji” ve “halk etimolojisi” olarak iki ayrı grupta inceleyen Korkmaz (1995), halk etimolojisini doğrudan halkın yaratıcılığı ile ilişkilendirmiştir (s. 274).

Varlığı insanlık tarihi kadar eskiye uzanan dil olgusu, her zaman insanların ilgisini çekmiştir. Nesnelerin, yaşadıkları yerlerin belki de kendi isimlerinin gerçek anlamı üzerine düşünen insanlar, bu adlar için bir çıkış hikayesi türetme eğilimi göstermektedir. Stachowski (2011) ise bilimsel bilgi eksikliği durumunda ise sezgilere ve dil duygularına dayandırılan yanlış köken açıklamalarını halk etimolojisi olarak tanımlamıştır (s. 9). Halk etimolojisi ifadesi ilk olarak Förstemann tarafından *Über deutsche Volksetymologie* adlı çalışmasında kullanılmıştır (Korkmaz, 1995, s. 275).

Toplumların başka toplumlarla ilişki içerisinde oluşu bir kültür alışverişini ve dolayısıyla bir dil alışverişini de beraberinde getirmektedir. Dile yeni giren sözcükleri kendi kurallarına uydurmaya çalışmak ya da kendisine yabancı gelen bir sözcüğün kökenine dair tahminler yürütmek halk etimolojisini meydana getiren temel hususlardandır. Korkmaz (1995), bu durumu “bilinmeyenlerin yerine bildiklerini geçirme eğilimi” olarak izah etmiştir (s. 277). Bu noktada bahsi geçen yabancı sözcük farklı bir dilden geçen sözcükler olabileceği gibi o dilde artık kullanılmayan, unutulmuş sözcükler de olabilmektedir (Aksan, 2015, s. 189).

Halk etimolojisinin özelliklerine değinecek olursak Stachowski (2011), halk etimolojilerinin yüzeysel benzerliklerden ve çağrışımlara dayandığını belirtir (s. 10). Dil konuşurları bilinmeyen bir sözcük ile karşılaştığında bu sözcüğü kendi dilinin işleyiş kalıplarına sokarak yerleleştirme çabası göstermektedir. Bu hususa paralel olarak Karaağaç (2020) da halk etimolojisini yalnızca ses benzerlikleri kullanılarak yapılan köken bilgisi çalışmaları olarak tanımlamıştır (s. 8). Her sözcük için geçerli olan sabit bir kuraldan bahsedemeyeceğimiz halk etimolojilerinin meydana gelişinde yöntemle bağlı kalınmadığını ve halk etimolojisinin bir parçasının açıklanabilir ve anlamlı

kılınabilirken diğer parçası ile nesne arasında ilişki kurulamayacağını söyleyebiliriz (Stachowski, 2011, s. 11).

Aksan (1964), halk etimolojisine uğrayan sözcüklerden tek heceli olanına hiç rastlamadığını belirterek halk etimolojisinde sözcüğün uzunluğunun önemli rol oynadığının altını çizmiştir. Rundbland ve Kronenfeld (1998) ise halk etimolojilerinin belirgin özellikleri arasında toplumlar arasında kolay anlaşılıp benimsenmesinin ve yayılmasının olduğunu vurgulamıştır (s. 20).

Halk etimolojisi ifadesinin ilk olarak Förstemann tarafından kullanıldığına değinmiştik, onun çalışmalarını H. Steinthal ve Karl Gustav Andersen takip etmiştir. Sonrasında halk etimolojisi ile ilgili çalışmalar meydana getirenler arasında A. Smith Palmer, halk etimolojisi sözlüğü yayınlamış, XX. Yüzyılda ise Herman Paul, Wilhelm Wundt, John Kjderqvist, Ferdinand de Saussure ve A. F. Lenkova halk etimolojisi ile ilgili konuları değişik noktalardan incelemişlerdir (Korkmaz, 1995, s. 275).

“İbni Bîbî, Müsâmeretü’l-ahbâr, Âşıkpaşa-zâde Tarihi, Neşrî Tarihi gibi tarihî kaynaklarda, vakfiyelerde, şer’iye sicillerinde, bölge tarihlerinde, eski dil ve edebiyat metinlerinde, çeşitli nitelikteki sözlüklerde, seyahat-nâmelerde, yer adları üzerinde yapılan araştırmalarda ve halk arasından derlenmiş olan efsanelerde” halk etimolojisi açısından önem arz eden malzemeler bulunduğunu belirten Korkmaz (1995), sıraladığı eserlere ek olarak “İbni Kemal’in Tercüme-i Galatatü’l-avâm’ı ve İ. Fikri’nin Lûgat-ı Garîbe’si, Ziya Gökalp’in Türkçülüğün Esasları gibi eserleri göstermiştir (s. 275). Bunlara ek olarak Andreas Tietze, Oriens dergisinden yayımlanan çalışmasında “Avrupa’dan alınan unsurların, dilimizde uğradıkları şekil değişiklikleri incelenirken iki ayrı bölümde birtakım örneklere yer vermiştir” (Aksan, 1964, s. 11). Halk etimolojisi alanında müstakil olarak en kapsamlı sayılabilecek çalışma ise Doğan Aksan’ın 1964 yılında hazırlamış olduğu doçentlik tezidir.

Aksan (1964), tez çalışmasında halk etimolojisinin ortaya çıkma sebeplerini ve şekillerini üç gruba ayırarak incelemiştir ve halk etimolojisinin ortaya çıkış ve gelişim merhalesinin tüm dillerde ortak sayılabileceği tezinden yola çıkarak yaptığı sınıflandırmanın diğer diller için de geçerli olduğu görüşünü savunmaktadır. Yapılan bu tasnifin ışığında halk etimolojilerinin sebepleri ve meydana geliş şekilleri ele alınacaktır.

1.2.1. Yabancı Sözcüklerin Söyleyiş Zorluğunun Giderilmesi Nedeniyle Meydana Gelen Halk Etimolojileri

Aksan (1964), bu durumu “birçok benzeşmeye sebebi olan en az gayret sarfı kanunu” (s. 83) olarak nitelendirirken “Jespersen’in psikolojik sebeplerden biri olarak gösterdiği basitleştirme çabası (Trieb zur Vereinfacung) üzerinde durarak kolaylığa, rahatlığa (Bequemlichkeit) yönelimin de halk etimolojilerinin yol açtığı değişmelerin kökü olduğunu belirtir” (Aksan, 1964, s.82).

Stachowski (2011) ise halk etimolojisine ilişkin bu mekanizmayı iki aşama olarak açıklar: Önce sözcüğün yapısı ve onunla ilişkili olarak sözcüğün anlamı anlaşılmaz olur, daha sonra bu sözcük ya da sözcüğün bir parçası dilde sesçe benzeyen bir sözcük ya da parçayla değiştirilir (s. 10).

Seyahatname’nin V. ve VI. ciltlerinde bu duruma örnek teşkil etmesi için Tomorova (tımar ova) ve Perakin (pür ekin) adları sıralanabilir.

1.2.2. Yerlileştirme, Bilineni Söyleme Çabası Nedeniyle Meydana Gelen Halk Etimolojileri

Daimî olarak doğal bir değişim ve gelişim içerisinde olan dil, bünyesine yeni sözcükler almaktadır. Yabancı bir sözcükle karşılaşan dil konuşuru onun yerine bildiğini geçirme

eğilimi gösterir. Sözcükler sesçe birbirine benzese de aralarında anlam açısından herhangi bir ilgi bulunmamaktadır (Aksan, 1964, s. 86). Bu dil olayı özellikle yer adlarında meydana gelmektedir. Ayrıca, “devlet eliyle ve sun’î olarak yapılan yerlileştirmeler” dışında, yabancı unsurlar genellikle “yarı şuurlu, hatta şuursuz olarak” değiştirilmektedir (Aksan, 1964, s. 85).

Evliya Çelebi’nin Seyahatname’de yer verdiği Trabzon (Tarabefzün), Bolayır (Bul ayır), Üsküp (Üst küp) gibi halk etimolojileri yerlileştirme için örnek gösterilebilir.

1.2.3. Çağrışımın Rolü, Çeşitli Eğilimlerin Gözden Geçirilmesi

Aksan (1964), ilk iki sınıflandırmanın içerisinde çağrışım etkeninin olduğunu vurgulamaktadır. Yabancı sözcüğün yerine bilinen bir sözcüğün getirilmesinde “bu yabancı unsurların ses izlenimlerinin yarattığı çağrışımla zihinde beliren kelimeler” rol oynamaktadır (s. 89).

Aksan (1964), halk etimolojisini ve halk etimolojisinin ortaya çıkış nedenleri ve biçimlerini çeşitli örnekler eşliğinde incelerken onomastik yerine semantik metoduna göre ele aldığını belirtmiştir (s. 18).

Dilin sınırlarını zorlayarak kendine özgü bir üslup edinen Evliya Çelebi, seyahat ettiği yerleri aktarırken çeşitli kavramların ve adların (yer adı, yapı adı, coğrafi ad, kişi adları vb.) kökenlerine dair açıklamalarda bulunmuş ve halk etimolojisi adına zengin bir eser meydana getirmiştir. Bu tez çalışmasında semantik metoduna bağlı kalınarak derlenen adlar incelenmiş, sınıflandırılmış ve Evliya Çelebi’nin yaptığı köken açıklamaları halk etimolojisi açısından ele alınmıştır.

2. BÖLÜM

KÖKEN AÇIKLAMASI

2.1. YER ADLARI

Evliya Çelebi, seyahat ettiği topraklardaki köy, kasaba, bağ, bahçe gibi yerlerle ilgili izlenimlerini okura aktarırken bu yerlerin adları ve adlarının kökenine ilişkin çeşitli bilgilere yer vermiştir. Seyahatnamede yer alan bu yer adlarının kökenlerine dair açıklamaların dayandırıldığı hususlar ölçüt alınarak sekiz grup altında incelenmiştir.

2.1.1. Kişi Adından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Seyahatname'nin V. ve VI. ciltlerinde yer alan yer adlarından bazılarının kökenleri kişi adlarından hareketle oluşturulmuştur. Bunun gibi kişi adlarının kaynaklık ettiği köken açıklamalarında çoğunlukla yerin yapıcısı (Bilād-ı Şāh-ı Yezdicürd, Kaşa Şehri); yerin sahibi (Ca'fer Efendi Köyü); yeri fetheden kişinin adından (Cezāre-i Eyne, Sultān Süleymān Depesi, Şehr-i Aydıncık, Şehr-i İsmā'îl, Şehr-i Mülhalic); türbesi/mezarı orada bulunan kişini adından (Karye-i Gül Baba); o yeri vakfeden kişinin adından (Kaşaba-i Baba Naqqāş, Kaşaba-i Nebeveyn); memleketi ilgili yer olan kişinin adından (Kaşaba-i Hafıza) ve o yerin hükmünü elinde bulunduran kişinin adından (Kaşaba-i Küfre-i Şirvan) oluşturulan yer adları yer almaktadır.

Bilād-ı Şāh-ı Yezdicürd

“İbtidā bānisi Yezdicürd şāh ibn (---) şāhdır” (SN V, 15a).

Evliya Çelebi, şehrin adının yapıcısı olan Yezdicürd Şah'tan geldiğini belirtmiştir.

Shahbazi (2024), Yezdicürd adının Eski İran dilinde “kutsal varlık” anlamına gelen yazat ve yazata- ile “yapılmış” anlamına gelen -karta sözcüklerinin birleşiminden meydana geldiğini ve “tanrı tarafından yaratılan” anlamını taşıdığını belirtmiştir.

Ca' fer Efendi Köyü

“Şāhibi Erzurūm muḥarriri Ca' fer Efendi'dir” (SN V, 16b).

Evliya Çelebi, köyün sahibinin Cafer Efendi olduğu belirterek isimlendirmenin kaynağını açıklamıştır.

Cezāre-i Eyne

“Sene 856 tārīḫinde Ebū'l-feth ḡāzīlerinden Eyne Koca nām bir ḡāzī-i benām feth etmek ile ol isimile müsemmā Eyneada derler” (SN VI, 50b).

Evliya Çelebi, bu adanın Fatih gazilerinden Eyne Koca adlı bir gazinin fethetmesi sebebiyle Eyne olarak adlandırıldığını aktarır.

Ḳarye-i Gül Baba

“İki yüz ḥāneli ma' mūr ḳurādır kim Gül Baba Sulṭān anda bir ḥıyābān içre medfūndur” (SN V, 100b).

Evliya Çelebi, 200 haneli bu köyde Gül Baba Sultan'ın bir hıyâbân içerisinde gömülü olduğunu belirterek bu adlandırmanın kaynağını açıklığa kavuşturmuştur.

Köye adını veren Gül Baba isminin kaynağı konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Kaçalın, Gül Baba adının Kel Baba olması gerektiğini savunan Kúnos'un görüşü ile gülmek fiilinden geldiğini belirten Németh'in görüşlerini aktarmıştır (1996, s.227).

Kaşaba-i Baba Nakḫāş

“Çatalca kazâsı hükmünde Baba Nakḫāş Sultân vakfıdır” (SN VI, 5b).

Baba Nakkaş Sultan adlı kişinin vakfı olduğunu belirten Evliya Çelebi, kasaba adının kaynağını açıklığa kavuşturmuştur.

Kaşaba-i Hafıza

“Efvâh-ı nâsda ğalaṭ-ı meşhûru Ḥavsa'dır, ammâ Süleymân Ḥân'ın musâhibesi Ḥâfıza Ḥâtûn'un vaṭan-ı aslısi olup niçe imâretler etdiğiçün Ḥâfıza derler” (SN VI, 52a).

Evliya Çelebi, kasabanın halk arasında Havsa adıyla söylenişinin yaygın olsa da kasabanın Kanuni Sultan Süleyman'ın musahibesi Hafıza Hatun'un memleketi olmasından ve birçok yapıları olmasından dolayı Hafıza dendiğini belirtir.

Kaşaba-i Küfre-i Şirvan

“Bu daḥi küfr-i zamân gibi Kefr-i zamân-ı şirvan'dır, lâkin elsine-i nâsda Küfre derler. Bu maḥalde Diyârbekir eyâleti tamâm olup bu rabṭa-i Küfre Van eyâletinde şirvan beği hükmünde bir vâsi' düz zemînde bağli ve bağçeli ve âb-ı revânli ve

havż-ı fevvāreli ve ma‘mūr cāmi‘ ve medreseli ve hammām u hân ve çārsū-yı bāzārılı ābādān ғаşaba-i ħūkm-i şirvan’dır” (SN V, 4b).

Evliya Çelebi kasabanın adının halk dilinde Küfre olarak anıldığını ancak adının Kefr-i zaman-ı Şirvan olduğunu yazar. Küfre olarak adlandırılan bu kasabanın Şirvan beyliği hükmünde olduğunu belirtir.

Nişanyan (2024), Şirvan adının bir aşiret ismi olduğunu ve Şerefname’de Osmanlı döneminde idari bölge adı olarak geçtiğini, Küfre adının ise Kefre şekli ile beraber kasaba adı olarak kullanıldığını belirtir.

Ғаşaba-i Nebeveyn

“Ḥazret-i Yūnus ile Ḥazret-i Circis-i Nebī evķāfı olduğundan Nebeveyn, ya‘nī iki peygamber köyü demek olur” (SN V, 2b).

Evliya Çelebi köyün, “Hazreti Yunus ve Hazreti Circis peygamberlerin vakfı olduğundan” Arapça iki peygamber anlamına gelen *nebeveyn* şeklinde adlandırıldığını belirtmiştir.

Arapça’da tesniye (ikilik) dil kuralında yer alan kelimenin sonuna (يْنِ -) -eyn ve (لْنِ -) -an eklerinin eklenmesi ile oluşur (Develi, 2015, s.160).

Ғаша Шehri

“Bu sūret şāhibinin biri Orta Macar’ın bāğ-ı İrem’i olan Ғаша şehrinde yatır ve Ғаша’yı ibtidā bünyād eden ol Ғаşavān’dır kim Ғаша şehri anıñ ismiyle müsemmadır”. (SN V, 126b).

Evliya Çelebi, şehrin adının ilk yapıcısı Kaşavan'dan geldiğini belirtir.

Sultân Süleymân Depesi

“Bu maḥalde Süleymân Hân yedi kral ile ceng-i azîm edüp küffârı münhezim etdikde cemî‘i şühedâ-yı müslimîni bir yere cem‘ edüp üzerlerine püšte yıḡup ‘ibâdetgâh için bir mihrâb etmişdir, ammâ ḡâyet âlî depedir” (SN V, 101b).

Kanuni sultan Süleyman'ın, yedi kral ile savaşp kafirleri mağlup ettikten sonra şehit olan Müslümanları gömüp ibadet yeri haline getirdiği için tepenin bu şekilde adlandırıldığını belirtilmiştir.

Şehr-i Aydınçık

“Ba‘dehû sene 735 târîhinde Orhân Ġâzî Rûm keferesi elinden zor-â-zor kuvvet-i bâzû ile feth etdi, be-dest-i Aydınbay Beḡ. Anıñiçün Aydınçık derler, ḡalaṭ-ı meşhûru oldur, ammâ lisân-ı Yunan üzre ismi Filvar Purgaz’dır” (SN V, 87b).

Evliya Çelebi, bu şehrin 735 yılında Orhan Gazi tarafından Aydınbay Bey eliyle ve bilek gücüyle Rumların elinden aldığını ve bu nedenle şehrin Aydınçık olarak adlandırıldığını ancak Yunan dilindeki adının Filvar Purgaz olduğunu belirtir.

Şehr-i İsmâ‘îl

“Andan sene 889 târîḡinde Sultân Bâyezîd-i Velî’nin İsmâ‘îl kapudanı bu şehri feth etdiḡiçün İsmâ‘îl şehri derler” (SN V, 34b).

Evliya Çelebi, 889 tarihinde Sultan Bayezid-i Veli'nin İsmail adlı bir kaptanı bu şehri fethettiği için bu şekilde adlandırıldığını belirtmiştir.

Emecen (2001), günümüzde de İzmail olarak anılan bu şehrin isminin kökeni konusunda Evliya Çelebi'nin bu görüşünün başka kaynaklar ile doğrulanmadığını ve bu görüşe ek olarak İsmail adının “kumluk yer” anlamına gelen smil kelimesinin Türkçeleşmiş şekli olduğuna dair olan görüşün de sağlam kaynaklara dayandırılmadığını aktarır (s.82).

Şehr-i Mühālic

“Sebeb-i tesmiyesi oldur kim Ġāzī Miḥāl Beğ feth eylediğiçün Miḥālic derler” (SN V, 86b).

Evliya Çelebi, bu adlandırmanın sebebinin Gazi Mihal Bey fethettiği için Mihaliç olarak anıldığını belirtir.

Nişanyan (2024), kasabanın fetih öncesi adının kaydedilmediğinden bu adlandırmanın ise Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri'nde geçen ve Osmanlı sipahi sınıfında bulunan Mihaliç özel adından geldiğini aktarır ve Yunanca “küçük Mikail” anlamını taşıyan Mixalitsa adından gelebileceğine yer verir.

2.1.2. Olaydan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, yer adlarını aktarırken bazı adların verilmesinde rol oynayan önem arz eden olayları kaynak olarak göstermektedir. Bahsedilen olaylar her adlandırma için farklı olması sebebiyle genel itibarıyla dinî (Beledü'l- Haṭib); sosyal (Kaşaba-i

Eynebāzārı); askerî (Dār-ı Sa‘îd, Otyarık); siyasi (Menzil-i Çengellibel) başlıklar altında ele alınabilir.

Beledü’l- Hâtib

“Ve Hâzret-i Yûnus Nebî diyâr-ı Musul’a meb‘ûş ol-duğda bu Kefr-i Şevşâ’da halkı dîne da‘vet edüp hîṭâbet etdiğiçün beyne’l-müverriḥ bu şehre Beledü’l-Hâtib derler” (SN V, 2a).

Evliya Çelebi, Hazreti Yunus peygamberin halkı dine davet etmesinden hareketle tarihçilerin şehri “hatip şehri” yani *Beledü’l Hatib* olarak adlandırdığını belirtir.

Dār-ı Sa‘îd

“Kürdistân ‘askeri içre bu Si‘îrd kavminin nışfu’l-leylde ḥaymelerin bulmak isteyen oran çağırdıḡda teşrîfât üzre “Dār-ı Sa‘îd” deyü oran çağırup andan bulunur. Ve bu Si‘îrd’e Dār-ı Si‘îrd denmesinin vech-i tesmiyesi oldur kim (---) (---) (---) (---) (---) (---) (---) Lisân-ı Arab’da Dār-ı Sa‘îd derler, zîrâ ḳayser kefereleri ‘aşrında bu diyârda ceng-i azîmler olup niçe ġâzîler sa‘îd ü şehîd olmuşlardır” (SN V, 3b).

Arapça bir sözcük olan *dâr*, sözlükte “ev, yer ve yurt” (Devellioğlu, 2015, s.186) anlamlarına karşılık gelmektedir. *Said* sözcüğünün anlamı ise Arapça “mutlu, uğurlu ve ahiretini hazırlamış kimse” (Devellioğlu, 2015, s.1067) olarak verilmektedir.

Evliya Çelebi, Siirt kavminden ordu içerisindeki çadırlarını bulmak isteyenlerin “dar-ı said” olarak seslendiğini aktarır. Siirt şehrinin *Dâr-ı Siird* olarak adlandırılmasının nedenini açıklayacağı kısımlar metinde tamamlanmamıştır.

Sonrasında ise Arapça’da *Dâr-ı Said* şeklinde kullanıldığını, bu adlandırmanın ise Bizans zamanında bu bölgedeki savaşlar sonucunda halktan birçok kişinin said ve şehit olmasından kaynaklandığını vurgular.

Kaşaba-i Eynebâzârı

“Lisân-ı Etrāk’de Cum‘ abâzârı derler” (SN V, 25b).

“Ve haftada bir etrâf kırâlarından niçe bin âdem cem‘ olup bey‘ ü şirâ olduğıçün Eynebâzârı derler” (SN V, 25b).

Kasaba adının Türkler dilinde Cumapazarı olarak adlandırıldığını belirten Evliya Çelebi, bu adlandırmanın kaynağını ise “haftada bir çevredeki köylerden nice bin insanların toplanıp alışveriş olduğundan Eynepazarı derler” cümlesiyle açıklar.

Dankoff (2004), *eyne* sözcüğünü *ayne* şekilleri ile “Cuma” ve “cami” anlamları ile birlikte vermiştir (s.129). Tietze (2021), ise *adna*, *ayna* ve *eyne* şekillerine yer vererek “Cuma günü; Perşembe” (s.180) açıklamasında bulunmuştur.

Menzil-i Çengellibel

“Sene 1049 târîhinde bu maħalde harâmîler bir kırbân-ı azîmi münhezim edüp ba‘ dehû hâkimü’l-vaķt Hâzînedâr {İbrâhîm} Paşa cümle harâmîleri eli bağı ele getirüp kırbânı bozduķları yerde bir darağacı yapup cümlesin çengele urur. Hâlâ çengelleriyle darağacı durduğıçün Çengellibeli derler” (SN V, 26a).

Evliya Çelebi, 1049 senesinde büyük bir kervanı bozan haramîlere Hazineदार İbrahim Paşa’nın darağacı yapıp hepsini çengele vurması ve bu bu yerde hâlâ çengelleri ile birlikte darağacının durması sebebiyle Çengellibel olarak anıldığını belirtmektedir.

Otyarık

“Bu maħalle Otyarık nāmının vech-i tesmiyesi oldur kim Kıyım’dan ve Özü’den bu çöl-i bî-amān ile gelen eğer gece ise bıldırdan qalmış ölen otları cem‘ edüp ot edüp karşı Aqkirmān’a yarık işareti etdiğinden Aqkirmān’lı tārketü’l-ayn içre gemilerle bu maħalle gelüp söyleşüp eğer müslim ise ve muti‘lerden ise alup karşı geçirirler, ammā birkaç kerre kâfirlerin Türkçe bilen Qazaqları bu maħalle gelüp otları yarık edüp Aqkirmān’dan kayık ile âdemler gelince cümle Aqkirmānlıyı esir edüp gittiler. Ol zamāndan berü Aqkirmānlı gâfil olmayup değme âdemi bu Otyarık’dan değme hāl ile almazlar, ammā ulaqları ve yolcuları bilüp âteş yakdıklarından bilüp alırlar. Anıñçün bu maħalle Otyarık dirler” (SN V, 53b).

Evliya Çelebi, Kıyım ve Özü’den buraya gelenlerin gece vakti ölü otları yakarak Akkirman’a işaret verdiğini ve Akkirmanlıların göz açıp kapayıncaya kadar gemiyle bu yere gelip Müslüman olanları ve itaat edenleri karşıya geçirdiklerini aktarır. Ancak birkaç kere kâfirlerin içinden Türkçe bilen Kazakların otları yakarak Akkirman’a işaret gönderdiği, gelenleri ise esir alıp kaçıktıklarını ve o zamandan beri Otyarık’tan çoğu kişiyi geçirmediğini ekler. Evliya Çelebi, kasaba adının kaynağını bu şekilde aktarmıştır.

2.1.3. Yerin Sahip Olduğu Özellikten Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, yer adlarını aktarırken kökenlerini o yerin sahip olduğu özelliklere dayandırmıştır. Bunlar o yerde bolca bulunan bir unsura dayanarak (Qarye-i Erikli, Qarye-i Sücülü, Ma‘den-i Giyāh); ön plana çıkan coğrafi bir özelliğine dayanarak (Qarye-i Rüsür, Menzil-i Dallık); yere ait bir hayvan türüne dayanarak (Menzil-i Böremoyin); yerin yeniliğine atıfta bulunarak (Şehr-i Yenibāzār, Qasaba-i Yeni) yapılan köken açıklamaları olarak sıralanabilir.

Çul Ovası

“Çul ovası denmesinin aslı oldur kim kaçan kim sene (---) tārîhinde Yergöğü qal‘asın Yıldırım Hān binā etmeğe murād etdikde zemīni bir fecc-i amik bataklık olmak ile cümle re‘āyā vü berāya ve asākir-i İslām’da ne qadar çul ve tobra ve

kebe ve keçe var ise bu şahrāya cem^c olup dağlar gibi yığıldığından hālā Çul ovası derler” (SN V, 104a).

Evliya Çelebi, Yergöğü kalesini yaptırmak isteyen Yıldırım Han’ın kale zemininin derin bir bataklık olmasından dolayı tüm halkta ve askerlerde ne kadar çul, torba, keçe ve kebe varsa toplayıp buraya yığmasından dolayı ovanın bu şekilde anıldığını belirtir.

Kamus-ı Türkî’de (2019) çul sözcüğünün anlamı olarak “kıldan mamul kaba mensucat envai” verilmiştir (s.225).

Ḳarye-i Erikli

“Eriği çok olduğundan Erikli köyü derler” (SN V, 28a).

Evliya Çelebi, köy adının Erikli olmasının sebebini eriğinin çok olmasından kaynaklandığını belirtir.

Ḳarye-i Rüsūr

“Ḳarye-i Rüsūr, “Ḳırmızı şu” demek olduğu bālāda ‘İmādiyye’den gelirken taḥrīr olunmuştur” (SN V, 3a).

Evliya Çelebi, köyün adının “kırmızı su” anlamına geldiğini belirtmektedir.

Dankoff (2004), Kürtçe olan bu sözcüğü Rusor şekliyle ele alarak karşılık olarak “kırmızı” anlamının yanında “Dicle” anlamına da yer vermiştir (s.232). Evliya Çelebi’nin anlattığı bölgenin coğrafyasına baktığımızda burada geçmekte olan “kırmızı su” ile anlatılmak istenenin Dicle nehri olduğunu görebilmekteyiz.

Ḳarye-i Sücülü

“Şarābı çok olmağıle Sücülü derler. Lisān-ı (---) sücū şarāb-ı nāba derler” (SN V, 29a).

Evliya Çelebi, şarabının çok olmasından dolayı köyün bu şekilde adlandırıldığını aktarır.

Süci sözcüğünün karşılığı olarak kaynaklarda “şarap” sözcüğü gösterilmektedir (Kamus-Türkî, 2019, s.1110; Dankoff, 2004, s. 247). Dîvānu Lugātî't-Türk'te süçig olarak verilen bu sözcük için “tatlı olan her şey” ve “şarap” karşılıkları verilmiştir (Kaçalın, 2019, s.426).

Ḳaşaba-i Yeni

“Sene 1035 de Sulṭān Murād-ı Rābi‘ ‘aşrında amār olmağ ile Yenibāzār derler” (SN VI, 38b).

Evliya Çelebi, bu kasabanın 1035 tarihinde Sultan IV. Murad zamanında yapılmasından dolayı adının Yenipazar olarak anıldığını aktarır.

Ma‘den-i Giyāh

“Ḥaḳīḳatü'l-ḥāl otluğ ma‘deni denildiği kadar var. Cümle ‘asākir-i İslām bu şahrā-yı çemenzār [u] giyāhāt içre iki gün meks eyleyüp nebātātın taşıyup niçe kerre yüz bin at ve ḳatır ve develer bağlayup cemī‘ i Tatar ḥalḳının da altı kerre yüz bin devābbātı bu şahrānın otun otluğun yediler. Güyā deryāda ḳatre ve güneşde zerre kadar eksilmedi” (SN VI, 8a).

Farsça olan giyāh sözcüğü, “nebat, bitki, taze ot” (Devellioğlu, 2015, s.336) anlamlarını taşımaktadır.

Evliya Çelebi, bu yerin adının gerçekten otluk madeni olarak anılacak kadar otluk alana sahip olduğunu şu rivayet ile aktarır: “Tüm İslam ordusu bu yeşillik ve otluk saha içerisinde 2 gün konaklayıp otlarını taşıyıp nice kere yüz bin at, katır ve develerini bağlayıp bütün Tatar halkının da altı kere yüz bin hayvanları bu sahranın otunu otluğunu yediler. Sanki denizde damla ve güneşte zerre kadar eksilmedi”.

Menzil-i Böremoyin

“Lisān-ı Tatarca, ya‘nī Kurd boynu dimekdir. Haqqā ki eşek kadar kurdları Kazak domuzlarından eşedir” (SN V, 54a).

Evliya Çelebi, bu adın Tatarca da kurt boynu anlamına geldiğini ve bu adlandırmanın kaynağını da bu yerin kurtlarının Kazak domuzlarına kıyasla daha tehlikeli olduğunu belirterek açıklar.

Böre sözcüğü, “kurt” (Clauson, 1972, s. 356) anlamını taşıyan Eski Türkçe böri sözcüğünden gelmektedir. Tietze (2021), böri sözcüğünün yerine kurt sözcüğünün kullanılmasının Türklerde tabu sayılmasından kaynaklanabileceğini belirtmiştir (s.398). Dankoff (2004), tarihi Türk lehçelerinde böri ve börü şekilleri ile gördüğümüz bu sözcüğün böre şeklinin Tatarca olduğunu belirterek Seyahatname’de yer alan böre moyın adını Evliya Çelebi’nin ‘kurt boynu’ şeklinde çevirmesini halk etimolojisi olma ihtimali üzerinde durmuştur (s.90).

Adlandırmada geçen moyın sözcüğüne baktığımızda ise Türkiye Türkçesinde de kullanılmakta olan ve “gövdenin başla omuz arasında kalan bölgesi” (TDK, 2011, s.390) anlamını taşıyan boyun sözcüğünün çağdaş Türk lehçelerinde moyın/moyun şekli ile kullanıldığını görmekteyiz (Eren, 2020, s.73). Sözcüğün Türkçe boy kökünden geldiğini gözlemlenebilmektedir. Eren (2020) sözcüğe gelen -n ekinin organ adı

yapmada kullanıldığını aktarmıştır. (s. 74). Bu biçimi benzeşme (assimilation) yoluyla oluşmuştur.

Menzil-i Dallık

“Bir dere içre ormanlık dalları olmağile Tatar kavmi bu maḥalle Dallık derler” (SN V, 54a).

Evliya Çelebi, bir derenin içerisinde ve ormanlık dalları olması nedeniyle Tatar kavminin bu yeri Dallık olarak adlandırdığını belirtir.

Şehr-i Yenibāzār

“Ebü'l-feth ‘aşrından berü amār olduğundan hālâ Yenibāzār nāmıyla şöhre-i şehr olmuş bir şehr-i şîrîn-i cedīddir” (SN V, 166a).

Evliya Çelebi, Fatih zamanından beri yapılmakta olduğundan dolayı hâlâ Yenipazar adıyla anılan bir şehir olduğunu açıklar.

2.1.4. Çevredeki Başka Yapınlardan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Eserde yer alan bazı yer adlarının kökeni çevrede bulunan yapılardan hareketle açıklanmıştır. Bunlar, çevrede bulunan ibadet yerleri (Ḳarye-i Deyreşu, Şehr-i Manastır); kuyular (Ḳarye-i Bākī Ḳuyusu); çardaklar (Ḳaşaba-i Çārdāk); köprüler (Ḳasaba-i Halkalı, Köprü Köyü); saraylar (Ḳaşaba-i Sarāy) ve kaleler (Rabāāt-ı Rūm-ı Burceyn) olarak sıralanabilir.

Ḳarye-i Deyreṣu

“Ammā Deyreṣu ismiyle müsem mā olduğu lisā[n]-ı ‘Acem’de ve lisān-ı Kürd’de deyr kenīse-i muğāna derler. Bu cāy-ı ma‘hūdede tā Ḥazret-i İbrāhīm’in pederi Āzer bināsı bir kenīse-i ‘ibret-nümā var idi. Ḥālā eṣer-i binādan ancaḳ esāsı ḳalup ma‘bedgāh-ı müslimīn olmuşdur. Anıñiçün Deyreṣu derler” (SN V, 3a).

Evliya Çelebi, köye ismini veren *deyr* kelimesinin “Acemce ve Kürtçede ateşe tapanların kilisesi” anlamına geldiğini belirtir ve “Bu yerde tā Hazreti İbrahim’in babası Āzer yapısı ibretlik bir mabet var idi” cümlesini ekler. Dankoff (2004), *deyr* kelimesinin Arapçada aslında “manastır” anlamını karşıladığını fakat Evliya Çelebi’nin ısrarla kilise kelimesi kullandığını belirtir (s. 117).

Çeşitli sözlüklere baktığımızda *deyr* kelimesinin hem “kilise” hem de “manastır” anlamını karşıladığını görürüz (Devellioğlu, 2015, s.207; Kamus-ı Türkî, 2019, s.255).

Ḳarye-i Bākī Ḳuyusu

“Yüz elli ḳulaç bir ḳuyu ile ma‘rūf ve Silistre nāhiyelerinden ma‘mūr köydür” (SN V, 68b).

Köyün yüz elli kulaçlık bir kuyu ile tanındığını aktaran Evliya Çelebi, adlandırmanın kaynağını belirtmiştir.

Ḳaşaba-i Çārdāḳ

“İbtidā bānisi Gāzī Ḥudāvendigār Murād Ḥān Edirne seferine giderken bunda leb-i deryā üzre bir ḳaşr-ı müfīd ü muḥtaşar inşā edüp ba‘dehū amār olduğıyçün Çārdāḳ derler, zīrā ḳaşr-ı mezḳūr dörd tāk üzre binā olunduğundan çārtāḳdan ḡalaṭ Çārdāḳ derler” (SN V, 89b).

Evliya Çelebi, köyün ilk yapıcısının Gazi Hüdavendigâr Murad Han olduğunu, Edirne seferine giderken burada ufak bir köşk yaptırdığını ve bu köşkün dört tâk yani kemer üzerine yapıldığı için çârtâk sözcüğünün bozulmuş hâli olan Çardak ismiyle anıldığını belirtir.

Farsça olan çâr sözcüğü “dört” (Devellioğlu, 2015, s.171) sözcüğü ile Arapça “bina kemeri” (Devellioğlu, 2015, s.1195) anlamına gelen tâk sözcüklerinin birleşmesinden oluşan çardak sözcüğünün kaynağını Evliya Çelebi aslına uygun bir şekilde aktarmıştır.

Kaşaba-i Halkalı

“Bu cāy-ı ma’hûde Halkalıbınar demenin vech-i tesmiyesi oldur kim keferelerden berü bir ayazma var, hâlâ keferelerin ziyâret-i bed-âyinleridir. Ol ayazmanın kubbesinde bir demir halka var imiş. Bir âdem ol halkaya ip bağlayup kahrından kendüyi salb edince ol halka kapağıyla kopup herîf-i zarîf Taqyanusî altuna gark olup altın içinden yüzerek taşra çıkup Süleymân Hân’a haber eder. Ol pâ[di]şâh-ı âdil daî, “Cenâb-ı Kibriyâ ol mâlî sana vermiş, sen de öşr-i sulţânîsin beytü’l-mâl-ı müslimîne ver” deyüp be-dest-i Defterdâr İskender Çelebi biñ altmış kîse öşr-i şer’î beytü’l-mâl için kabz olunur. Gayri herîfe kalan mâlî aña göre kıyâs oluna. Anıñçün bu maħalle Halkalıbınar derler” (SN VI, 43a).

Evliya Çelebi’nin bahsi geçen köprüyü anlatırken güzelliği açısından benzetme yaptığı Tâk-ı Kisrâ, Sâsâniler tarafından yapılmış olup Farsça “kemer” anlamına gelen *tâk* sözcüğü ile Sâsânî hükümdarlarına verilen ve “padişahların padişahı” anlamını taşıyan *Kisrâ* sözcüğünden oluşan bir tamlamadır (Coşkun, 2010, s.450).

Evliya Çelebi köprüde, kemerin üstünde bulunan ve kenet adı verilen taşın ortasında neredeyse bir atın bile geçebileceği bir büyüklükte altın bir halkanın asılı olduğunu bu nedenle köprünün bu isimle anıldığını ve altın halkanın köprüye asılmasının nedeninin ise köprünün yıkılması durumunda tamir masraflarının bu altın halka sayesinde karşılanması amaçlandığını belirtir.

Kaşaba-i Sarây

“Sene (---) tārīhinde Ġāzī Hüdāvendigār Edirne şehrīn feth etdikden sonra bu cāy-ı menāsda ārāmghāh [u] şikārgāh olmağ için bir sarāy inşā etdiğiyçün hālā қаşaba-i Sarāy-ı Rūm derler” (SN VI, 42b).

Evliya Çelebi, Gazi Hüdavendigar’ın Edirne’yi fethettikten sonra burada dinlenme ve av yeri olması amacıyla bir saray inşa ettirdiğini ve bu nedenle Rum Saray Kasabası olarak adlandırıldığını belirtir.

Köprü Köyü

“Ve bu nehr-i Kamçı Kızan bālkanından ve şıpka dağlarından ve Kızanlık ensesindeki Kabirova dağlarından cem‘ olup bu Köprü köyünde ağaç cisir altından geçüp aslā geçit vermez nehr-i azīm olup cereyān ederek Varna қал‘asıyla Ġalata köyü arasında deryā-mişāl Karadeniz’e maḥlūt olur” (SN V, 29a).

Evliya Çelebi, Kamçı nehrinin Kızan bālkanından, Şıpka dağlarından ve Kızanlık ensesindeki Kabirova dağlarından birleşip bu Köprü köyündeki ağaç köprü altından geçit vermeyen büyük bir nehir olup akarak Varna Kalesi ile Galata Köyü arasında derya gibi Karadeniz’e karıştığını aktararak köyün adlandırılmasında kaynaklık eden yapıyı açıklamıştır.

Rūm-ı Burceyn

“Sene 856 tārīhinde bunu daḡi ibtidā Ebū’l-feth Sulṭān Mehemmed Ġāzī iki aded қulle-i ‘azīm binā edüp ismine қал‘a-i Burceyn dediler” (SN V, 93b).

Evliya Çelebi 856 tarihinde yaptırılan bu iki büyük kulenin Burceyn Kalesi olarak anıldığını belirtir.

“Kale çıkıntısı ve kulesi, tabya” (Kamus- Türkî, 2019, s. 156) anlamlarını taşıyan Arapça burç sözcüğünün, Arapçadaki tesniye (ikilik) kalıbı ile sonuna (يْنِ -) -eyn ekinin eklenmesi ile oluşmuştur.

Şehr-i Manastır

“Şehr-i kadimdir deyü müverrihân-ı Latin eyle taḥrîr etmişler kim tā İskender-i Kübrâ asrında bunda bir ma‘bedgâh deyr-i kadîm var idi. Ba‘dehû İskender vefâtından sene 882 mürûrunda mevlûd-ı Resûl-i Kibriyânın raḥm-ı mâderden müştak olduğu gece bir zelzele-i ‘azîm olup bu şehirdeki manastır münhedim olup yine amâr ederler. Hâlâ ol deyr-i kadîm ismiyle müsemmâ olup ilâ hâze’l-ân efvâh-ı âlemde Manastır şehri derler” (SN V, 176a).

“Ba‘zılar Menasitr yazarlar, zîrâ ebü’l-kelâm ve ḥaṭṭât ve şâ‘ir ve fuşehâ-yı bülegâ ve ulemâ-yı şuleḥâsı çokdur” (SN V, 177b).

Evliya Çelebi, Latin tarihçilerin aktarmasına göre bu şehirde Büyük İskender zamanında eski bir ibadet yeri bulunduğunu ve İskender’in ölümünden 882 sene sonra Hz. Peygamber’in dünyaya geldiği gece meydana gelen deprem nedeniyle yıkıldığını ve sonradan tekrar yapıldığını belirtir. Bu nedenle halk arasında eski ibadet yerine referans verecek şekilde Manastır şehri olarak anıldığını aktarır.

Bazıları tarafından şehrin adının Menasitr şekliyle yazıldığını belirten Evliya Çelebi, bunun da söz ustası, hattat, şair ve belagat sahibi kişilerini çok olmasından kaynaklandığını dile getirir. Evliya Çelebi’nin menasitr olarak belirtmesini sözcüğü Arapça çokluk veznine uydurmaya çalışmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

2.1.5. Çevredeki Coğrafi Şekillerden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Seyahatname’de yer alan bazı yer adlarının orada bulunan bazı coğrafi unsurlardan hareketle köken açıklaması yapılmıştır. Bunlar su kaynakları (Buḡarḡiṣār, Ḳarye-i Ekṣisu, Ḳarye-i Ilıca, Ḳaṣaba-i Yenehisār); madenler (Ḳaṣaba-i Ma‘den); taş ve kayalar (Şehr-i Taşlıca) olarak sıralanabilir.

Buḡarḡiṣār

“Ḳal‘asının kayalarından bir āb-ı hayāt ḳaynaḳ suyu çıkar kim gūyā ṣarāb-ı kevserdir. Ṭuna’dan geldiḡi muḥaḳḳıḳdır kim Ḳelebi Sulṭān Meḡammed, Ṭuna Demirḳapusu’ndan saman ve kömür döküp bu Yeneḡiṣār’dan ve Devne deḡirmenlerinden kömür akmışdır. Anıḡiçün bu ḳaṣabaya Buḡarḡiṣār daḡi derler” (SN V, 27b).

Evliya Ḳelebi, kalenin kaylarından Kevser ṣarabı gibi bir kaynak suyu çıktığını, Tuna’dan geldiğini ve Ḳelebi Sultan Mehmed’in saman ve kömür döküğü için Yenehisar’dan ve Devne deḡirmenlerinden kömür aktığını, bu nedenle kasabanın Bunarhisar olarak anıldığını aktarır.

“Yerden kaynayarak çıkan su, kaynak” (TDK, 2011, s.1921) anlamlarına gelen pınar sözcüğü Orta Türkçede mınar şekli ile kullanılmaktadır. Dîvānu Lugati’t-Türk’te Oğuz lehçesi olarak mınar şekliyle yer alır (2016, s.328). Sözcüğün kaynağı “Brockelmann’a göre yerden kaynayarak çıkan suyun sesinden gelir” (Eren, 2020, s.420).

Ḳarye-i Ekṣisu

“Ve bir ‘ayn daḡi var, ammā sehel sarı şekillidir. Ekseriyyā fuḳarālar bu suyu gūnā-gūn ḳorbalara ḳoyup limon suyundan ve gül sirkesinden leziz ta‘m verir bir gūne lezzetde ekṣi sudur. Bu ‘aynın ismiyle ḡayrı uyūnlara daḡi ekṣi su derler, ammā her biri birer gūne lezzetdedir” (SN VI, 132b).

Evliya Ḳelebi, bölgede bulunan bir kaynağın ḳorbalara katılan limon suyundan ve gül sirkesinden de lezzetli ekṣi bir su olduğunu ve bu kaynaktan dolayı başka kaynaklara da ekṣi su dendiğini belirterek köy adının kaynağını açıklığa kavuşturur. Kasaba içindeki

bir kaynaktan kaynayarak bağları ve bostanlarını sulayan Kevser suyuna benzeyen saf bir su olduğunu belirtir.

Ḳarye-i ılıca

“Aḳḳoyunlu pādīshāhlarından (---) bināsı olup bir nāfi‘ germāb [u] sahn-āb olduğu cild-i evvelde masṭūrdur” (SN V, 18b).

Evliya Çelebi, köyde faydalı bir ılıca bulunduğunu belirterek ismin kaynağını açıklığa kavuşturmuştur.

Ḳaşaba-i Ma‘den

“(---) (---) ḥāşıl olduğundan şehir-i Ma‘den derler” (SN V, 4b).

Evliya Çelebi, kasabanın adının bölgede çıkartılan bir madenden ismini aldığını belirtir ancak madenin ne olduğu metinde boş bırakılmıştır.

Ḳaşaba-i Yeneḥişār

“Lisān-ı Rūm’da “yene”, su kaynağı olan yere derler. Ḳaşaba içinde bir āb-ı ḥayāt su kayadan kaynayup bu rabṭanın bāğ u besātīnlerin rey eder bir mā-i sāfidir kim gūyā āb-ı kevserdir” (SN V, 42a).

Evliya Çelebi, Rumca olan yine sözcüğünün anlamını “su kaynağı olan yere derler” cümlesiyle açıklamıştır.

Dankoff (2004), yine sözcüğünü “bir su kaynağı bulunan yer” cümlesiyle açıklayarak Evliya Çelebi’nin lisan-ı Rum derken kastettiği sözcüğün Yunanca hygieine sözcüğü olduğunu belirtir (s.281).

Şehr-i Taşlıca

“Hemān cānib [ü] etrāfı beyāz billūr gibi taşlı dağların ortasında bir vāsi⁶ çemenzār şahrā içre bir kaynak taşlı su kenārında binā olduğıyçün bu şehre Taşlıca derler” (SN VI, 143b).

“Ve bu şahrā etrāfı dā’iren-mādār beyāz qar gibi yumru ve yamru kayalar taşlar olduğundan bu şehre Taşlıca derler” (SN VI, 144b).

Evliya Çelebi şehrin, çevresinde billur gibi beyaz taşlı dağların ortasında olan bir ovanın içinde ve kaynak taşlı bir su kenarında yapıldığı için bu isimle adlandırıldığını metinde iki yerde de belirtmiştir.

2.1.6. Çevrede Yetişen Bitkilerden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi aktardığı bazı yer adları için çevrede yetişen bitkileri kaynak olarak göstermiştir. Bunlar yerin çevrede yetişen bakla bitkisinden alan (Karye-i Baqlalı); ceviz ağaçlarından alan (Kaşaba-i Kozluk) ve söğüt ağaçlarından alan (Menzil-i Virba) yer adlarıdır.

Karye-i Baqlalı

“Baqlası çok olmağıle Baqlalı derler” (SN VI, 49b).

Evliya Çelebi, köyün baklasının çok olmasından dolayı Baklalı olarak anıldığını aktarır.

Arapça olan bakla sözcüğü sözlükte “Baklagillerden, yurdumuzun her yerinde yetiştirilen, yeşil kabuklu ve taneli bir bitki” (TDK, 2011, s.239) anlamı ile verilmektedir. Bu sözcük yine “Arapçada sebzenin genel adı iken Türkçede sebzenin bir türünün adı olarak kullanılır” (Eren, 2020, s.43).

Kaşaba-i Kozluk

“Bu dahi izvornik sancağı hâkinde bir câmi‘li ve iki hânli ve iki dükkânli ve yigirmi aded tahta örtülü bağları sâfi koz ağaçlı olduğundan Kozluca derler” (SN VI, 169b).

Evliya Çelebi, bu kasabanın İzvornik sancağında bir camili, iki hanlı, iki dükkanlı, yirmi adet tahta örtülü bağları ve tamamen koz ağaçlı olduğu için bu yerin Kozluca olarak anıldığını belirtir.

Farsça olan koz sözcüğü “ceviz” (TDK, 2011, s.1493; Tarama Sözlüğü, 1996, s.2686) anlamına gelmektedir.

Menzil-i Virba

“Lisân-ı Latin’de söğüd ağaçlığı demektir” (SN V, 143b).

“Bu mahal şibenik cenerallerinin sayd [u] şikârgâhı bir söğüdlük orman hıyâbânı olduğundan bu mahalle Boşnaklar Virba korusu, ya‘nî Söğüd ormanı derler” (SN V, 143b-144a).

Virba sözcüğünün Latin dilinde “söğüt ağaçlığı” ve Boşnakçada “söğüt” anlamına geldiğini belirten Evliya Çelebi, bu yerin Şibernik generallerinin avlağı söğütlük bir orman olduğunu aktararak yerin isimlendirilmesindeki kaynağı açıklamıştır.

Nişanyan (2024) tarafından virba [Вирба] olarak ele alınan sözcüğün anlamı “söğüt” olarak verilmiştir. Sezen (2006), bu bölgenin Virbanya adı ile Osmanlı zamanında Bosna’da bulunduğunu aktarır (s.129).

2.1.7. Halkın Belirli Bir Özelliğinden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, Seyahatname’de yer adlarını açıklarken halkın belli bir özelliğinden yola çıkarak yaptığı köken açıklamaları arasında Kaşaba-i Nemse adı vardır. Evliya Çelebi, bu ad için kasabada iskân ettirilen halktan yola çıkarak bir köken açıklaması yapmıştır.

Kaşaba-i Nemse

“Süleymān Hān Belğrad’ı feth etdikde ƙal’a içinden amān ile çıkan Nemse küffārı bunda iskān etdirilmeğile Nemse ƙaşabası derler” (SN VI, 170b).

Evliya Çelebi, Süleyman Han’ın Belgrad’ı fethetmesiyle kaleden çıkan Nemse kafirlerinin burada iskân ettirilmesinden dolayı kasaba adının Nemse olarak anıldığını belirtir.

Sözcük, Nemçe şekli ile sözlükte “Avusturya, Avusturyalı” (Devellioğlu, 2015, s.961) anlamı ile karşımıza çıkmaktadır.

Nişanyan (2024), sözcüğün kökeninin “dilsiz, Slavca bilmez, yabancı, Alman” anlamına gelen Sırpça njemac sözcüğünden geldiğini belirtmektedir. Evliya Çelebi Seyahatname’nin VII. Cildinde Macarca olarak belirttiğı nem sözcüğünün “değilim” sözüne karşılık geldiğini belirtir (Dağlı vd.,2003, s.117). Dankoff (2004), Evliya Çelebi’nin bu açıklamasından yola çıkarak Nemse yer adının halk etimolojisi olma ihtimali üzerinde durmuştur (s.210).

2.1.8. Unvandan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı yer adları için unvandan hareketle köken açıklamaları yapmıştır.

Çarye-i Çarunasulu

“Lisān-ı Bulgarca ulu hünkār köyü demekdir” (SN V, 38b).

Evliya Çelebi, Çarunasulu adının Bulgar dilinde “ulu hünkār” anlamına geldiğini açıklar.

Dankoff (2004), çarna sözcüğü için “kral” anlamını göstererek Bulgarca tsarına sözcüğüne atıfta bulunup çarunaslu sözcüğü için ise “büyük imparator” karşılığını vermektedir (s.104).

Çarye-i Dona Dobrina

“Ya‘nī güzel kral karısı köyü demekdir” (SN VI, 139b).

Evliya Çelebi, köyün adının “güzel kral karısı” anlamına geldiğı şeklinde açıklar.

Dankoff (2004), dobrina sözcüğü için “güzel” karşılığını vermiş, Sırpça-Hırvatça olan dobra sözcüğünden geldiğini belirtmiştir (s.119). Dona sözcüğünün anlamını ise “hanım, kraliçe” olarak veren Dankoff (2004), sözcüğün İtalyanca olduğunu belirtmiştir.

2.2. YAPI ADLARI

Evliya Çelebi, seyahat ettiği topraklardaki saray, kale, han, çeşme, kuyu, cami ve kilise gibi birçok yapı ile ilgili tasvirleri aktarırken bu yerlerin adları ve adlarının kökenine ilişkin çeşitli bilgilere yer vermiştir. Seyahatnamede yer alan bu yer adlarının kökenlerine dair açıklamaların dayandırıldığı hususlar ölçüt alınarak on üç grup altında incelenmiştir.

2.2.1. Kişi Adından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Seyahatname’de yer alan kale, saray, cami, kilise, çeşme, han gibi çeşitli yapıların adları için bazı kişi adlarından yola çıkarak kökenlerine ilişkin bilgi verilmiştir. Bunlar hayrat sahibi olanlar (Aḥmed Efendi Çeşmesi, Ali Paşa Cāmi, Cāmi[‘]-i Ḥasan Paşa, Cāmi[‘]-i Velī Ağa, Defterdār Paşa Cāmi[‘], Ebü’l-fetḥ Sultān Meḥmed Ḥān Cāmi[‘], Ġāzī Ali Beğ Cāmi[‘], Ḥacı Osmān Ağa Cāmi[‘], İbrāhīm Ağa Cāmi[‘], İbrāhīm Paşa Cāmi[‘], Qara Pīrī Paşa Ḥānı, Raḳqāş Sinān Beğ Cāmi[‘], Sinān Paşa Cāmi[‘], Yaḥyālī Dervīş Beğ Cāmi[‘]); yapı çevresinde ya da içerisinde kabri/türbesi bulunanlar (Lala Şāhin Paşa Derbendi); yaptırıcısı olanlar (Bulehnikli Ḥasan Paşa Cāmi[‘], Cāmi[‘]-i Defterdār Aḥmed Paşa, Cāmi[‘]-i Sultān Süleymān, El-Ḥacı Ali Ağa Mescidi, Ferhad Paşa Qalesi, Ġāzī Miḥal Beğ Ḥānı, Ḥişār-ı Bayrām Paşa, Ḥişār-ı qadīm Çağa, Qal[‘] a-i Betlenvar, Qal[‘] a-i Filedar, Qal[‘] a-i Ḥasanābād, Qal[‘] a-i Ḥasan Paşa, Qal[‘] a-i Hocabay, Qal[‘] a-i İskenderiyye, Qal[‘] a-i İspilet, Qal[‘] a-i Qobilak, Qal[‘] a-i Küçük Ḥasan Paşa, Qal[‘] a-i Mamaça, Qal[‘] a-i Marina, Qal[‘] a-i Mileşova, Qal[‘] a-i Mūsā Paşa, Qal[‘] a-i Resānd, Qal[‘] a-i Samaḳov, Qal[‘] a-i Turhal, Qal[‘] a-i Vilagoş, Qal[‘] a-i Zirin, Kefr-i Şevşā , Kenise-i Alīna, Qosḳı Meḥammed Paşa

Cāmi‘, Lipul Beğ Manastırı, Palanğa-i Erçin, Palanğa-i Hamza Beğ, Palanğa-i Rıdvaniçe, Palanğa-i Vezîr Hasan Paşa, Piyale Paşa Kalesi, Sührâb Mehemmed Paşa Kaşrı, Vanî Tekyesi); dönemin devlet adamı ya da unvan sahibi olanlar (Cāmi‘ -i Tavāşî Mesîh Paşa, Cāmi‘ -i Yahyâ Paşa, Duna Manastırı, Kāl‘ a-i Façavar , Kāl‘ a-i Fenlak, Kāl‘ a-i Ferdenvâr, Kāl‘ a-i Kaşa, Kāl‘ a-i Nağban Ejder, Karaşaş Paşa Cāmi‘ i, Koca Alî Paşa Cāmi‘, Medrese-i Murâdiyye, Vâlîde Cāmi‘); feth edenlerin adından (İlbeği Kalesi, Memi Paşa Cāmi‘, Süleymân Hân Cāmi‘) olarak sıralanabilir.

Ahmed Efendi Çeşmesi

“Ahmed Efendi çeşmesinin târîhidir: Bu hayrın şâhibi Ahmed Efendi/Arar bulur idi bu âb-ı nâbı/ Yine kendü edüp fikr-i dakîki/ Dedi târîhin anıñ âb-ı cârî. (Sene...)” (SN VI, 166a).

Evliya Çelebi’nin yer verdiği çeşmenin tarihinde çeşmeyi yaptıranın Ahmed Efendi olduğu belirtilmektedir.

‘Ali Paşa Cāmi‘

“Ve sâhibü’l-hayrât Ali Paşa bu cāmi‘ in haremünde bir kiremit ile mestûr bir kûbe-i ma‘ mûr içinde medfûndur” (SN VI, 177a).

Evliya Çelebi, hayrat sahibinin Ali Paşa olduğunu ve caminin avlusunda mezarının bulunduğunu belirtmektedir.

Balı Paşa Kapusu

“Ancaḡ h̄n-i muḡāşarada bundan aşıağı varoşa imdād gidüp gelmek içün Balı Paşa ihdās etmiş. Bir ḡapudur, ammā ḡadş etmiş, açmış, meḡer ḡapanmış gerekmiş” (SN VI, 81b).

Evliya Çelebi, kuşatma sırasında Balı Paşa tarafından açtırılan bir kapı olduğunu belirterek adlandırmanın kaynağını açıklıḡa kavuşturmuştur.

Bulehnikli ḡasan Paşa Cāmi‘

“Ġūyā bir cāmi‘-i selātindir. ḡattā bu şehirde ne ḡadar ḡurşum örtülü ḡān ve cāmi‘ ve imāret ve medrese var ise cümle bu ḡasan Paşa ḡayrātıdır” (SN VI, 143b).

Evliya Çelebi, bu camiyle beraber birḡok yapının hayrat sahibi Hasan Paşa olduğunu belirterek adlandırmanın sebebini açıklıḡa kavuşturmuştur.

Cāmi‘-i Defterdār Aḡmed Paşa

“Cāmi‘-i- Defterdār Aḡmed Paşa, bir azīm sarāyın bir münāsib tarafın bir küḡük cāmi‘ etdi” (SN VI, 131a).

Evliya Çelebi, Defterdar Ahmed Paşa’nın sarayın bir kısmını cami yaptığını belirterek adlandırmanın kaynağını açıklamıştır.

Cāmi‘-i ḡasan Paşa

“Ve şāḡibü’l-ḡayrāt ḡasan Paşa Budin defterdārı iken Budin’de merḡūm olup vasiyyeti üzre cesed-i pākin bu Foḡa şehirde bu cāmi‘ in sāḡasında mezkūr ḡubbe-i mīnā içinde defn ederler” (SN VI, 146b).

Evliya Çelebi, hayrat sahibi olan Hasan Paşa'nın Budin'de vefat ettikten sonra vasiyeti doğrultusunda Foça şehrinde bu caminin arkasına gömüldüğünü aktarmıştır.

Cāmi' -i Velī Ağa

“Çārsū içre cāmi' -i Velī Ağa, sāde kūrşum ile örtülü cāmi' -i atıkdir kim kıble kpusu üzre tārīhi budur: Velī Ağa o şāhib hayr çünkim/ Binā kıldı bu cāmi' -i o zāhid/ İşidenler edüp tārīh ksdın/ Olupdu şol maķām dārü'l-mesācid (Sene 921)” (SN VI, 149a).

Evliya Çelebi, caminin kible kapısı üzerindeki tarihi vererek camiyi yaptıran hayır sahibinin Veli Ağa olduğunu aktarır.

Cām' -i Sulṭān Süleymān

“Mā-teķaddem Eflātūn-ı İlāhī'nin ma'bedgāhı idi. Ba' dehu Süleymān Hān mihrābın Kudūs'den Ka'be'ye velī etdirüp bir cāmi' etdirmiş kim eğer bu cāmi' -i şerīfi manzūrumuz olduđu üzre evşāfin taḥrīr etsek bir sitāyişnāme-i tavīl olur” (SN VI, 67b).

Evliya Çelebi, buranın önceden Eflatun'un mabedi olduğunu ancak Sultan Süleyman Han'ın mihrabını Kudüs'ten Kabe'ye çevirip cami yaptırdığını aktarır.

Cāmi' -i Tavāşī Mesīḥ Paşa

“Selīm Hān vūzerālarındandır, ammā cāmi' haķķā ki cāmi' -i vūzerādır. Kendüleri Mısır vezīri olmağile bu cāmi' in mi'mār ve mühendis ve bennālarıñ cümle Mısır'dan getirüp bir cāmi' -i maḥbūb ve bir tarz [u] tarḥ-ı mergūb etmiş kim ilm-i hendeseden ḥaberdār olan bu cāmi' in eşāş-ı bināsı ve san'at-ı mi'mārīsin görüp engüşt ber-dehen eder” (SN V, 95a).

Evliya Çelebi, cami adının Selim Han'ın vezirinin adından geldiğini belirtir.

Cāmi‘ -i Yaḥyā Paşa

“Ve daḥi aṣaḡı ūşir iĉre cāmi‘ -i Yaḥyā Paşa kim vezīr ve dāmād-ı Sulṭān Bāyezīd-i Velī’dir” (SN V, 170a).

Defterdār Paşa Cāmi‘

“Defterdār Paşa cāmi‘inin ḡapusu ūzre tāriḡi budur: Meḡemmed nām defterdār-ı ālī/ Olup sâ‘î vü ḡayr u māni‘ ü ḡayf/ Düşüp bir bî-nazīr ü hūb tāriḡ/ Dedi ol demde hātif, menzil-i dayf (Sene 917)” (SN VI, 165b).

Evliya Çelebi, caminin kapısı üzerinde bulunan tarihe göre hayır sahibinin Defterdar Paşa olduğu ve caminin adının buradan geldiği anlaşılmaktadır.

Duna Manastırı

“Mezbūr Lipul Ḳral’ın ḡarısı Duna Bānū ḡızın kilisa-yı ibret-nümāsıdır kim merḡūm Duna Çerkeziyü’l-aşl olup vezīria‘zam olan Dervīş Meḡemmed Paşa’nın hemşiresi ḡızı Duna Bānū’dur kim hālā beḡimiz olan İstifan Beḡ’in ümm-i bî-sa‘dıdır kim dalālet içinde ḡaldı. Hattā Dervīş Meḡemmed Paşa şām vālisi iken Sulṭān Murād’a ricā edüp bu ḡızı Lipul’dan ḡurtarmaḡa cidd ü cehd etdi. Lipul niĉe hazīne bezl edüp ināden ḡızı vermeyüp niĉe evlād-ı veled-i pelīdleri oldu. Bu deyr-i merḡūm ol Duna Bānūyı merḡūmenindir kim ḡocasının manastırından ḡalmaz bir deyr-i temāşāḡāhdır” (SN V, 106b).

Evliya Çelebi, kilisenin Lipul Kralın karısı, veziriazam Derviş Mehmet Paşa’nın kız kardeşinin kızı Duna Bānū’nun yaptırdığı kilise olduğunu belirtir.

Sulṭān Meḡmed Hān Cāmi‘

“Ḳurşumlu tavan ḡubbe cāmi‘ -i ḡadīmdir kim ḡıble ḡapusunun atebe-i ulyāsı ūzre tāriḡi

budur: Şāhibü'l-hayrāti Sultān Meḥemmed Ḥān/ Ḳad benā hāzā li-ecli'l-ābidīn” (SN VI, 169a).

Caminin tarihinde hayrat sahibini Mehmed Han olduğu belirtilmektedir.

El-Hacı Ali Ağa Mescidi

“Cāmi‘ -i latīf olmağa müsta‘id bir mezigit-i kadīmdır kim kıble kapusu üzre tārīhi budur: Ol Muḥammed Mustafā Haḳḳ’ın ḥabībi söyledi/ Şol kişi kim Haḳ için mescid bināsın eyledi/ De hulūs-ı kalb ile āsān ola tārīhini/ Bīn on altı senede yapıdı Hacı Ali mescidi () () () () () () () () () (Sene 1016)” (SN VI, 165b).

Evliya Çelebi’nin paylaştığı, kible kapısının üzerinde yer alan tarihte Hacı Ali’nin tam on altı senede bu mescidi yaptırdığı belirtilmektedir.

Ferhad Paşa Kalesi

“Muḳaddemā ḳal‘ anıḡ biri Engür ḳralından ḳalup sene (---) tārīhinde Ġāzī Ferhād Paşa feth edüp ḳal‘ a-i ḳadīm muḳābelesinde Ferhād Paşa bir ḳal‘ a daḡı müceddeden inşā etmişdir, ammā ġāyet metīn ve sa‘bdır” (SN V, 152b).

Daha öncesinde Engür Kralından kalan kalenin Gazi Ferhad Paşa tarafından feth edildiğini belirten Evliya Çelebi, Ferhad Paşa’nın karşısına yeni bir kale daha yaptırdığını ekleyerek kalenin adlandırmasının kaynağını açıklamaktadır.

Ġāzī Ali Beğ Cāmi‘

“Evvelā bu şehir içinde Ġāzī Ali Beğ cāmi‘ -i müferriḡinin miḡrābı önünde şāhibü'l-hayrāt Ġāzī Ali Beğ medfūndur” (SN VI, 56b).

Evliya Çelebi, caminin mihrabının önünde hayrat sahibinin kabrinin olduğunu belirterek Gazi Ali Bey Cami'nin adlandırılmasındaki unsuru ortaya koymuştur.

Ġāzī Miḥāl Beğ Ḥānı

“Cümleden Ġāzī Miḥāl Beğ ḥānı, münhedim etdiği kâfirden alma al‘anın taşından bezzāzistān-ı dīv inṣā edüp eyle müzeyyen etmiş kim ol ‘aşırda bu kārḥāne içre beş altı bin kīseye mālīk ḥāceler var imiş” (SN VI, 56a).

Evliya Çelebi, Gazi Miḥāl Beyin bu hanı yıktığı kalenin taşlarından yaptırdığını belirterek adlandırmanın kaynağını açıklığa kavuşturmuştur.

Ḥacı Osmān Ağa Cāmi‘

“Ḥacı Osmān Ağa cāmi‘inin apusu üzre tārīḫi budur: Binā-yı cāmi‘-i cennet-misāl-i Ḥacı Osmān’ın/ ‘Aceb a‘lā ibādetgāh-ı erbāb-ı ṣafā oldu/ Ziyāret eyleyen ḥayrātının itmāmına tārīḫ /Dediler cāmi‘-i ra‘nā maḳām-ı dil-küşā oldu. (Sene 1022)” (SN VI, 146a).

Evliya Çelebi, caminin kapısı üzerinde yer alan ve tarihi belirten bu beyitlerde hayrat sahibinin Ḥacı Osman Veli olduğu görülmektedir.

Ḥiṣār-ı Bayrām Paṣa

“Sene 1043 tārīḫinde Sultān Murād Ḥān-ı Rābi‘ vüzerālarından Bayrām Paṣa müceddeden binā etmiştir” (SN V, 173b).

Evliya Çelebi, hisarın 1043 senesinde Sultan Murad Han’ın vezirlerinden Bayram Paṣa tarafından yapıldığını belirtir.

Hişār-ı Çağa

“Lisān-ı Etrāk’de çağa eğir kökine derler ve koca kimesneye derler. Vech-i tesmiyesi Çağa Koca nām bir merd binā etmiştir” (SN V, 26a).

“Türk dilinde eğir kökününe ve koca kimseye” çağa denildiğini belirten Evliya Çelebi, isimlendirmenin kaynağını “Çağa Koca adında bir kişi”nin yaptırması ile açıklar. Dankoff (2004), *çağa* sözcüğünün Anadolu lehçesinde *eğir* (acorus calamus) karşılığı olduğunu belirtmiştir (s.102).

İbrāhīm Ağa Cāmi‘

“İbrāhīm Ağa cāmi‘ şehrin āb-ı rûyı olmuştur. Bu cāmi‘-i münakkaşın kıble kapusu üzre celī haṭ ile tārīhi budur: Şāhibü’l-hayrāt İbrāhīm Ağa ol kân-ı lütf/ Ol muhibb-i ehl-i dil, aşhāb-ı fakrın mesnedi/ Çün temām oldu dedi hātif anıṭ tārīhini/ Mescid-i aşhāb-ı dil ehl-i haḳīkat ma‘bedi. (Sene 1043)” (SN VI, 165b).

Caminin tarihi için yazılan beyitlerde hayrat sahibinin İbrahim Ağa olduğu belirtilmektedir.

İbrāhīm Paşa Cāmi‘

“Ve bunda İbrāhīm Paşa cāmi‘ gāyet müferriḥ ve dil-küşā kiremitli ve bir mināreli cāmi‘dir. Ve cümle iki ‘aded hān-ı ‘azīmi var ve cümle bir müferriḥ küçücük ḥammāmı var. Ve cümle bir tekye ve cümle iki mekteb ve cümle on dükkānı var. Cümle bu hayrātlar İbrāhīm Paşa’nın olup bunların kirālarından ḥāşıl olanı cistrin imāretine şarf ederler” (SN VI, 142b).

Evliya Çelebi, hayrat sahibinin İbrahim Paşa olduğunu belirterek cami adının kaynağını açıklamıştır.

İlbeği Kalesi

“Zamān-ı kādīmde Dimetoka al‘ ası s hibi Dimo Dua ral-ı d l bin sıdır. Ba‘ de   sene 860(?) t r hinde R m keferesi elinden   z  H d vendig r fethidir, be-dest-i serd r  lbe i o lu feth etdi iy  n  lbe i al‘ ası derler” (SN V, 100a).

Evliya  elebi bu kalenin Dimetoka kalesinin sahibi Dimo Duka kral yapısı oldu unu, Serdar  lbe i fethetti i i in  lbe i Kalesi olarak anıldığını belirtir.

‘ m ret C mi‘

“Ger i k rg r ub blar de ildir, amm    r-    harp  te ubbesi ve dehlizi ve yan  offaları   re c mle ra   -ı h  -ı n lg n ile me   r r   niyetli bir c mi‘-i n rdur kim S leym n H n v zer lerinden Yahyalı   z  Me emmed Pa a  az  m lıyla bin  etmi dir kim bu c mi‘-i p m r   hr-i Bel rad’ın  b-ı r yıdır” (SN V, 114a).

Evliya  elebi, S leyman Han vezirlerinden Yahyalı Gazi Mehmed Pa a tarafından gaza m lıyla yapıldığını belirterek imaret adının kaynağını a ıklamı tır.

 m ret s zc   i in s zl kte “umran, bayındırlık” (Devellio lu, 2015, s. 498) kar ılı ı verilmi tir.

al‘ a-i A kirm n

“ btid  b n si Salsal-ı onman’dır. Anı  zam nında bu al‘ anı  ismi P rg z-ı onman idi. P rg z, lis n-ı Yunan’da al‘ aya derler. onman Salsal ralın la abıdır” (SN V, 35a).

“Ol ‘a ırda bu al‘ a ol adar bey  z ve m nevver idi kim   y  n r idi. Ol ecilden avm-i Tatar bu al‘ a-i P rg z onman’a A kirm n derlerdi. Lis n-ı Tatar’da kirm n al‘ aya derler. Lis n-ı Yunan’da p rg z derler. Lis n-ı Arab’da al‘ a derler.

Lisān-ı ‘Acem’de (---) derler ve lisān-ı Etrāk’da (---) (---) (---) (---) (---) (---)” (SN V, 35b).

Evliya Çelebi, ilk yapıcısının Salsal-ı Konman olan bu kalenin o zamanlar kalenin adının Pirgaz-Konman olduğunu, pirgaz sözcüğünün Yunancada kale anlamına geldiğini belirtir. Konman Salsal ise kralın lakabıdır. Kalenin önceden beyaz ve parlak olması nedeniyle Tatarlar tarafından Akkirman olarak adlandırıldığını, kirman sözcüğünün ise Tatarcada kale anlamına geldiğini belirten Evliya Çelebi, kalenin Yunancada pirgaz ve Arapçada kale dendiğini belirtir. Metinde Acemce ve Türkçe karşılıklarının yazdığı kısım ise eksiktir.

Dankoff (2004), “Büyük hisar, kale” anlamlarına gelen bu sözcüğü purgaz olarak ele almış ve pirgaz, burgaz, burgoz, burkaz, puğaz, buğaz gibi söyleyiş farklılıklarına yer vermiş ve Yunanca purgos sözcüğünden geldiğini belirtmiştir (s.228). Tietze (2021), burgaz sözcüğünün kökeni olarak Yunanca “kule” anlamına gelen purgos Πύργος sözcüğünü gösterir (s.680).

Kirman sözcüğü ise Tatarca “büyük kale, hisar” anlamına gelmektedir (Dankoff, 2004, s. 177). Nişanyan (2024) ise “kale, hisar” karşılıkları verdiği bu sözcüğün Farsça olduğunu belirtmiştir.

Ḳal‘a-i Betlenvar

“Sulṭān Süleymān ‘aşrında Betlen Ğabor binā etmeğile Betlenvar derler” (SN VI, 16b).

Evliya Çelebi, Sultan Süleyman zamanında Betlen Gabor tarafından yapıldığı için Betlenvar olarak anıldığını belirtir.

Ḳal‘a-i Façavar

“Lisân-ı Macar’da (---) (---) demektir. Bânisi Faça nâm bir ḳrale ‘avret binâsı olmağile ol isim ile müsemmâ bir ḳal‘a-i bālâdır” (SN VI, 27a).

Evliya Çelebi, kalenin Faça adında bir kraliçe yapısı olmasından dolayı bu şekilde adlandırıldığını belirtir. Sözcüğün Macarcadaki anlamının yazıldığı kısımlar metinde eksiktir.

Ḳal‘a-i Fenlak

“Sebeb-i tesmiyesi kefere-i Eflākāndan Fenlak nâm bir ḳral-ı dāl ismiyle müsemmâ bir küçük ḳal‘a acıktır” (SN V, 120a).

Fenlak adlı Eflak krallarından birinin adı ile anılan kale olduğu belirtilmiştir.

Ḳal‘a-i Ferdenvar

“Ferdenyan nâm bir ḳral-ı dāl bu ḳal‘ayı binâ etmeğile ol keferenin ismiyle müsemmâ bir ḳal‘a-i ra‘nâdır kim Erdel ḳralları hükümündedir” (SN VI, 23a).

Kaleyi yaptıran kralın adının Ferdenyan olduğunu belirten Evliya Çelebi, kalenin adlandırılmasının kaynağını açıklar.

Ḳal‘a-i Filedar

“Bursa tekfûru kızı Filedar nâm bir kızın binâsıdır” (SN V, 84b).

Bursa tekfurunun Filedar adlı kızının yapısı olduğu belirtilmiştir.

Nişanyan (2024), günümüzde Bursa'ya bağlı bir köy olan ve adı Gündoğdu olan bu yerin Filedar adının öncesi olarak Yunanca “saraycık” anlamına gelen Palladári olarak göstermiştir.

Ḳal‘ a-i Ḥaṣanābād

“Bānisi Uzun Ḥaṣan ṣāh olup fātiḥi Fātiḥ Meḥammed Ḥān ve Selīm Ḥān-ı Evvel olup Ḳal‘ ası eṣḱāl-i imārātıyla ve germāblarıyla cümle cild-i evvelimizde taḥrīr olunmuştur kim cild-i evvelimize naẓar oluna” (SN V, 16b).

Evliya Çelebi, bu kalenin yapıcısının Uzun Hasan Şah olduğunu belirterek kale adının kaynağını açıklamıştır.

Ḳal‘ a-i Ḥasan Paşa

“Bu Ḳal‘ ayı daḥi sene 1036 tārīhinde Sultān Murād Ḥān-ı Rābi‘ fermānıyla Ḳapudan Ḥasan Paşa Çelebi donanma-yı hümāyūn ile gelüp bu Ḳal‘ ayı nehr-i azīm Özü kenārında Piyāle Paşa Ḳal‘ asına muttaşıl ṣekl-i murabba‘ bir Ḳal‘ a-i musanna‘ edüp eyle metānet üzre inṣā etmiştir kim öbür Ḳal‘ alar bunun yanında gūyā ḳara çavlı binā-yı sādelerdir” (SN V, 55a).

Evliya Çelebi, bu kalenin 1036 senesinde Sultan Murad Han fermanıyla Kaptan Hasan Paşa'nın donan ma ile gelerek Özü Nehri kenarında ve Piyale Paşa kalesine bitişik olarak inşa ettiğini aktarmıştır.

Ḳal‘ a-i Ḥocabay

“Sultān Bāyezīd Aḳkirmān’ı feth edince Hocabay nām bir bay kişi Bāyezīd Hān’dan me’zūn olup bu maḥalde bir ḳaya üzre bir ḳal‘a-i metīn inṣā edüp içine ḳul ḳoyup beş kerre yüz biḳ ḳoyuniyle bu vādileri mülk edinüp geçindiğinden Hocabay derler” (SN V, 54a).

Evliya Çelebi, Sultan Bayezid’in Akkirman’ı fethedince Hocabay adlı zengin birinin Sultan Bayezid’den izin alarak burada kaya üzerinde bu kaleyi inşa ettiğini aktararak kale adının kaynağını açıklığa kavuşturur.

Ḳal‘a-i İskenderiyye

“İbtidā bānisi İskender-i Zülkarneyn bināsı olduğuyçün İskenderiyye derler” (SN VI, 33a).

Evliya Çelebi, İskender-i Zülkarneyn yapısı olmasından dolayı bu adla anıldığını belirtir.

Ḳal‘a-i İspilet

“İbtidā bānisi Pulya Vilāyeti Ḳralı İspilet nām kefere binasıdır” (SN V, 138a).

Evliya Çelebi, kaleyi yaptıranın Pulya vilayeti kralı İspilet adlı bir kafir olduğunu aktararak adlandırmanın kaynağını açıklığa kavuşturmuştur.

Ḳal‘a-i Ḳaşa

“Lisān-ı Macar’da lafz-ı Ḳaşa (---) demektir. Bu şehriñ ibtidā bānisi ‘Acem diyārından gelen Menūçehr evlādlarından Ḳaşa Ban bināsıdır kim sāhil-i Tise’de dīvler ile ceng edüp dīvleri ḳıra ḳıra nehr-i Tise’ye döküp āḫir

kendüsü daği nehr-i Tise ābıyla ğarķ olup hālā bānisi Kāşa sāhil-i nehr-i Tise’de bir deyr-i mu’teberde yatır, anıñıçün hālā ba’zı balıķçılar nehr-i Tise’den kazar kadar dīv kelleleri ve bedensiz sekiz arşın tavıl diz kemikleri çıkar” (SN VI, 13a).

“Ba’dehu Kāşa Ban Menūçeher evlādı ismiyle müsemma bir kal’a-i ra’nā olup günden güne imār olduğundan hasretü’l-mülük-i kıralān-ı mudıllān oldu” (SN VI, 13a).

Kalenin Acem diyarından gelen Menuçeher’in evlatlarından olan Kaşa Ban’ın yapısı olduğunu belirterek Kaşa Ban’ın devlerle savaşıarak onları Tise Nehri’ne dötüğünü ve kendisinin de bu nehirde boğulduğunu aktaran Evliya Çelebi, bu olay sebebiyle balıkçıların hâlâ nehirden dev kelle ve kemiklerini çıkardığını anlatır. Evliya Çelebi, kalenin Menuçeher evladı Kaşa Ban’ın adını aldığını belirterek adlandırmanın kaynağını açıklığa kavuşturur.

Kal’a-i Kobilak

“Bānisi Kobilak nām bir hatman bināsıdır. Lisān-ı Rusça kobilak kısrak demektir, ya’nī Kısrak kal’ası derler” (SN V, 48b).

Evliya Çelebi kalenin Kobilak adında bir hatman tarafından yaptırıldığını belirterek kobilak sözcüğünün Rusça’da kısrak anlamına geldiğini açıklar.

Kal’a-i Küçük Hasan Paşa

“Sene 1036 tārīhinde bu daği Sultān Murād Hān-ı Rābi’ in bināsıdır, be-dest-i Kapudan Çelebi Hasan Paşa” (SN V, 55b).

Evliya Çelebi, 1036 senesinde Sultan IV. Murat Han tarafından Kaptan Çelebi Hasan Paşa Eliyle yaptırıldığını belirtir.

Ḳal‘ a-i Mamaça

“İbtidā bānisi Rūm tevārīḥlerinde Ḳaydefa kızı Mamaça nām bir ḳralenin bināsıdır” (SN V, 91b).

Evliya Çelebi, Rum tarihçilerine göre Kaydefa kızı Mamaça adlı bir kraliçenin yapısı olduğunu belirtir.

Ḳal‘ a-i Marina

“Bānisi pīrinc-pirim ḳızlarından Marina nām bir melike binā etmeğile anıḡ ismiyle müsem mā ḳal‘ a-i zībādır” (SN V, 146b).

Evliya Çelebi, Marina adında bir kral kızının yaptırmışından dolayı onun adıyla anılan bir kale olduğunu aktarır.

Ḳal‘ a-i Mileşova

“Lisān-ı Latin’de Miloşva bir ism-i kāfirdir kim bānisi ol kefere [ve] fecere olmağile ol ismile müsem mā bir ḳal‘ a-i bālādır” (SN VI, 143a).

“Bu al‘ aya Miloşva derler ve Milişova daı derler. Netice alat-ı meşh r evl  olmaıle efv h-ı n s-ı Potur nda {Miloşova derler}” (SN VI, 143a).

Evliya elebi, Miloşva’nın Latin dilinde bir kafir ismi olduunu belirterek yapıcısının adının Miloşva olmasından dolayı bu şekilde adlandırıldığını aktararak Milişova şeklinde de kullanıldığını ve bozulmuş şekli olan Miloşova’nın Potur halkı arasında yaygın olduunu ekler.

al‘ a-i M s  Paş 

“Sene 1048 t rihinde oca M s  Paş  Budin v lisi iken bu maalde ayd d eşıy ları bir k rb n-ı ‘az m bozup hayli  mmet-i Muammed kırdıkları ecilden M s  Paş  bu mahalle bu al‘ a-i z b yı inş  ed p F ti-i Bad d Sult n Mur d’a hibe eylediiy  n “Bin -y  M s  Paş  al‘ a-i Sult n Mur d” derler” (SN V, 109b).

Evliya elebi, 1048 tarihinde Koca Musa Paş  Budin valisi iken haydutların bu yerde birok m sl manı  ld rmesinden dolayı buraya bir kale yaptırıp Badat fatihi Sultan Murat’a hibe ettii i in “Musa Paş  yapısı Sultan Murat Kalesi” dendiini belirtir.

al‘ a- i Naban Ejder

“Amm  bu timş llerin sebep-i aşılları oldur kim bu s retlerin ş hibleri bizim Macar H ristiy nlarının ecd dları s retleridir kim bunlar diy r-ı M ver ’ n-nehr’de s kin Men cehr’in d rd ‘aded evl dları kim Men cehr’den fir r ed p bu Macar-ı f cc r diy rlarına gel p {ibtid } vaan dutanların suretleridir” (SN V, 126b).

“Biri daı Naban Ejder’dır kim Erdel’de Naban Ejder al‘ ası bin  ed p altı y z yıl  m r s r p Naban Ejder al‘ asıda ejder-i zem n anı daı yey p lef-i telef etdi. Naban Ejder anı ismiyle m semm  bir al‘ a-i ejder-s m dır kim bu al‘ a kayasında h l  n m y n bir  r-ı az m var. Anda bir ejder-i heft serle Naban ceng-i fir v n ed p ejderi k şte etdikden sonra kendi na‘şesi daı bir p şte mez r oldu” (SN V, 126b).

Evliya elebi, kaledeki bu tasvirlerin Macar Hristiyanlarının ataları olan ve

Menuçehr'den kaçarak Macar diyarına gelen dört evladına ait olduğunu belirtir. Bu evlatlardan biri Nagban Ejder Erdel'deki kaleyi yaptırmıştır, 600 sene yaşayıp kalenin kayalarında bulunan bir mağaradaki yedi başlı bir ejderle savaşıp yenerek ölmüştür. Evliya Çelebi, kalenin Nagban Ejder'in adıyla adlandırılmış ejder görünümlü bir kale olduğunu aktarır.

Ḳal‘a-i Resānd

“Bānisi ibtidā ‘Āl-i ‘Abbāsiyān’dan Resānd Ḥān olmağile vech-i tesmiyesi oldur” (SN V, 3a).

Evliya Çelebi, kalenin isminin “yapıcısı olan Abbasîlerden Resand Han’ın ismi ile anıldığını” aktarmıştır.

Ḳal‘a-i Samākov

“Bānisi Despot Ḳralın nā-cedd-i nā-pāki olan Sırf keferesi banı Samayaḳov nām nā-tamām bināsı olmağile Samayaḳov’dan ğalaṭ Samaḳov derler” (SN VI, 39b).

Evliya Çelebi, adlandırmanın kaynağını Despot Kral’ın atası olan Sırp banı Samayakov yapısı olmasından dolayı bozulmuş hali Samakov dendiğini belirterek açıklar.

Kiel (2009), Samakov adının Bulgarcada “demirdöven” anlamına geldiğini, bölgedeki demir yataklarının bolluğu ve demir üretiminin geliştiğini belirterek bölgedeki köy isimlerinin XIV. Yüzyılda Sırp kralları tarafından getirtilip yerleştirilen ve bölgedeki madenleri ilk açan madencilerin isminden geldiğini aktarır (s. 62).

Ḳal‘a-i Turhal

“Sebeb-i tesmiyesi lisān-ı Etrāk’de (---) (---) (---) demektir. al‘ası ‘Āl-i Dāniřmendiyye’den Turhal nām bir Etrāk beği binā etmişdir” (SN V, 25b).

Kalenin isminin Trk dilindeki karşılığının yazma eserde boş bırakıldığı grlmektedir. Evliya elebi, kaleyi “Dāniřmendlilerden Turhal adında bir Trk beyi yaptırmıştır” cmlesiyle isimlendirmenin kaynağını aıklamıştır.

al‘a-i Vilagoş

“Bānisi ismiyle msemmā bir al‘a i ra‘ nādır” (SN V, 121b).

Yapıcısının adı ile anılan bir kale olduğu belirtilmiştir.

al‘a-i Zirin

“Lisān-ı Latin’de (---) (---) (---) (---) demektir, ammā bānisi oca Zirin olmak ile ol ismiyle msemmā bir al‘a-i ra‘ nādır” (SN V, 156b).

Evliya elebi, yapıcısının adı Koca Zirin olmasından dolayı bu isimle anıldığını belirtir.

ara Piri Paşa Hānı

“Cmleden mezkr ara Piri Paşa hānı gāyet ma‘mr vekāle-i mihmān-sarāy-ı bī-minnetdir ve imāret-i dār’z-ziyāfesi birdir. Ol dağı merhm ara Piri Paşa’nın hayrāt [u] řasenātillāhıdır kim fi’s-şayfı ve’ř-řitāda āyende v revendeye birer bakır sin ire her ādeme birer tas řurbā-yı gendm ve birer nān-ı beyāř ve her ocağ başına birer dāne şem‘-i revęan ve her esb-i řabā-sr‘at başına birer tobra alk yem cānib-i vaıfdan mihmāndārānlar getirp msāfirine tevzi‘ ederler” (SN V, 99a).

Evliya Çelebi, hanın adının hayrat sahibi Kara Pirî Paşadan geldiğini belirtir.

Karakaş Paşa Cāmi‘

“Sulṭān ‘Oṣmān ile Hotin ğazāsında Budin vezāretiyle bulunup şehīd olan Karakaş Paşa merhūm cāmi‘, bir müferriḥ ma‘ bedgāhdır” (SN VI, 136b).

Evliya Çelebi, camiye adını veren kişinin Hotin Savaşında Sultan Osman ile beraber katılıp şehit olan Karakaş Paşa olduğunu belirtir.

Kefr-i Şevṣā

“İbtidā‘ bānisi ‘Āl-i Atabekīyāndan Melik Şevṣā nām bir melik bir kefr, ya‘ nî bir çiftlik binâ edüp ba‘dehû dest-i Ermeniyâna girüp bir ḳal‘a inṣâ etdiler. Hâlâ anıñçün elsine-i nâsda kefr-i Zamân derler, ammâ luġat-i şaḥîḥi Kefr-i Şevṣâ’dır” (SN V, 2a).

Arapça kefr sözcüğü “köy” anlamını taşımaktadır (Kamus-ı Türkî, 2019, s. 625). Dankoff (2004), bu sözcüğün karşılığını ise “çiftlik, köy” olarak vermiştir (s. 169). Evliya Çelebi, bahsedilen çiftliğin ismini yapıcısı olan Sevsâ isimli bir melikten aldığını belirtmiştir. Bu çiftliğin Ermenilerin eline geçmesiyle halk tarafından “küfr-i zaman” olarak anılmasına değindikten sonra bunun yanlış bir adlandırma olduğunu vurgular.

Kenîse-i Alîna

“Lisân-ı Latin’de (---) (---) (---) demektir. Bānisi Alîna nām bir pirinc-pirim kızı binâ etmiştir” (SN V, 146b).

Evliya Çelebi, yapıcısının Alina adında bir pirin-pirim kızı tarafından yapıldığını belirterek adlandırmanın kaynağını açıklamıştır.

Ꞑoca ‘Alî Paşa Cāmi’

“Ꞑoca ‘Alî Paşa cāmi’ . (---) Hān vūzerālarındandır” (SN V, 20b).

Evliya Çelebi, cami ismini Osmanlı vezirlerinden Alî Paşa ile bağdaştırmıştır.

Eyice (1989), Alî Paşa’nın, Sultan II. Bayezid’in damadı ya da Şehzade Bayezid’in damadı olduğu konusunda söylentiler bulunsa da henüz temellendirmeden yoksun olduğunu belirtmiştir (s.427).

Ꞑosꞑı Meḥemmed Paşa Cāmi’

“Ꞑosꞑı Meḥemmed Paşa cāmi’, gūyā bir ma’bedgāh-ı selāṭındir kim cümle ‘āṣār-ı bināları serāpā rusās-ı ḥās-ı nîlgūn ile mestūr bir cāmi’-i ma’mūrdur kim kıble ḳapusunıḡ ‘atebe-i ‘ulyāsı ūzre ḥūsn-i ḥaṭ ile tārīḥi budur: Ḥasbetenlillāh Meḥemmed Paşa/ Yaptı bu cāmi’i yerinde ol fuṣeḥā/ Dedi tārīḥin anıḡ rūḥi-i kuds/ Beyt-i Raḥmān u maḳām-ı ṣuleḥā” (Sene 1027)” (SN VI, 165b).

Evliya Çelebi, caminin tarihi için paylaştığı beyitlerde camiye Mehmed Paşa’nın yaptığı belirtilerek adın kaynağı açıklığa kavuşturulmuştur.

Lala Şāhin Paşa Derbendi

“*Allāhümme āfinā*, “Ꞑuş uçmaz ve ḳulan yürümez” dedikleri bir maḥūf u muḥāṭara ve kemīngāhlı ve sengistānlı bir bî-amān boğazdır kim Rūm ve ‘Arab ve ‘Acem’de Lala derbendi nāmıyla ṣōhre-i ṣehr olmuş bir zīk yoldur ve ṣa’b beldir. Ḥattā bu maḥalde Ġāzī Ḥudāvendigār, ya’nī Sulṭān Murād-ı Evvel vezīri Lala ṣāhin Paşa yetmiş biḡ ‘askeriyle bu derbend-i calender-mişālden ‘ubūr ederken Destṭot ḳral

nām dāl-ı la‘îin-i bedkām kemīngāhlardan kırk elli biñ kāfirle Lala şāhin Paşa üzre ‘ale’l-ğafle çıkup cümle ğuzāt ceng-āşüb ede ede yigirmi biñ ‘asker-i İslām bu maḥalde şehīd olup ḥālā şāhrāh üzre cemī‘i ḳabr-i münevvereleri ‘ayān u beyāndır. Ve Lala şāhin Paşa daḥi şehīd olup bu dere içre bir soffada medfūn olup ziyāretgāh-ı āyende vü revendegāndır. Anıñıçün bu maḥall-i muḥātaraya Lala şāhin Derbendi derler” (SN VI, 39a).

Evliya Çelebi, bu tenha ve tehlikeli yerden Sultan I. Murad veziri Lala Şahin Paşa yetmiş bin askeriyle geçerken Despot kralın kırk – elli bin asker kafirle saldırdıklarını ve Lala Şahin Paşa ile birlikte yirmi bin askerin de şehit olduğunu aktararak kabirlerinin de burada olduğunu ve bu nedenle Rum, Acem ve Arap’ta Lala Şahin Derbendi olarak anıldığını belirtir.

Lipul Beğ Manastırı

“Ḥattā Sulṭān Murād Ḥān-ı Rābi‘e yüz biñ altun ḥidmet edüp bu deyri yedi yılda inşā etdikde Sulṭān Murād’a ğamz ederler kim, “Pādişāhim, Lipul sizden me’zūn olup bir ḳal‘a-i metīn binā etmişdir kim bizzāt cenābınız deryā-mişāl ‘asker ile varsanız feth etmede ‘usret çekersiz” dediklerinde Murād Ḥān pes u perdeden bir çaşıt gönderüp gelüp görse kim haḳḳā bir biā-yı ‘azīm, ammā ḳal‘a deĝil, bir bıtrīkgāh kim rūy-ı ‘arzda mişli yok. Gelüp pādişāha bu deyr-i muşanna‘ın tarz [u] tavr-ı resmin gören ādem bir bir ta‘rīf ü tavsīf etdikde, Sulṭān Murād Ḥān buyururlar kim “İnşā’allāh ben anı cāmi‘ ederim” deyü iĝmāz-ı ‘ayn eder” (SN V, 106a).

Evliya Çelebi, IV. Murad’a söylenen “Padişahım, Lipul sizden izin alıp sağlam bir kale yapmıştır ki...” cümlesi ile kalenin yapıcısının adıyla adlandırıldığını açıklığa kavuşturmuştur.

Medrese-i Murādiyye

“Fātiḥ-i vilāāyet Ğāzī Ḥudāvendigār Murād Ḥān-ı Evvel’in cāmi‘i önünde medrese-i Murādiyye derler bir ma‘mūr medrese-i tālibāndır” (SN VI, 37b).

Evliya Çelebi, vilayet fatihi Gazi Hüdavendigar I. Murad'ın medresesi olduğunu belirterek adlandırmanın kaynağını açıkla kavuşturur.

Memi Paşa Cāmi'

“Tā Eflātūn-ı İlāhī ḥalīfeleri binā edüp bir deyr-i ‘azīme imiş. Ḥattā bunun bir köşesinde Eflātūn’un şavma‘ası var, niçe kefereler girüp ziyāret ederler. Ba‘dehu Memi Paşa fermān-ı pādīşāhīyle bir gün cümle ‘askeriyle pür-silāḥ olup bu deyr-i ‘ale’l-ğafle basup zīr-i zemīnlerinde kırk elli kadar evlād-ı ümmet-i Muḥammed bulunup kimi dil bilür ve kimi bilmez. Bu evlād-ı püserān-ı ciğer-küşe-i müslimīni gūzāt-ı müslimīn bu ḥâlde görüp “Bire urun gāzīler” deyince tārketü’l-‘ayn içre cümle kıssīs [ve] bītrik ve ruhbān ve patirgāh-ı günāhkārlara bir kılıç urup bu cāmi‘i fetḥ edüp Memi Paşa bu deyrün mihrābın velī edüp Fethiyye nāmında bir cāmi‘-i zībā-yı pür-nūr etmişdir kim ādem derūn-ı cāmi‘den çıkası gelmez. Serāpā kırşumlu ve ḥaremlı ve bir serāmed mināreli eynegāh-ı kādīmdir” (SN VI, 67a).

Caminin Eflatun’un öğrencileri tarafından yapılan bir mabet olduğunu belirten Evliya Çelebi, bir köşesinde Eflatun’un ibadet yeri olduğunu ve kafirlerin gelip burayı ziyaret ettiğini aktarır. Evliya Çelebi, Memi Paşa’nın bir gün padişah fermanıyla burayı basıp yeraltında kırk elli Müslüman çocuk bulunca din adamlarını öldürüp mabedi fethedip Fethiyye adıyla bir camiye çevirdiklerini anlatır.

Palanqa-i Erçin

“Süleymān Ḥān ‘aşrında sene 935 tārīhinde Erçin nām bir mīr-i livā-i benām gāzā mālīyla hasbetenillāh bu ḳal‘ayı inşā etmeğile ol gāzīnin ismiyle müsem mā bir ḳal‘acık imiş” (SN VI, 73a).

935 senesinde Süleyman Han zamanında Erçin adında bir gazinin gaza malıyla bu kaleyi yaptırdığını belirten Evliya Çelebi, adlandırmanın kaynağını açıklığa kavuşturmuştur.

Palanğa-i Hamza Beğ

“Bunu daği Süleymān Hān fermānıyla al‘a-i űimatorna beği Hamza Beğ nām benām-ı hūmām sene 936 tārīhinde binā etmek ile Hamza Beğ nāmıyla müsemmā bir palanğa-i ra‘ nācıkdır” (SN VI, 73a).

Evliya Çelebi, bu palankanın Süleyman Han fermanıyla űimatorna Kalesi beyi olan Hamza Bey tarafından 936 senesinde yaptırıldığı için bu űekilde adlandırıldığını belirtir.

Palanğa-i Rıdvaniçe

“Evvel ve āhir Leh ralının al‘asıdır. ‘Āl-i ‘Oűmān’a ıizmet ile neűv ü nemā bulup apucubaűı olan Rıdvān Ağa nām köle ısından bir be-nām ağa fırsat bulup ırk yıldan sonra “Āh vaűan-ı aslīmın semiz domuz etleri” deyüp aza-ı A’a firār edüp bu al‘ayı binā etdiğinden al‘a-i Rıdvaniçe derler” (SN V, 39b).

Evliya Çelebi, kalenin önceden beri Leh kralına ait olduğunu, Osmanlı’da yetiűip hizmet veren köle ısından Rıdvan isimli bir ağanın 40 yıldan sonra asıl vatanına dönüp bu kaleyi yaptığını ve bu nedenle adının Rıdvaniçe olduğunu belirtir.

Palanğa-i Vezir Hasan Paűa

“(---) vūzerālarından olup sene (---) tārīhinde bu palanğa-i metīni inűā edüp Belğrad ve Semendire yolları emn ü emān olmuűdur” (SN V, 111a).

Evliya Çelebi, bu palankanın vezir Hasan Paşa tarafından inşa edildiğini belirtmiştir.

Piyale Paşa Kalesi

“Buna Piyāle Paşa kal‘ası derler, zīrā Piyāle Paşa yaptı” (SN V, 55a).

Evliya Çelebi, kaleyi Piyale Paşa’nın yaptırmışından dolayı bu şekilde anıldığını belirtir.

Raḳkāş Sinān Beğ Cāmi‘

“Ve cümle (---) ‘aded miḥrābdır, ammā cümleden cemā‘at-i kesireye mālīk çārsū içre Raḳkāş Sinān Beğ cāmi‘i kiremitli ve bir mināreli tarz-ı qadīm cāmi‘-i ‘atīkdir ve mesācidleri ve tekyeleri ve mekteb-i şıbyānları ve müte‘addid ḥānları var. Haṭṭā bir müferriḥ ḥammāmı daḥi Raḳkāş Sinān Beğ’in ḥayrātıdır” (SN V, 100b).

Camiye ait mescitleri, tekkeleri, sıbyan mektepleri ve hanları olduğunu belirtlen Evliya Çelebi, hamamları ile beraber hayrat sahibinin Rakkas Sinan Bey olduğunu belirtir.

Sinān Paşa Cāmi‘

“Evvelā cümleden çārsū içre mükellef ü müzey-yen ve mükemmel Soḳollu Meḥemmed Paşa dāmādı Sinān Paşa cāmi‘, gerçi bir ḳubbeli cāmi‘dir, ammā ḡāyet vāsi‘ ve musanna‘ ve miḥrāb u minberi ve maḥfīl-i münīfi muraḳḳā‘-misāl bir ma‘bedgāh-ı pür-me’āldir” (SN VI, 145a).

“Cāmi‘in sağ tarafında bir ḳubbe-i ‘ālī içre şāḥibü’l-ḥayrāt Sinān Paşa medfūndur” (SN VI, 145a).

Evliya Çelebi, Sokollu Mehmed Paşa’nın damadı olan Sinan Paşa’nın hayrat sahibi olduğunu ve kabrinin bu camide olduğunu belirterek adın kökeni açıklar.

Sührāb Meḥemmed Paşa Kaşrı

“Aşlında bu sarāy ıhrāk olduḡda cümle Sührāb Meḥemmed Paşa bināsıdır” (SN VI, 181a).

Evliya Çelebi, saray yandıktan sonra tüm yapıların tekrar Sührab Mehmed Paşa tarafından yapıldığını belirtir.

Süleymān Hān Cāmi‘

“Mā-teḡaddem (---) (---) nāmında bir kenīse-i muşanna‘ imiş. Ba‘de’l-feth Süleymān Hān bu deyrin derūnuḡ mülevveşāt-ı küfr-i çirk-i şirkden pāk edüp ma‘bedgāh-ı müslimīn eder” (SN VI, 82b).

Daha öncesinde bir kilise olduğunu belirten Evliya Çelebi, Süleyman Han’ın fetihten sonra Müslüman mabedi yaptırdığını aktarır.

Vālide Cāmi‘

“Andan Nemse kilisesi vālide sulṡān içün cāmi‘-i ‘ibret-nümün oldu” (SN VI, 131a).

Evliya Çelebi, Nemse kilisesinin Valide Sultan için kiliseye çevrildiğini aktarmaktadır.

Vanī Tekyesi (Gök medrese)

“Evvelā Gök Medrese. Selāṡīn-i selef bināsıdır kim metānet üzre mebnī kārḡīr binā bir

medrese-i ra‘nâdır, lâkin Vanî nâm bir âdem meşâyih zümresinden geçinüp bu medrese-i kâdîmi emr-i pâdişâhiyle tekye etmiştir” (SN V, 21a).

“Andan şehir içinde Gök Medrese tekyesine Vanî tekyesi derler. Bâlâda medrese şehrengîzinde mevşûfdur” (SN V, 21b).

Evliya Çelebi, bu medresenin eski sultanların yapısı olduğunu sonrasında ise Vanî isimli birinin padişahın emri ile tekke haline getirmesinden hareketle medresenin Vanî Tekkesi olarak adlandırıldığını belirtir.

Yahyâlı Dervîş Beğ Câmî‘

“Ve cümle (---) ‘aded mihrâbdır. Evvelâ kurşumlu ve tahtânî Yahyâlı Dervîş Beğ câmî‘ cemâ‘at-i kesîreye mâlik câmî‘-i nûr-ı mübîndir kim kapusu üzre celî haţ ile târihi budur: Kale Nesrû‘l-Ġavsi fî târihi / Câhidû hâzâ maĥallû’s-sâcidîn (Sene 777) ve bir latîf ĥammâm ve müte‘addid ĥânlar ve yüz ‘aded dükkânlar ve ‘imâret-i it‘âm-ı dârü’z-ziyâfe ve niçe â‘şâr-ı binâlar cümle Yahyâlı Dervîş Beğ’in ĥayrâtlarıdır kim bu rabţayı ol a‘mâr etmiştir” (SN V, 110b).

Dervîş Beyin hayratı olduğu belirten Evliya Çelebi, kasabayı onun imar ettiğini aktarır.

2.2.2. Olaydan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, seyahat ettiği yerlerde gördüğü yapıların adlandırmasındaki kaynağı açıklarken bazı olaylardan hareketle köken açıklamasında bulunmuştur. Bunlar yapılışı ile ilgili rivayet (Halkalı Köprü); çevresinde gerçekleşen bir olay (Mesîregâh-ı Haft, Kâl‘a-i Yanık) ve fethedilmesi ile ilgili bir rivayet (Kâl‘a-i Alacahisâr, Kâl‘a-i Bögürdelen, Kâl‘a-i Erdel Belğradı, Fethiyye Câmî‘, Palanğa-i Cânkurtaran) üzerinden aktarılan yapı adlarıdır.

Halkalı Köprü

“Bu kıanṭara-i vācibü’s-seyrin pesendide bir ma‘rifet ‘arz edüp yed-i tülāsın ‘ayān u beyān etdiği oldur kim tāḳ-ı Kisrāsının ortasına vaz‘ etdiği kined ta‘bir etdikleri seng-i ḥārānıñ tā vasatına bir zer-i ḥālīşden bir ḥalḳa asmış, nehr-i Araz üzre maslūb durup bir riḥ-i şedid ol ḥalḳaya işābet etse ḥalḳa-i müdevver hareket eder. Ve ol ḥalḳanın da rezesi vardır kim ādem beli ḳalınlığı vardır. Ve ḥalḳa kezālik ādem uyluğu ḳalınlığı vardır, ‘ālī yerde olmağın küçük görünür ammā içinden bir at geçse mümkündür, tā bu mertebe bir ‘azīm altın ḥalḳadır. Anıñıçün Altın Ḥalḳalı köprü derler. Şāhibü’l-ḥayrāt bu cisri inşā ederken ol ḥalḳayı bu cisrin ortasına ol mülāḥaza ile vaz‘ eylemiş kim Allāhümme āfīnā bu cisir mürūr-ı eyyām ile münhedim olursa bu ḥalḳa mālīyla bu cisri ta‘mīr ü termīm edeler ammā niçe kerre Kürd harāmīleri bu ḥalḳaya kemendler ile vaz‘-ı yed etmek murād edinüp helāk olmuşlardır” (SN V, 16a).

Evliya Çelebi’nin bahsi geçen köprüyü anlatırken güzelliği açısından benzetme yaptığı Tāk-ı Kisrā, Sāsāniler tarafından yapılmış olup Farsça “kemer” anlamına gelen *tāk* sözcüğü ile Sāsāni hükümdarlarına verilen ve “padişahların padişahı” anlamını taşıyan *Kisrā* sözcüğünden oluşan bir tamlamadır (Coşkun, 2010, s.450).

Evliya Çelebi köprüde, kemerin üstünde bulunan ve kenet adı verilen taşın ortasında neredeyse bir atın bile geçebileceği bir büyüklükte altın bir halkanın asılı olduğunu bu nedenle köprünün bu isimle anıldığını ve altın halkanın köprüye asılmasının nedeninin ise köprünün yıkılması durumunda tamir masraflarının bu altın halka sayesinde karşılanması amaçlandığını belirtir.

Mesiregāh-ı Haft

“Lisān-ı ‘Acem üzre heft, ya‘nī yedi mesire demektir ammā ḡalaṭ-ı meşhūr evlā olmağın elsine-i nāsda Haft derler. Haḳḳā ki vaḳt-i bahārda suların tuğyānları maḥālinde yedi gölcük olur” (SN V, 24a).

Evliya Çelebi, Farsça olan *heft* (Kamus-ı Türkî, 2019, s.453) sözcüğünün “yedi” anlamına geldiğini ve “yanlış söyleniş yaygın olduğundan haft dendiğini” belirtmiştir.

Bu mesireliğin ismindeki yedi rakamının varlığını ise “gerçekten de bahar vaktinde suların taşkınları esnasında yedi gölcük olur” rivayetiyle açıklığa kavuşturmuştur.

Ḳal‘a-i Alacaḥiṣār

“Sırf lisānınca (---) (---) demektir, ammā lisān-ı Etrāk’de Alacaḥiṣār nāmıyla şöhre-i şehir olmuştur. Bānisi Hazret-i İsa ‘aşrında Sırf krallarından (---) bināsıdır. Niçe mülük destine girüp āhirü’l-emr sene (---) târiḥinde Ġāzī Ḥudāvendigār fethidir. Bu Ḳal‘a-i munaḳkaşı Ġāzī Murād Ḥān görüp “Benim Alaca ḥiṣārım” buyurduklarından hālā elsine-i nāsda Alacaḥiṣār derler” (SN V, 182a).

Kale adının Sırp dilindeki karşılığının belirtileceği kısımlar metinde tamamlanmamıştır. Türk dilinde Alacahisar adıyla anıldığını belirten Evliya Çelebi, bu kalenin Hz. İsa zamanından Sırp krallarının yapısı olduğunu belirtir. Aktardığı rivayete göre Gazi Hüdavendigâr fethettiğinde bu nakışlı kaleyi görüp “Benim alaca hisarım” demesiyle halk arasında kalenin adı Alacahisar olmuştur.

Emecen (1989), Evliya Çelebi’nin bu açıklamasını aktararak şehrin adının kökeni ile ilgili olan bu anlatının doğru olabileceğini belirtmiştir (s. 314).

Ḳal‘a-i Böğürdelen

“Ḥamd-i Ḥudā Süleymān Hānī’de yine Rūmeli Paşası Aḥmed Paşa feth edüp yine ismine Böğürdelen deyüp haḳḳā ki kāfirin böğrün deldiler” (SN V, 111b).

Evliya Çelebi, Süleyman Han zamanında Rumeli Paşası Ahmed Paşa tarafından fethedilip isminin Böğürdelen konduğunu belirterek “gerçekten de kāfirin böğrünü deldiler” diyerek kale adının kökenine dair açıklamada bulunmuştur.

Dávid (1992), “Belgrad’ı tehdit eden bir yerde bulunması sebebiyle muhtemelen “yandan vuran tabya veya istihkām” mânasında” bu adın verildiği görüşünü savunmaktadır (s. 323).

Ḳal‘a-i Erdel Belğradı

“İsmi yine lisān-ı Latince “Beyāz ḳal‘a” demektir. Cümle diyārlarda dörd Belğrad vardır” (SN VI, 5a).

“Biri de bu kāfiristān Erdel’indeki Belğrad-ı İrem-ābād idi. Sene (----) tārīhinde Sulṭān Süleymān Ḥān Ṭuna Belğrad’ın fetḥ edüp içinde olan küffār bir ḳal‘a binā edüp dārü’l-ḳarār etdikleriyçün “Erdel Belğradı” deyü nām verdiler” (SN VI, 5a).

Evliya Çelebi, Belgrad adının Latince “beyaz kale” anlamına geldiğini, toplamda dört Belgrad’dan birinin de Erdel Belgrad’ı olduğunu ve Sultan Süleyman Han Tuna Belgrad’ını fethedince kâfirlerin bir kale yapıp oraya yerleşmelerinden dolayı Erdel Belgrad’ı olarak adlandırıldığını belirtir.

Sırpça beo ve grad sözcüklerinin birleşiminden meydana gelen Belgrad sözcüğü “beyaz şehir” anlamına gelmektedir (Djruic-Zamolo, 1992, s. 407).

Fetḥiyye Cāmi‘

“İyi yürekli Ali Beğ hīn-i fetihde kiliseden mihrābın velī edüp cāmi‘ etmiştir” (SN VI, 37b).

Evliya Çelebi, Ali Bey’in fetih zamanında mihrabını çevirerek kiliseden camiye çevirdiğini belirterek adlandırmanın kaynağını açıklamıştır.

Ḳal‘a-i Yamık

“Hattā gerüden gelen ‘asākir-i İslām ƙal‘a-i Gör’ü ya‘nī Yanık ƙal‘asın ihrāk etdiklerinde ismi Yanık ƙalır” (SN VI, 76b).

Evliya Çelebi, adı Gör olan kalenin İslam ordusu yaktıktan sonra adının Yanık olarak kaldığını belirtir.

Palanƙa-i Cānƙurtaran

“Sene 935 tārīhinde Süleymān Hān Beç ƙal‘asın muhāşara edüp ve şiddet-i şitā ta‘kīb edüp ‘asākir-i İslām’ın cenge iktidārları olmayup bi-emri Hudā cümle hāzā’in-i bārgāh-ı ‘Āl-i ‘Osmānı ‘umūmen Beç ƙal‘ası altında birağup hemān Süleymān Şāh hırka-i Resūl’ü ve ālem-i Habībullah’ı alup niçe iç ağaları top-keşān cāmūslarına binüp Ni‘met-Uyvar altından nehr-i Raba’yı ubūr edüp Ustolni-Belğrad’a uğramayup tā ƙal‘a-i Beç’den altı gün altı gece de ol şiddet-i şitāda bu Cānƙurtaran maħallinde Ƙovin adası önünde meks eyleyüp Pādīşāh Süleymān Şāh bir ƙayıƙ ile Ƙovin adasına geçüp vūzerālarına buyururlar kim: “Bu meks etdiğimiz yere ne derler” derler. Serħadlı derler kim, “Hünkārım Ƙovin adası yeri derler” dediklerinde Süleymān Hān buyururlar kim, “Yok bu maħalle cān ƙurtaran derler. Biz Beç’den bu maħalle ‘asākir-i İslām’la gelüp cān ƙurtardık. Bir daħi benim ‘askerimden ve evlād-ı zevī’l-ihtirāmımdan nehr-i Raba’yı ve ƙal‘a-i Yanık’ı ‘ubūr eden evlādlarım Yanık’da yanalar ve Beç’de peç ve pūç ve işleri hiç ve piç piç olalar bencileyin bu Cānƙurtaran’a gelüp cān ƙurtaralar” deyü Beç ƙal‘ası ve Yanık ƙal‘a’ı altına varanlara beddu‘ā edüp ba‘dehu buyurdular kim, “Tiz bu maħalle Cānƙurtaran nāmıyla bir ƙal‘a inşa edün” buyurduƙlar[ında] bu ƙal‘aya şürū‘ edüp nāmına Süleymān Hān Cānƙurtaran buyurdular” (SN VI, 72a).

Evliya Çelebi, bu adlandırmanın kökenine dair şu olayı aktarmaktadır: 935 senesinde Süleyman Han Beç Kalesini kuşattığında şiddetli kışa ve savaşa güçleri kalmayan ordu Cankurtaran Kalesi olarak adlandırılan yere gelirler. Süleyman Şah askerlerine buranın neresi olduğunu sorduğunda Kovin Adası cevabını alan padişah, “Yok bu yere Cankurtaran derler. Biz Beç’den bu yere İslam askerleriyle gelip can kurtardık. Bir daha benim askerimden ve evlatlarımdan Raba Nehri’ni ve Yanık Kalesi’ni geçenler Yanık’da yanalar, Beç’de peç ve puç, işleri hiç ve dolaşık olalar, benim gibi bu Cankurtaran’a gelip can kurtaralar” diyerek Beç Kalesi ve Yanık Kalesi’ne gidenlere beddua ederek “Tez bu yere Cankurtaran adıyla bir kale inşa edin” buyurmuştur. Evliya

Çelebi aktardığı bu olaydan hareketle kalenin adının nereden geldiğini açıklığa kavuşturmuştur.

2.2.3. Yapının Sahip Olduğu Özelliklerden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi yapıların adlandırılmasındaki köken ilişkin bilgileri yapının sahip olduğu özelliklere dayanarak aktarmaktadır. Bunlar yapının sayısından (Banyaluğa-i ƣal‘ateyn); görünümü ile ilgili (Fma Ƙapısı, Şāre Küsdü, Uzun Çarşı); bulunduğu konumla ilgili (Hişār-ı Seçova, Ƙal‘a-i Gölhişār); rengi (Ƙal‘a-i Akhişār); yapıldığı malzeme (Ƙal‘a-i Ƙamaniçe, Ƙaminler Ƙal‘aları, Ƙırıntılık); yeni yapılmasıyla (Yeniƣal‘a) ve sahip olduğu bir eşyayla ilgili (Horoz Ƙapısı, Ƙal‘a-i Mostar, Kızılelma Sarayı, Taşoluğ Tekyesi, Zincirli Kuyu Mescidi) yapılan açıklamalardır.

Banyaluğa-i ƣal‘ateyn

“İki ƣal‘a olduğıyçün defterhāne i şehir-i Sarāy’da Banyaluƣateyn derler” (SN V, 152b).

Evliya Çelebi iki kale olması sebebiyle Saray şehri defterhanesinde Banyalukateyn olarak anıldığını aktarır.

Arapça’daki ikilik kuralına göre sözcüğün sonuna (-eyn eki getirilmesiyle oluşmuştur (Develi, 2015, s.160). Banyaluka ve kaleteyn sözcüklerini Banyalukateyn şekline evrilmesinde ise Banguoğlu’nun (2015) hece binişmesi olarak da adlandırdığı haplologie ses olayı etkilidir (s. 65).

Fma Ƙapısı

“Ve şimāl cānibinde bir ƣapusu üzre mefret cinler taşvīr eylemişler kim görenin ‘aƣlı

gider. Macar lisānı üzre bu apuya fma (...), ya‘nī ecinne apusu demekdir kim özge temāšā apudur” (SN VI, 29a).

Evliya elebi, kapının üzerinde iri cinlerin resimleri olmasından dolayı “ecinne kapısı” anlamına gelen fma kapısı dendiğini aktarır.

iřār-ı Seova

“Sebeb-i tesmiyesi oldur kim lisān-ı Boğdan’da Seva sarp yere derler. Bu al‘a bir yalın aya üzre olmak ile Seva’dan alať Seova derler” (SN V, 102b).

Evliya elebi, Boğdan dilinde Seva sözcüğünün sarp yere dendiğini ve bu kalenin de yalın kayalaram üzerinde olması sebebiyle Seva sözcüğünün yanlış, bozulmuş hâli olarak Seova dendiğini belirtir.

Günümüzde adı Suceava olan ve Romanya sınırları içerisinde bulunan bu yerin adı için Gábor (2008), 17. Yüzyıl tarihilerinden Ureche’in bu adın kökeninin Macarca szűcs sözcüğünden geldiğı görüşünü savunduğunu aktararak adın kökeninin Ukraynaca meyve suyu, özsü ve sızmak anlamlarına gelen aynı adı taşıyan bir nehir adından geldiğini belirtir (s. 212).

Horoz apısı

“Sā‘at ullesi andadır ve üstünde demir tenekeden bir horosu var, sekiz rűzgār-ı zorkār bu horosa urdua ol horos hareket edüp řadā vererek evelān eder. Ĝāyet muřanna‘ horosdur. Anıiün apuya Horos apusu derler” (SN V, 118b).

Evliya Çelebi, kapının üzerinde bulunan tenekeden olan horozun rüzgar vurdukça hareket edip ses çıkardığını aktararak adlandırmanın kaynağını açıklamıştır.

Ḳal‘a-i Aḳḥiṣār

“Haḳḳā ki dürr-i beyz-āsā bir ḳal‘adır” (SN V, 133a).

Evliya Çelebi, kale için gerçekten de beyaz inci gibi bir kaledir diyerek Akhisar adlandırmasının kökenine referansta bulunmuştur.

Ḳal‘a-i Gölḥiṣār

“Ḳal‘ası bir fecc-i amīk göl içinde olduğuyün ḳavm-i Ervām Gölḥiṣār derler, ammā lisān-ı Latince ismi () () mezkūr göl içinde bir alçacık dīvārı şekl-i murabba‘ taş binā bir sūr-ı ra‘ nādır” (SN V, 152b).

Evliya Çelebi, kalenin derin bir göl içerisinde bulunması sebebiyle Rum kavminin Gölhisar olarak adlandırdığını belirtir, Latincedeki adını belirteceği kısım ise metinde tamamlanmamıştır.

Ḳal‘a-i Ḳamaniçse

“Leh lisānınca Ḳamaniçse taşa derler, ya‘ nī taşdan mebnī ḳal‘a demektir” (SN V, 40a).

Evliya Çelebi, Leh dilinde Kamaniçse sözcüğünün taş anlamına geldiğini ve taştan yapıma kale anlamında kullanıldığını belirtir.

Dankoff (2004), Evliya Çelebi'nin Rusça "taş" anlamına gelen kamen' sözcüğünü kastettiğini belirtmiştir (s. 160).

Ḳal'a-i Mostar

"Lisān-ı Latince Mostar köprü şehri demektir. Tevārīḥ-i Latin'de tahrīr ettiği üzere bu şehir içre kāfir zāmānında bir ḳayadan bir ḳayaya nehr-i Neretva üzere ādem uyluğu ḳalınlıkda hadīd zincīr-i ḳavī üzere bir cīs-i metīn olduğundan bu şehre ḳavm-i Latin ve Boşnak ve Hırvat u Sırf ve Bulgar ve Uskoḳ ve Lasman Mostar derler" (SN VI, 164a).

Evliya Çelebi, Mostar adının Latince "köprü şehri" olduğunu açıklamıştır. Latin tarihçilerden bu şehirde Neretva Nehri üzerinden kaydan kayaya insan uyluğu genişliğinde olan demir zincirden sağlam bir köprü olduğunu aktaran Evliya Çelebi, bu köprü sebebiyle şehrin Latin, Boşnak, Hırvat, Sırp, Bulgar, Uskok ve Lasman dillerinde Mostar olarak anıldığını ekler.

Mostar adı "Boşnakça'da ve diğer Slav dillerinde "köprü" anlamına gelir (most: köprü). Buraya Mostići, Mostar ve daha doğru olarak Mostari (köprücüler) denilmiştir" (Aruçi, 2020, s. 294).

Ḳāminler Ḳal'aları

"Lisān-ı Latince ḳāmin taşlık demektir. () rinde Venedik ḳralları bināsıdır kim iki 'aded ḳal'alar birbirine muḳābil seng binā ḳal'a-i ra' nācıklar" (SN V, 138b).

"Eşḳāl-i ḳal'ası şekl-i murabba' bir küçük taş binādır ve zemīni daḥi sāfī taşlık olduğundan lisān-ı Latin'de taşlığa "Ḳāmin" derler. Ol ismiyle müsemma bir ḳal'a-i ra' nādır" (SN V, 146b).

Evliya Çelebi, Latin dilinde kamin sözcüğünün taş anlamına geldiğini belirterek kalelerin zeminlerinin taş olması sebebiyle bu şekilde adlandırıldığını belirtir.

Dankoff (2004), Evliya Çelebi'nin Rusça "taş" anlamına gelen kamen' sözcüğünü kastettiğini belirtmiştir (s. 160).

Kırıntılık

"Bu serhadlerde kırıntı derler. Nemse ve Alaman'da tabur derler. Erdel'de ve Leh'de ve Eflāk ve Boğdan'd[a] becene derler ... Devlet-i mühmelleri sekiz yüz yıldan berü beher sene niçe kerre yüz biñ kâfir cem' olup niçe kerre yüz biñ ve şad kerre hezār dıraht-ı bālāları kırup sene-i māzīde kırılmış dıraht üstlerine dağlar gibi yığdıklarından bu diyārda kırıntı derler. Hākīkatü'l-hāl kırıntıdır" (SN V, 160a).

Evliya Çelebi, Nemse ve Almanya'da tabur; Erdel, Leh, Eflak ve Boğdan'da ise becene dendiğini belirterek 800 yıldan beri her sene yüz binlerce kâfirin toplanıp yüz binlerce yüksek ağacı balta ile kırarak eski kırılmış ağaçların üzerlerine dağ gibi yığdıklarını ve bu nedenle buranın kırıntı olarak adlandırıldığını aktarır.

Kızılelma Sarayı

"Çün bu sarāy-ı 'ibret-nümā yedi yılda tamām olup cümle kral ve ban ve herseklere bu sarāyda ziyāfet-i 'āliler edüp cümle küffār bu sarāyın tarz [u] tarz-ı tavrın ve naşş-ı būkale-mün-ı 'ibret-nümünün görüp engüşt ber-dehen edüp 'ālem-i hayretde qalup bu sarāyın nāmına "Kızıl[elma] sarāyı" deyü nām qodular, zīrā her qralın odaları üzre kızıl altundan toplar olduğu cihet ile Kızılelma Sarāyı ve Kızılelma-yı Unğurus deyüp Budin qal'asına nām qodular. Hālā bu sarāya Kızılelma Sarāyı derler" (SN VI, 73b).

Evliya Çelebi, yedi yılda tamamlanmış olan bu sarayda verilen ziyafetlerde sarayın tarzını, işlemelerini gören kâfirlerin saraya Kızılelma adını verdiklerini, çünkü kral

odalarının tepesinde kızıl altından toplar olduğunu belirtir. Evliya Çelebi, bu saraya hâlâ Kızılelma dendiğini ekler.

Şâre Küsdü

“Efvâh-ı nâsda bu hammâma Şâre Küsdü derler, ya‘ nî şehirden taşra kalmış hammâm derler, ammâ şehrin henüz güzîde yerinde bir müferrih hammâm-ı rüşendir” (SN V, 22b).

Evliya Çelebi, halk arasında bu hamamın Şare Küsdü olarak anılmasının nedeninin şehrin dışında kalmış olması olduğunu açıklar. *Şâr* sözcüğü Farsça kökenli şehir sözcüğünün bozulmuş halidir (Kamus-ı Türkî, 2019, s.1128).

Taşoluk Tekyesi

“Sünbüllü Baba tekyesi kurbunda bağlar içre Taşoluk tekyesi nâm tekyede hâlâ bir turfe elvân-gün hacir vardır. Bir tarafı oluk gibi kazılmışdır ve üzerinde hatt-ı İberî yazılmışdır. Zâmân-ı kadîmde hükemâ-yı selef mi yâhûd kehene-i kudemâ mı bu taşâ üç satır hatt ile bir tılsım harfleri tahtır etmiş, günde birer kerre bu seng-i hârâdan süd akarmış ve bir sâ‘ atden yine münka‘atı olurmuş. Hazret-i Risâlet-penâh sa‘âdetle rûy-ı ‘arza kadem basdıkdâ niçe kerre yüz biñ mu‘alsamâtlar mu‘atıl oldukda bu dahi harâb olur. Hattâ bu diyâr, keferde destinde iken Hacı Bektaş Velî, kefereden bu kal‘ayı ‘Osmâncığa taleb etdikde, Ermeniler sultândan kerâmet isteyüp, “şu taşdan zâmân ile süd akardı, yine aksın. Bu kal‘ayı senin ‘Osmâncığına cümle teslim edelim” derler. Hemân Bektaş Velî bir kerre, “Yâ hacir, bi-iznillâh {ak} süd ak” deyince yedi sâ‘at süd akup Sünbüllü deresinden süd cereyân eder. Andan kefereler va‘delerine hilâf edüp kal‘a-i Toğad’ın miftâhların vermediklerinde süd kesildiğin Ermeniler “Siğirdir” deyü yazmışlardır. Hâlâ ol taş oluk râyegân durduğıyçün Taşoluk tekyesi nâmıyla teferrücgâh ve bir mesiregâh-ı ‘ibret-nümâ taş olukdur” (SN V,)

Evliya Çelebi, “Taşoluk Tekkesi’nde renkli bir taş” olduğunu, bu taşın bir “oluk gibi kazılmış” olduğunu ve ayrıca “taşın üzerinde eski dönemlerde yaşamış olan âlimler ya

da kâhinler tarafından yazıldığını” tahmin ettiği “üç satırdan ibaret tılsımlı bir hat olduğunu” ifade eder. Bu taştan, “günde bir kere bir saat boyunca süt aktığını” fakat “Hz. Peygamberin doğumu ile birlikte etkisi kaybolan birçok tılsım gibi bu tılsımın da etkisinin kaybolduğunu” belirtir.

Rivayete göre; bu kale kâfirlerin elindeyken “Hacı Bektaş Veli, kâfirlerden kaleyi Osmancık’a vermesini ister” fakat kaleyi vermek için Ermenilerin “önceden şu taştan süt akardı, yine aksın” şeklindeki istekleri üzerine Hacı Bektaş Velî, “Ey taş, Allah’ın izniyle ak süt ak” dediğinde süt akar ancak “kâfirler sözlerinde durmayıp Tokat Kalesi’nin anahtarlarını vermediklerinde süt kesilir”. Bu durumu Ermeniler “sihirdir” diye yazmışlardır. Evliya Çelebi, “o taş hâlâ oluk durduğu” için “Taşoluk Tekkesi” adıyla anıldığını aktarmıştır.

Uzun Çarşı

“Ve Uzun çârsüda cemî‘i ehl-i sanāyi‘ mevcûd olup bir şâhrâh-ı azîmdir kim tûlû‘ tâ Kıpucu cāmî‘inden tâ Balık bâzârına varınca kâmil üç bin germe adımdır” (SN V, 114b).

Evliya Çelebi, çarşının büyük bir cadde olduğunu ve uzunluğunun tam üç bin germe adım olduğunu belirterek adlandırmanın sebebini ortaya koymuştur.

Yeniķal‘a

“Lisân-ı Hırvad Macarı üzre Keckivar’dır. Macarca ”vâr” ķal‘ aya derler. Keckivar (---) (---) demektir, ammâ lisân-ı Ervâm’da Yeni ķal‘ a derler, zîrâ sene 1071 târîhinde bânîsi Zirinoğlu olup karîbü’l-ahd binâ olunduğıyçün Yeniķal‘ a derler” (SN VI, 183a).

Evliya Çelebi, Hırvat Macarı dilinde Keckivar olarak anıldığını ve Macarcada var sözcüğünün “kale” anlamına geldiğini belirtir. Metinde Keckivar sözcüğünün anlamını açıklayacağı kısımlar ise eksiktir. Kalenin Rumeli dilinde Yenikale olarak anıldığını, bunun sebebinin ise 1071 tarihinde Zirinoğlu tarafından yakın bir zamanda yapılması olarak gösterir.

Zincirli Kuyu Mescidi

“Üstād-ı kāmīl bu kuyuya bir sütün-ı bālā ile bir gūne seren çıkırık etmiş kim evc-i āsumāna kād çekmiştir. Ve üstād-ı haddād ol serene elli kulaç kadar kaddi bir zincir-i muşanna‘ etmiş kim gūyā kār-ı Hāzret-i Dāvūd Nebī’dir. Ve bu çıkırık eyle hendese üzre inşā olunmuş kim bir tıfl-ı sağır gelüp bu zinciri çeküp kuyuya endirüp delvesin su ile doldurup yine taşra suyu bir āsān vech ile ol ma‘ sūm çeker kim her gören pesend eder. Tā bu mertebe tetik ile inşā olunmuş kuyu çıkırığıdır” (SN V, 21a).

Evliya Çelebi mescitte bulunan ve mescide adını veren kuyuyu, uzun demiri ve sanatlı uzun zincirinin sağlamlığını demiri işlemesiyle bilinen Hazret-i Davud peygamberin (bkz. Harman, 1994, s.22) işlerine benzetmiştir, küçük bir çocuğun bile kolayca kuyuyu kullanabildiğini aktarmıştır.

2.2.4. Yapının İşlevinden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi yapıların kullanım amacı ve işlevi ile ilgili unsurlardan yola çıkarak köken açıklamalarında bulunmuştur.

‘Aṭnabur Deyri

“Ermeni lisānında “Ġaṭnabur”; “Südlü aşā” derler. Bālāda zikri sebkat eden Taşoluğdan aşān südden bu kilisede südlü aş pişdiğıyçün ‘Aṭnabur, Südlü aş deyri derler, deyri-i ‘atīkđir” (SN V, 23b).

Evliya Çelebi, “Ermenicede Gatnabur, sütlü aş derler” şeklindeki açıklaması ile kilise adının kökenini belirtmiştir. Dankoff (2004), sözcüğü ‘atnabur şekliyle ele alıp gatnabur olarak okunması gerektiğini belirtmiştir. Ermenice kökenli bu sözcüğün karşılığını “sütlü lapa” olarak vermiştir (s.78). Evliya Çelebi, Kilisenin adının sütlü aş olarak anılmasını ise öncesinde “zikri geçen Taşoluktan akan süttten bu kilisede sütlü aş piştiği” rivayetiyle açıklamaktadır.

Fener Kulesi

“Fener kulesinde hālā her gece fener yandığından Fener kulesi derler. Gece gelen gemilere ‘azīm işārāt ve beşārāt hayrātdır” (SN V, 66a).

Evliya Çelebi, geceleri gelen gemiler için kulede fener yanmasından dolayı Fener Kulesi olarak adlandırıldığını açıklar.

Hān-ı Nazarete

“Bu kāfiristānda Nazarete aña derler kim Hind ü Yemen ve Semerkand ve ‘Arab u ‘Acem’den gelen ve Āsitāne-i sa‘ādet tarafından ve Bosna vezīri ve Hersek paflası tarafından ve ‘l-hāşıl cemī‘i diyārlardan gelen tüccārları ve ehl-i hīdmetleri bu Nazarete hānına kondururlar kim belki tā‘ūnlu olup şehre girmeye ve niçe ahvāllerine vākıf-ı esrār olmak için bu müsāfirhāneye ko[ndu]rup ba‘zı ādemler kırk gün oturup durur ve eķalli on gün ve yedi gün ve üç gün elbette ve elbette oturtmaları muķarrerdır. Ve bu Nazarete’de sākin olan müsāfirin üzre bir soltat ağası elli nefer kāfirleri ile dīdebān durur. Hattā bu Nazarete’de kırk gün oturmamış bir metā‘ı şehre getürmeli olsalar elbette ol metā‘ın bir ucuna ve yāhūd bir bir kenārına sirke sürüp nevbet bekleyen kefereler mezkūr metā‘ları şehre götürüp bey‘ ederler, ya‘nī zu‘m-ı bātıllarınca ol metā‘a sirke sürülmek ile tā‘ūn şehre ol metā‘ ile bile girmeye derler” (SN VI, 150b).

Evliya Çelebi, bu Nazarete Hanı’nda Hint, Yemen, Semerkand, Arap, Acem, Bosna taraflarından kısacası tüm diyardan gelen tüccarları, şehre girmeden önce vebalı olup

olmadıklarını anlamak için bazılarını 40 gün en azından 10 gün, 7 gün ya da 3 gün başlarında bekçi ile beklettiklerini aktarır. Bu handa 40 gün bekletilmeyen eşyayı şehre götürüp satmadan önce sirke sürdüklerini ancak eşyaya sirke sürmekle şehre veba girmeyeceği inançlarının yanlış olduğunu ekler.

Dankoff (2004), nazarete sözcüğü için “karantina” karşılığını vererek The Lingua Franca in the Levant’ta lazareta biçiminin yer aldığını vurgular (s.209). Kahane vd. (1958), başlangıçtan itibaren denizcilik ile ilişkilendirilen ve uluslararası bir terim haline gelen bu sözcüğün ilk lazaret olan Venedik’in Santa Maria di Nazareth adasında 15. Yüzyılda karantina istasyonu olarak kurulan bu yapıdan geldiğini belirtmiştir (s. 273).

Dankoff (2004), Evliya Çelebi’nin kullandığı nazarete sözcüğünün “denetim, kontrol, teftiş” anlamlarına gelen neẓāret sözcüğü ile İtalyanca Nazareto yani Santa Maria di Nazareth’in halk arasındaki adı etkisinde olduğunu vurgulamaktadır (s. 210).

İstircan Köpek al‘ası

“Latin rallarından İstircan nām bir pehlivān keferenin köpekleriyçün binā olunmuş bir al‘a imiş” (SN V, 134a).

Evliya Çelebi, bu kalenin İstircan adlı Latin kralının köpekleri için yapılan bir kale olduğunu belirterek adlandırmanın kökenini açıklamıştır.

ızlar ammāmı

“Evvelā Yahyā Paşa’ya arīb ızlar hammāmı, ekseriyyā ‘avratlar girdiğinden ızlar hammāmı derler, zīrā rehrāsta değıl, bir maħfī tarīk üzre hammāmıdır kim cümle avm-i nisvān-ı şāhib-‘ işyānlar bu hammāmā girirler” (SN V, 170b).

Evliya Çelebi, saklı bir yol üzerinde olan ve kadınların kullandığı bir hamam olması sebebiyle bu şekilde adlandırıldığını bildirir.

Kireç İskelesi

“Zīrā bu iskele, bostāncıbaşılara maḥşūş bir kireçhāne-i maḥşūldārdır kim İslāmbol’a cümle kirec bundan gelir. Bu maḥallin cümle dağları ve taşları kirec taşıdır” (SN V, 81a).

Evliya Çelebi, tüm dağları ve taşları kireç olan buradaki iskelenin bostancıbaşılara özel bir kireçhane olduğunu ve İstanbul’a tüm kirecin buradan gittiğini belirterek adlandırmanın kaynağını açıklamıştır.

Miskinler Tekyesi

“Cemī‘i cüzām ve kaba marazına mübtelā olanlar anda sākinlerdir, ammā şulehā-yı ümmetden içlerinde ḥāl şāḥibi ādemler vardır” (SN V, 21b).

Miskin sözcüğünün, “âciz, zavallı, beceriksiz, hareketsiz” anlamlarının yanında “cüzam hastalığına tutulmuş olan” anlamı da mevcuttur (Devellioğlu, 2015, s. 759). Evliya Çelebi, bu tekkede cüzam ve kaba hastalığı olanların kaldığını belirtmiştir.

2.2.5. Unvan ve Lakaptan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, yapıların adlarının kökenine ilişkin bilgiler aktarırken bazı adların çeşitli unvanlardan hareketle meydana geldiğini belirterek açıklamalarda bulunmuştur.

Hakaniyye Kalesi

“Ba‘ dehū bu Sulṭāniyye’ye nazīre Rūmeli ṭarafında Sulṭān Meḥammed Ḥān-ı Rābi‘ bir sedd-i İskender-mişāl bir ḳal‘a-i Van ḳaviyyū’l-būnyān bir sedd-i insān binā edūp ismine Ḥākāniyye dediler” (SN V, 91a).

Evliya Çelebi, Rumeli tarafında IV. Mehmed Han’ın sağlam Van Kalesi gibi sed yaptırdığını açıklayarak Hakaniye adlandırmasının kaynağını açıklığa kavuşturmuştur.

Hünkār Kāpusu

“Ve iki ḳapunūḡ birine Hünkār ḳapusu derler, cānib-i şimāle nāzırdır. Ebū’l-feth Meḥammed Ḥān bu ḳal‘a ḳapusundan döğmek ile Hünkār ḳapusu derler” (SN VI, 169a).

Evliya Çelebi, Fatih Mehmed Han’ın bu kapıyı kullanmasından dolayı kapının Hünkar Kapısı olarak adlandırıldığını belirtir.

Ḳal‘a-i Ahyolu

“Karadeniz kenārında bir körfez sāhilinde evvelki Batlīmūs Ḳral Mıgalo Mantıḳi derler anıḡ vūzerālarından Ahpolı, ya‘ nī Ḳuş sevici vezir bināsıdır. Ahpolı’dan ḡalaṭ Ahyolu derler” (SN V, 28a).

Dankoff (2004), ahpolı sözcüğünün karşılığını “kuşsever” olarak vermiştir ve ahyuli biçiminin köken yakıştırma olduğunu belirtmektedir (s.71). Nişanyan (2024), Yunanca πούλι puli sözcüğünün karşılığı olarak “kuş, piliç” anlamlarını vermiştir.

Ḳal‘a-i Sulṭāniyye

“Ḥaḳḳā ki bu ḳal‘a-i Sulṭāniyye ilhām-ı Rabbānī ile binâ olup Vālide Sulṭān bināsı olduğundan nāmına Sulṭāniyye ḳodular” (SN V, 91a).

Evliya Çelebi, gerçekten de Valide Sultan tarafından yaptırıldığı için kaleye Sultaniyye adı verildiğini belirtmiştir.

Paşa Sarāyı

“Gerçi bu sarāy Murād Paşa ‘amār etdiği vardır” (SN VI, 81a).

Evliya Çelebi, sarayı Murat Paşa’nın yaptırdığını belirterek Paşa adının kaynağını açıklamıştır.

Sulṭān Ḥammāmı

“Ḥaḳḳā ki ḥammām-ı sulṭāndır” (SN V, 22b).

Evliya Çelebi, hamamın adlandırmasının gerçekten sultanların kullandığı hamam olmasından kaynaklandığını belirtir.

2.2.6. Boy, Aile, Ulus, Topluluk Adından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi'nin aktardığı yapı adı örneğinde kalenin adlandırılmasında bir ulus adı kullanıldığı görülmektedir.

Ḳal‘a-i Çerkezi

“İbtidā’ bānisi Tatar’dan firār etme Çerkez nām bir mürted bināsı olmağile Çerkez-kirmān derler. Ḳavm-i Rus Çerkezi kirmān derler” (SN V, 47b).

Evliya Çelebi, yapıcısının Çerkez adında bir mürted olması nedeniyle Çerkez kirman dendiğini Rusların ise Çerkezi kirman olarak adlandırdığını belirtir.

Günümüzde Çerkassi olan ve Ukrayna sınırları içerisinde bulunan şehir için Kubijovyč (1984), şehrin adının kökeni ile ilgili Kazak nüfusun çoğunlukta olduğu Çerkassi kasabasından geldiği ya da Kafkas Çerkes halklarının adından geldiği yönünde iki teori olduğunu vurgulamıştır.

2.2.7. Çevrede Bulunan Coğrafi Şekillerden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Seyahatname’de yer verilen çeşitli yapıların adlandırılmasında yapının çevresinde yer alan bazı ılıcalar, madenler, nehirler ve çeşitli su kaynakları gibi coğrafi unsurlar kaynaklık etmiştir.

Binā-yı Bana

“Lisān-ı Sırfça “bana”, ılıca demektir, ya‘nī Ilıca Ḳal‘ası derler” (SN VI, 58a).

“Bu diyārda Boşnak lisānıyla banya ve bana derler. Cümle iki ‘aded germāb-ı yed-i ḳudretidir” (SN VI, 58b).

Evliya Çelebi, Sırpça bana sözcüğünün ılıca anlamına geldiğini, Boşnakçada ise banya ve bana şekillerinin kullanıldığını belirtir. Bölgede iki adet kudret ılıcası bulunduğunu aktararak adlandırmanın kaynağını açıklığa kavuşturmuştur.

Ḳal‘a-i Ḳılburun

“Buna Ḳılburun Ḳal‘ası denmesinin ‘aşlı oldur kim bu Ḳal‘anın lodos cānibi Ḳaradeniz’dir ve poyraz cānibi Özü suyudur. Bu ikisi mābeyninde ḳıl gibi bir incecik ḳumsal on iki sā‘at uzun dil gibi tā şarḳdan ğarba gelince bu ince burnun ğarbī ucunda bir Ḳal‘acık olduğun-dan Ḳılburun derler ve eyle dil gibi bir Ḳılburun’dur kim her bār Ḳaradeniz fırtınası ince burnu atlayup nehr-i Özü’ye Özü daḫi gāhice Ḳaradeniz’e atlar bir ince ḳıl gibi burnun nihāyetinde olmağile Ḳılburun derler” (SN V, 5a).

Evliya Çelebi, kalenin lodos tarafı ile poyraz tarafı arasında kıl gibi incecik bir kumsal bulunduğunu ve bu burnun ucunda olan kalenin bu nedenle Kılburun olarak adlandırıldığını açıklar.

Ḳal‘a-i Ma‘den

“Dağlarında gümüş ma‘deni olmağile Ma‘den Ḳal‘ası derler” (SN VI, 132b).

Evliya Çelebi, bölgedeki dağlarda gümüş madeninin olmasından dolayı Maden Kalesi olarak adlandırıldığını aktarır.

Ḳal‘a-i Ḳapusna-i Dolin-ābād

“Nehr-i Doline kenārında vāki‘ olmaḫ ile ḳavm-i Aşfar bu Ḳal‘aya Doline derler. İbtidā bānisi (---) (---) lisān-ı Lehce Ḳapusna (---) derler” (SN V, 48a).

Evliya Çelebi, Doline Nehri kenarında bulunduğu için Asfar kavminin bu kaleyi Doline olarak adlandırdıklarını, Leh dilinde ise Kapusna dendiğini belirtir ancak Kapusna sözcüğünün karşılığı metinde eksiktir.

Ḳal‘ a-i Sirebreniçse

“Sebeb-i tesmiyesi oldur kim lisân-ı Latin ve Sırp ve Bulgar ve Hırvad’da “serebne” gümüşe derler. Bu kal‘a dağlarında gümüş ma‘deni olmak ile bu kal‘aya Serebreniçse derler” (SN V, 127b).

Evliya Çelebi, Latin, Sırp, Bulgar ve Hırvat dillerinde serebne sözcüğünün “gümüş” anlamına geldiğini ve bu bölgenin dağlarında gümüş madenini bol olmasından dolayı kaleye Serebreniçse adının verildiğini aktarır.

Ḳal‘ a-i Vulḵovar

“Lisân-ı Ungur[us]ca Vulḵo nām bir su bu Ḳal‘ a dibinden cereyān etmek ile ol isim ile müsem mā bir Ḳal‘ a-i ra‘ nācıḵdır” (SN VI, 60b).

Ungurus dilinde Vulko olarak anılan su kaynağının bu kalenin dibinden aktığını belirten Evliya Çelebi, kalenin bu suyun adından geldiğini açıklar.

Dankoff (2004) ise Macarca vár sözcüğünün “kale” anlamına geldiğini belirtir (s. 273).

2.2.8. Çevrede Bulunan Başka Yapılardan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, çeşitli yapı adlarının kökenine ilişkin açıklamalarda bulunurken yapıların

çevresinde yer alan köprü, kale, çeşme, saray, han gibi diğer yapılardan hareketle oluşturulan adlandırmalara yer vermiştir.

Âhûr Kapusu

“Ve daği Âhûr kapusu denmeğe bâ’ iş ü bādî oldur kim kaçan Süleymân Hân ‘aleyhi’r-raḥmetü ve’l-ḡufrân bu Budin üzre ‘azîmet etdikde Lağoš Kral istimâ’ etdikde cemî’i küffârı başına üşürüp kal’a-mişâl bir ıştabl-ı Anter-mişâl bir âhûr etdirüp Süleymân Hân gelüp ceng [ü] cidâl etdikden sonra ‘Âl-i ‘Osmân ‘askerin münhezim edüp atlarını bu âhûra komağ için bu varoş-ı kebîr içre bir âhû[r] inşâ etdirmiş kim iki biğ at alır bir kârbânsaraydır kim içinde silâhşorlar cirid oynarlar. Hâlâ Budin vüzerâlarının atları durur bir ‘azîm ıştabldır. Hikmet-i Hudâ El-abdû yüdebbiru vallâhu yuḡaddır, çünkü Süleymân Hân kat’-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ederek deryâ-mişâl ‘askeriyle Mihaç şahrâsına gelüp Lağoš Kral ile neberd-i ‘azîm edüp Lağoš Kral’ın yedi kerre yüz biğ leşkerin kırıp Lağoš Kral daği ol meydân-ı ma’rekede daği bir batlakda ḡarḡ olup başı ârâyiş-i nîze olduğda Süleymân Hân Lağoš Kral’ın cümle atların alup kal’a-i Budin’i feth edüp kralın atlarıyla Süleymân Hân’ın atlarına bu âhûr müyesser oldu, ‘aceb hikmet-i Hudâ’dır. El-sine-i nâsda darb-ı meşeldir kim “Evdeki hisâb bâzâra uymaz” derler. Kral-ı dâll-i bed-fi’âl bu âhûru yapup Süleymân Hân’ı bozup atların bu âhûra bağlaya, bu kerre kendüsi bozulup mürd olup kendü atlarına ve Süleymân Hân atlarına yine naşb oldu. Kâr-ı esrâr-ı Hudâ’dır kim bu kâr-ı bu’l-acebe aşlâ aql-ı benî Âdem ermez. Bu âhûr sebebiyle Budin’in bu mahalline Âhûr kapusu derler” (SN VI, 85b).

Evliya Çelebi’nin aktardığı rivayete göre Lagoş Kral, Süleyman Han’ın Budin’e doğru yola çıktığını öğrenmesiyle Osmanlıyı yenince esir olan atları koyabilmek için içerisine iki bin at alabilecek kale gibi büyük bir ahır yaptırır. Ancak Süleyman Han Mihaç Sahrası’na gelip Lagoş Kral ile savaşarak mağlup ettiğinde Budin Kalesi’ni fethedip Lagoş Kral’ın atları ile beraber kendi atları için bu ahırını kullanır. Bu olayı aktaran Evliya Çelebi, ahır sebebiyle bu yere Ahır Kapısı dendiğini belirtir.

Hişâr-ı Köprülü

“Be-dest-i Timurtaş Paşa feth edüp bu nehr-i Vardar üzre bir cisr-i ḡavî inşâ etmeğile bu şehir ol cisir ismiyle müsemma olup şehir-i Köprülü derler” (SN V, 175b).

Timurtaş Paşa eliyle fethedilip Vardar Nehri üzerine köprü inşa edildiğini belirten Evliya Çelebi, bu sebeple şehrin Köprülü adıyla anıldığını belirtir.

Ḳal‘a-i Ḳara Kilise

“Sene 726 tārīhinde Bursa fethinden muḳaddem bu ḳal‘ayı ‘Oṣmān Hān-ı Evvel Rūm keferesi elinden fetḥ etdi, be-dest-i Ḳaramürsel Beğ Fetḥ ederken ‘usret çekilüp ba‘de’l-fetḥ ḳal‘a cā-be-cā münhedim edüp, ḥālā eşer-i bināları zāhir ve bāhirdir, ammā leb-i deryāda olmaḳ ile bir sa‘b ḥiṣār-ı metīn imiş. Ḥālā içinde Rūm kefereleri sākindir. Zamān-ı ḳadīmde Aya Niko nām bir deyr-i azīmi olmağile ḥālā Ḳara Kilise derler” (SN V, 83b).

726 senesinde Osman Han’ın bu kaleyi Kara Mürsel Bey eliyle Rumlardan aldığını belirten Evliya Çelebi, kalenin içerisinde hâlâ Rumların olduğunu ve içerisinde Aya Niko adlı büyük bir kilise bulunduğunu belirterek bu nedenle kalenin Kara Kilise olarak anıldığını aktarır.

Sarāy Cāmi‘

“Zīrā Paşa sarāyına ḳarīb olmağile Sarāy cāmi‘i derler” (SN VI, 83a).

Evliya Çelebi, caminin Paşa Sarayı’na yakın olmasından dolayı bu adla anıldığını açıklar.

Saray Ḳapusu

“Andan yine bu orta ḥiṣārın Sarāy ḳapusudur kim cümle erbāb-ı dīvān bu ḳapudan girüp Paşa sarāyına giderler. Sarāya ḳarīb olmağile Sarāy ḳapusu derler” (SN VI, 80b).

Evliya Çelebi, bütün divan erbabının bu kapıyı kullanarak Paşa Sarayı’na gittiğini belirterek saraya yakın olması sebebiyle Saray Kapısı olarak anıldığını ekler.

2.2.9. Yerin Yapısından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi'nin ele aldığı örnekte yapının bulunduğu yerin yapısından yola çıkarak adlandırma için açıklamada bulunmuştur.

Ḳal‘a-i Yayıçse

“Zamīn-ı kadīmde āsar-ı bināsı var imiş, ammā niçe yüz yıldan berü bānisi nā-ma‘lūm olup ‘Āl-i ‘Osmāniyān’dan Ġāzī Hūdāvendigār tā Bosna serḥadlerini ve Belgrad serḥadlerin nehb u ġāret etdiġin Engür Ḳralı Murād Hān’ın zuhūr-ı tūlū‘un istimā‘ edüp bu zemīne sene (---) tārīhinde bir ḳal‘a-i ‘ibret-nümā-yı hısn-ı ḥaṣīn ve sedd-i metīn inṣā edüp ismine Yayıçse ḳal‘ası deyü nām ḳor. Lisā[n]-ı Latince Yayıçse yumurtaya derler. Ḥaḳīkatü’l-ḥāl ḳal‘ası bir yumurta gibi yalçın bir ḳaya üzre ṣekl-i müşelleṣ bir ḳal‘a-yı bālā-yı vācibü’s-seyrdır” (SN V, 151a).

“Ḳal‘ası evc-i semāya münḳalib olmuş yumurta gibi bir ḳaya üzre ṣekl-i müşelleṣ ve kārġir seng-i tırāṣ bir sūr-ı savaṣdır kim ḳara cānibi iki ḳat vāsi‘ ve āriṣ ve ‘ālī ḳal‘a-i bālādır” (SN V, 151a).

Evliya Çelebi, kalenin adlandırılmasına dair olan hikâyeyi şu şekilde aktarır: Engür Kralı’nın Gazi Hüdavendigâr’ın yola çıkıp Bosna ve Belgrad serhadlerini yağma ettiğini duyunca sağlam bir kale yaptırarak Yayıçse adını koyar. Evliya Çelebi, yayıçse sözcüğünün Latince “yumurta” anlamına geldiğini ve kalenin gerçekten de yumurta gibi yalçın bir kayanın üzerinde üçgen şekilli bir yapısı olduğunu aktarır.

Dankoff (2004), Evliya Çelebi’nin kullandığı yayıçse sözcüğü ile Güney Slavca olan yaytse sözcüğünü kastettiğini belirtir (s. 279).

2.2.10. Çevredeki Hayvan Adlarından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Yapıların çevresinde bulunan hayvanlardan hareketle yapılan köken açıklamalarına örnek olarak Dâr-ı Hût'u gösterilebilir.

Dâr-ı Hût

“Ğāyet lezīz hūtları olduğundan niçe müverrihān-ı Rūm-ı ān merzbūm bu al‘aya “Dâr-ı hūt” deyü tesmiye etdiler” (SN VI, 36b).

Evliya Çelebi, bölgede lezzetli balıkların olmasından dolayı Rum tarihçilerin Dâr-ı Hût olarak adlandırdıklarını belirtir.

Arapça olan hût sözcüğü “büyük balık” (Devellioğlu, 2015, s. 442), yine Arapça dâr sözcüğü ise “ev, yer, yurt” (Devellioğlu, 2015, s. 186) anlamlarını taşımaktadır.

2.2.11. Yapının Bulunduğu Konumdan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, yapının bulunduğu konumun özelliğinden yola çıkarak köken açıklamalarında bulunmuştur.

al‘a-i Sīn

“Lisān-ı Latince () () Sīn derler, ammā lisān-ı () Sīn mezāra derler. Haā ki bir mezār gibi oyulmuş bir ayalı dağ arasında şekl-i muammesden tūlānīce ve arābca al‘adır” (SN V, 137b).

Evliya Çelebi, sin sözcüğünün mezar anlamını taşıdığını belirtse de bu sözcüğün hangi dilde olduğuna dair açıklama yapacağı kısımlar metinde tamamlanmamıştır. Ancak

Evliya Çelebi, kalenin konumunun mezar gibi oyulmuş dağ arasında bulunduğunu belirterek adlandırmanın kaynağını açıklığa kavuşturmuştur.

Dankoff (2004), sin sözcüğünü ağızlarda kullanılan eskicil bir sözcük olarak değerlendirmiştir (s. 243). Kamus-ı Türkî’de sin sözcüğü için “çukur, delik, kabir” anlamları (2019, s. 1090); Tarama Sözlüğü’nde de yine sin sözcüğü için “mezar, kabir, merkat” anlamları verilmiştir (1995, s. 3470).

Orta Cāmi‘

“Ve cānib-i erba‘ası tarīk-i ām olup şehrin tā ‘aynū’l-fiā‘linde olmak ile Orta cāmi‘ nāmıyla meşhūr kiremit örtülü ve bir mināreli cāmi‘ -i müferrihdir” (SN VI, 83a).

Caminin dört tarafının da cadde olması ve şehrin tam göbeğinde olmasından dolayı Orta Cami olarak anıldığı belirtilmiştir.

Seget Kapusu

“Cānib-i şarḡda Seḡitvar tarafına nāzır olduğundan Seget kapusu derler” (SN VI, 181a).

Evliya Çelebi, bu kapının Sigetvar tarafına bakmasından hareketle Seget Kapısı olarak adlandırıldığını belirtir.

2.2.12. Bitki Adlarından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Seyahatname’deki bazı yapı adlarının köken açıklamalarında bitki adları kaynaklık etmiştir.

Ḳal‘ a-i Ḳoprivniče

“Lisān-ı Hırvatça ısırgan demektir” (SN VI, 185b).

Evliya Çelebi koprivniče sözcüğünün Hırvatçada ısırgan anlamına geldiğini belirtir.

Dankoff (2004), Evliya Çelebi’nin koprivniče olarak belirttiği sözcüğün Hırvatça “ısırgan otu” anlamına gelen kopriya sözcüğü olduğunu vurgulamıştır (s. 180).

2.2.13. Nesne Adlarından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, yapı adlarının kökenine ilişkin açıklamalar yaparken nesne adlarına dayanarak oluşturulmuştur.

Ḳal‘ a-i Köyvar

“Lisān-ı Macar’da “taş Ḳal‘ a” demektir” (SN VI, 8a).

Evliya Çelebi, Macar dilinde taş kale anlamına geldiğini belirtir.

Dankoff (2004), Evliya Çelebi’nin bu açıklama ile Macarca “taş” anlamına gelen kö sözcüğü ile “kale” anlamına gelen vár sözcüklerinin birleşimi ile meydana gelen kövár adını kastettiğini belirtir (s. 184). Evliya Çelebi, sözcüklerin anlamlarına uygun bir köken açıklamasında bulunmuştur.

2.2.14. Kavram Adlarından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, yapı adı için aktardığı köken açıklamasını kavram adına dayandırmıştır.

Ḳal‘a-i Lipova

“Sebeb-i tesmiyesi lisān-ı Sırf ve Latince Lipo güzele dirler, ya‘nī Güzel ḳal‘a demektir, ammā bānisi Erdel keferelerinden Ban Yejder bināsıdır kim ğāyet ‘atık ḳal‘adır” (SN V, 120a).

Evliya Çelebi Lipo adının Sırpça ve Latince “güzel” anlamına geldiğini belirtir ve kale adını “güzel kale” karşılığını vererek açıklar.

Dankoff (2004), adın lipo ve lipa şekillerine yer vererek “güzel” karşılığını gösterir ve Evliya Çelebi’nin bu açıklama ile kastettiği sözcüğün Sırpça-Hırvatça olan lijep sözcüğü olduğunu vurgular (s.191).

2.3. KİŞİ ADLARI

Evliya Çelebi, seyahat ettiği yerlerde türbesini gördüğü, yaptırdığı bir hayratını gördüğü, bir yapının adlandırılmasında rol oynayan ya da döneminde tanıdığı kişilerin adlarına ilişkin köken açıklamalarında bulunmuştur.

2.3.1. Kişinin Sahip Olduğu Eşyalardan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, kişi adlarına ilişkin köken açıklamalarını kişinin sahip olduğu eşyadan hareketle aktarmıştır.

Ḳozlu Baba

“Otuz üç dāne kozdan bir tesbīhi var imiş. Dā’imā boynunda taşırmış. Anıñıçün Kozlu Baba derler” (SN V, 15b).

Evliya Çelebi, Kozlu Baba isminin kendisinin taşıdığı otuz üç adet kozdan yapılan bir tespihten geldiğini belirtir. Koz sözcüğü, sözlükte “ceviz” anlamına karşılık gelmektedir. (Kamus-ı Türkî, 2019, s.679).

2.3.2. Olaydan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, kişi adlarını aktarırken kişinin o adı almasında rol oynayan olayları, menkıbeleri aktarmıştır.

Baba Miftāh

“Bu sultānın niçe yüz menākıbı vardır. Cümleden biri Süleymān Hān dārū’s-saltānati’l-‘aliyyelerinde hāb-ālūd iken bu Baba Miftāh Süleymān Hān’a, “Al bu miftāhları kalk Budin’e gidelim. Bu miftāhlarla Budin kapusun açalım” dedikde hemān Süleymān Hān hābdan bīdār olunca ol nısfu’l-leylde Hāsoda’ya ins ü cin ve perī giremez iken görse kim cāmekānı bābında bir dervīş-i dilrīş durup eydir: “Al Süleymān’ım Budin’in miftāhların” deyüp kırk ‘aded miftāhı Süleymān Hān’ın eline verüp sarāy içinde gā’ib olur. Hemān Süleymān Hān ale’s-şabāh tuğları Dāvūdpaşa şahrāsına çıkarup atf-ı inān-ı ihtiyārın Budin’e doğru çevirü[p] kat‘-ı menāzil ederek Budin’e gelüp hāmd-i Hudā fetḥ etdikde Süleymān Hān cümle miftāhları Budin’in her kapusuna münāsib buldukda derhāl Baba Miftāh huzūr-ı Süleymān şāh’a gelüp, “Āferim kapucu baba gāzān mübārek olsun” deyüp huzūr-ı pādīşāhīde rūḥ teslīm edüp bu maḥalle defn edüp ismi Baba şa‘bān iken künyesine “Baba Miftāh” deyü nām verdiler” (SN VI, 86a).

Evliya Çelebi, Baba Miftah adlı kişiye ait yüzlerce menkıbe olduğunu belirterek adının kaynağı ile ilgili olan şu hikâyeyi aktarır: Süleyman Han uyurken rüyasında Baba Miftah “Al bu anahtarları kalk Budin’e gidelim, bu anahtarlarla Budin’in kapısını açalım” der. Uykusundan uyanan Süleyman Han has odada bir derviş görür, derviş ona “Al Süleyman’ım Budin’in anahtarları” diyerek kırk adet anahtarı verip kaybolur. Ertesi

Sabah Budin'e doğru yola çıkar ve nihayetinde Budin'i fetheder. Anahtarların Budin'in tüm kapılarına uyduğunu fark eden Süleyman Han'ın huzuruna Baba Miftah gelerek "Aferin kapıcı baba, gazan mübarek olsun" der ve ruhunu teslim eder. İsmi ise Baba Şaban iken Baba Miftah olur.

Arapça miftah sözcüğü "anahtar" anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2015, s. 749).

Melek Aḥmed Paşa

"Ammā Melek Aḥmed Paşa aslında Abaza değildir. İslāmbol'da Topḥāne şehrinde vücūda gelüp anası ve babası Abaza cinsinden olmak ile Melek'i peder [ü] māderi altı yaşında sūd anasıyla Abaza kavmi mu'tādı üzre Abaza vilāyetinde () nām aşirete gönderüp anda on dört yaşına bālīg olduğda bu ḥaḳīrin vālidesi halāsı kızı olmağile der-i devlete Melek gelüp bizim vālidemizle Melek'i Sulṭān Aḥmed'e hedāyā verdiklerinde Aḥmed Ḥān Melek'i gördükde, "Allāhu a'lem şu oğlan melektir" der. Bu Melek'i Kızlar Ağası Büyük Muṣṭafā Ağa'ya, vāli-demizi pederimiz Serzergerān-ı Dergāh-ı 'ālī Dervīş Meḥemmed Zillī Ağa'ya ihsān edüp, andan bu ḥaḳīr vücūda gelüp Melek ile qarābetimizin aşlı odur ve "Melek" lakabı Aḥmed Ḥān'ın nutḳ-ı dürer-bārlarıyla olmuştur" (SN V, 51b).

Evliya Çelebi, Melek Ahmed Paşa'nın adının kökeni ile ilgili olarak şu hikayeyi aktarır: İstanbul'da doğan Melek Ahmed Paşa aslında Abaza değil, annesi ve babası Abaza'dır. Melek Ahmed Paşa altı yaşına geldiğinde Abaza geleneklerine riayet ederek Abaza vilayetinde bir aşirete gönderirler. On dört yaşına geldiğinde ise Melek Ahmed Paşa'nın halasının kızı yani Evliya Çelebi'nin annesi ile birlikte Sultan Ahmed'e hediye olarak verirler. Sultan Ahmed, Melek Ahmed Paşa'yı görünce "Allah bilir şu oğlan melektir" demesiyle Melek Ahmed Paşa'nın Melek lakabı ortaya çıkmış olur.

Pāmaşlūb Defterdārzāde Muṣṭafa Paşa

"Yine kul māh-ı Ramazān'da bir dipi ve boran qar yağarken ḳul ḡulū edüp Murād Ḥān'dan Muṣāhib Mūsā Çelebi'yi isteyüp Receb Paşa sarāyında ḳul ḥançer üşürüp şehīd etdiler ve na'sını sarāydan aşağı Atmeydānı'na atdılar. Mevtine tāriḥ: Mūsā'ya cemāliyle tecellī kıla Bārī. Sene 1041. Cümle ḳul yine ḡulū etmeden ferāḡat etmeyüp "Bu Mūsā'nın himāyesinde olan Yeniçeri Ağası Hasan Ḥalīfe'yi ve Defterdār Muṣṭafā Paşa'yı isteriz" dediler. Âhir-i kār Ḥasan Halīfe'yi bulup

tîğ-i cellād-ı şāhī ile kellesin teninden cıdā, serini ber-cıdā edüp Atmeydānı’na bırağdılar. Ve Defterdār Muştafā Paşa’yı dağı pinhān olduğı künc-i vağdetde bir hidmetkār ta’rifı sebebiyle bulunup Atmeydānı’nda anı dağı fermān-ı pādışāhīyle katl olunup na’sını kıl haşerātı sinirinden çınar ağacına asdılar. Anıçıün pā-maşlūb Defterdār Muştafā Paşa derler” (SN V, 17b).

Pamaslūb ismindeki Farsça “ayak” (Devellioğlu, 2015, s.997) anlamına gelen pâ sözcüğü ile Arapça “asılmış, asılarak öldürölmüş” (Devellioğlu, 2015, s.674) anlamlarına gelen maslūb sözcüklerinin birleşimiyle oluşmuştur.

Bu ismin hikayesini Evliya Çelebi şu şekilde aktarmaktadır: Halk, Ramazan ayında ayaklanıp Musa Çelebi’yi şehit ettikten sonra Defterdar Mustafa Paşa’yı da öldürür fakat öfkesini alamayan halk Defterdar Mustafa Paşa’nın cansız vücudunu çınar ağacına asar. Evliya Çelebi, paşanın adının “ayaktan asılan” anlamına gelen Pamaslub ismiyle anıldığını belirtmiştir.

Yıldırım Bayezid Han

“Netice-i kelām ol sene Boğdan küffarı yedi kerre isyān edüp bir senede yedi kerre Bāyezīd Hān yetişüp feth [ü] fütūhlar etdiğıçün Emīr Sultān hażretleri Bāyezīd Hān’a “Yıldırım Hānım” deyü lakab etdi” (SN V, 105a).

Evliya Çelebi, Boğdan kâfirlerinin senede yedi defa isyan edip her seferinde de Bayezid Han’ın isyana yetişerek fetihler gerçekleştirdiğı için Emir Sultan Hazretlerinin Bayezid Han’a “Yıldırım Han’ım” diyerek lakap verdiğini belirtmiştir.

2.3.3. Kişinin Sahip Olduğı Özelliklerden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Seyahatname’de kişi adlarının kökenine ilişkin bilgi verilirken kişinin sahip olduğu daimî çıkardığı ses, fiziksel özelliğı, dış görünümü gibi özelliklere değinilmiştir.

Gıjgıj Dede

“Kaçan kim celâl şıfat olduklarında ejderha gibi gıjıldadığından Gıjgıj Dede derlermiş” (SN V, 21b).

Dankoff (2004), Gıjlamak sözcüğünün anlamını “gürültüyle akmak, ses çıkararak aşağı doğru kaymak” olarak aktarmıştır (s. 137). Tarama Sözlüğü’nde (1995) ise gıjlamak sözcüğü için “keskin, sert sesler çıkararak saldırmak” karşılığı verilmiştir (s. 1692). Evliya Çelebi, bu kişinin öfkelenğinde ejderha gibi ses çıkarmasından yola çıkılarak bu adla anıldığını ifade etmiştir.

Mâlik Eşter

“Mâlik Eşter, gözü yırtlaz olana derler. Mâlik ezder galatdır. Şaĥîh luğati eşterdir” (SN V, 34b).

Evliya Çelebi, Malik Eşter isminin “gözü yırtık olan” anlamına geldiğini belirterek Mâlik Ezder kullanımının yanlış olduğunu vurgular.

Özaydın (1995), bu adlandırmanın kaynağını Eşter’in Yermük Savaşında bir gözünü kaybetmesinden dolayı “göz kapakları ters çevrilmiş” anlamına gelen eşter lakabına sahip olduğunu açıklar (s. 486).

Paçavra Kağı

“Ve bir hâkim daği şer‘-i Resûl-i mübîn tarafından üç yüz akçe pāyesiyle bir kağı zālīm hâkim idi kim “Paçavra Kağı” derler. ‘Azīm mashāriyyāt menākībı vardır” (SN V, 30b).

“Bu Varna şehrinde fuzelāyi’d-dehrden bir muta‘ aşşīb kağı var idi. Efvāh-ı nāsda laķabına” Paçavra Kağı” derlerdi, ammā ol ķadar zemmām u nemmām ve faşşāl u dehhāl u ķaddāh idi kim lisān-ı sinānıñdan bir ferd-i āferīde ħalāş olamazdı, ammā el-ķudretülillāh bir turfe ve ucbe-lika ve bed ķehre-i ğül beyābānī idi kim enf-i ankā-yı Semerkandīsi haķīķatü’l-hāl bilā-cidāl yarım akçe tahtası kadar burnu var idi. Ĥattā görenler “Minkārīzāde’nin zādesidir” derlerdi. Ĥattā ol mertebe minkār-ı ķoķnus-ı la‘ lġünü ol ķadar büyük ve uzun idi kim ğaķab-ālūd olup hışıldasa Tatar bārgiri gibi burnu kışır kışır öterdi, ammā ğāyet muşallī idi. Evķāt-ı ħamsesin terk etmeyüp ibādetine meşġül idi, ammā burnunun büyüklüğünden Cenāb-ı Bārī’ye secde için ser ber-zemīn etdikde alnı yere değmeyince secdesi şaķīķ olmazdı” (SN V, 30b).

Evliya Çelebi, büyük soytarılık hikâyeleri vardır diye belirttiği ve halk arasında Paçavra Kadı lakabı ile anılan Varna şehrinin kadısı için kötüleyici, hileci, fitne-fesatçı ve yağcı diyerek dilinin kılıcından kimsenin kurtulmadığını belirtmiştir. Bu kadının yüzünün çirkin ve acayip olduğunu, Semerkand ankası gibi burnu olduğunu ve hatta görenlerin Minkarizade’nin oğlu dediğini aktaran Evliya Çelebi, kırmızı koknus diyerek tasvir ettiği burun için öfkelendiğinde Tatar beygiri gibi öttüğünü aktarmıştır. Beş vakit namaz kıldığını ancak burnunun büyüklüğü sebebiyle alnının secdeye değmediğini ve bu nedenle secdesinin geçerli olmadığını da eklemiştir.

2.3.4. Unvan ve Lakaptan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, kişiye ait unvan ve lakaplara dayanarak kişi adlarının köken açıklamalarını yapmıştır.

Ece Ya‘ ķūb

“Bu şāķībū’l-ĥayrāta Ece Ya‘ ķūb denmesinin aşlı ķavm-i Germiyānī arasında lafz-ı “ece” ķa-rındaşa derler. Bunlar Kūtāhiyye’de raķm-i māderden müştāķ oldukları

maḥalde Orhān Ġāzī ibn ‘Oṣmān Ġāzī ol maḥalde aḡa raḥminden {Kütāhiyye’de} müṣṭaḡ olup Ece Ya‘ḡūb ile süd emiṣūp rıḡā‘en süd ḡarındaṣ olduklarından Ece Ya‘ḡūb derler” (SN V, 89b).

Evliya Çelebi, Ece Yakup’un adındaki ece ifadesinin Germiyan kavimleri arasında “kardeş” anlamında kullanıldığını ve bu adlandırmanın nedeninin ise Orhan Gazi ile Ece Yakup’un süt kardeşi olduğunu belirtmiştir.

Dankoff (2004), ece sözcüğünün karşılığı olarak “erkek kardeş” anlamını göstermiştir (s.124). Dīvānu Lugātī’t-Türk’te ise “büyük kız kardeş, eke” anlamı ile birlikte ece sözcüğüne yer verilmiştir. Sevortyan (2021) sözcüğün “aḡabey, büyük erkek yakın akraba” anlamlarına yer vererek Eski Türkçe eçi sözcüğüne dayandırmıştır (s. 493). Eren (2020) ise sözcüğün Orta Türkçedeki ece şekli ile “büyük kız kardeş”; eçi şekline “yaşlı kadın” anlamlarıyla beraber yer verir (s. 158).

Hısım Hüsrev Paşa

“Sultān Bāyezīd-i Velī’nin duḡter-i pākīze-aḡterinden müṣṭaḡ olmaḡile Hısım Hüsrev Paşa derler” (SN V, 156b).

Evliya Çelebi, Hüsrev Paşa’nın Sultan Bayezid Veli’nin kızlarından birinin çoḡuḡu olması sebebiyle hısım adıyla anıldığını belirtir.

Hısım sözcüğü Kamus-ı Türkî’de “Akraba ve müte‘allikattan olan” anlamı ile verilmiştir (2019, s. 461).

Seydī Aḡmed Paşa

“Eyle üstād-ı ḡāmil cündī silāḡşör olup kırḡ adım yerde üç silāḡ icrā edüp niṣān urup Mısır cündīlerinin fetālarına Seydī derler” (SN V, 187a).

“Mısır’da neşv [ü] nemā bulduğundan Seydî derler, ammā seyyid değildir” (SN V, 187a).

Seydi Ahmed Paşa’nın Seydi lakabının usta silahşor olması sebebiyle Mısır askerlerinin yiğitlerine verilen Seydi isminden geldiğini aktaran Evliya Çelebi, Mısır’da yetiştiği için seydi olduğunu ancak seyyid yani peygamber soyundan olmadığını eklemiştir.

Dankoff (2004), seydi sözcüğü için Mısır’da kahramanlara ve savaşçılara verilen bir unvan olduğunu belirtir (s. 241).

2.4. COĞRAFİ ŞEKİL ADLARI

Evliya Çelebi, seyahat ettiği yerlerdeki ova, mağara, nehir, tepe, pınar gibi coğrafi şekil adlarına ilişkin köken açıklamalarında bulunmuştur.

2.4.1. Sahip Olduğu Özelliklerden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Coğrafi adların açıklanmasında unsura ait özelliklerden hareketle kökenlerine dair bilgi verilmiştir.

Açık Ilıca

“Boşnaklar Üstü Açık ılıca derler. Cemî’i kırallar bu ılıca üzre kûbâblar ve tâğ-ı Kısralar yapup tamâm olunca hemân yere geçer. Ol ecilden hâlâ kûşâde bir ılıcadır” (SN VI, 85a).

Boşnakların Üstü Açık olarak adlandırdıkları bu ılıcanın, bütün kralların bu ılıcanın üzerine kemerler kubbeler yaptırsa da hemen yıkıldığını belirten Evliya Çelebi, bu nedenle üzerinin hâlâ açık olduğunu aktarır.

Buḥayre-i Faḥte

“Ve cemī‘-i eyyām-ı şitāda cümle kız ve ördek bu buḥayrede kışlayup cemī‘ i Malazcird sancağı ahālisi bu kızlardan şayd edüp kifāf edindiklerinden Kız gölü derler” (SN V, 16a).

Evliya Çelebi, “bütün kış boyunca tüm kız ve ördeklerin bu gölde kışlaması” nedeniyle bölge halkının buradaki kızları avladıklarını ve gölün isimlendirmesinin bu olaya dayandığını belirtir. Faḥte sözcüğü ise Farsça “üveyik kuşu” (Devellioğlu, 2015, s.284) anlamına gelmektedir.

Eğer Kayası

“Şehrin {garbı} havālesinde eğer-mişāl bir çatal kayadır. Ba‘zı şehir zurefāları Uc ibn Anūḫ bu kaya üzre binermiş, derler. Ḥaḳḳā ki eğer gibidir” (SN V, 24a).

Evliya Çelebi, kayanın “eyer gibi çatal kaya” olduğunu belirtip, kayanın adının şeklinden geldiğini ifade etmiştir.

Germāb-ı Yeşil Direkli

“Bir yeşil direği olmakla Yeşil {Direkli ılıcası derler}” (SN VI, 85a).

Evliya Çelebi, yeşil direği olmasından dolayı bu şekilde adlandırıldığını belirtir.

Küh-ı Şüreyyâ

“İmdi, bu küh-ı bülendi bu zemînde gördüm ki evc-i âsumâna ser çekmiş bir ser-bülend-misâl küh-ı Demāvend bir küh-ı Elvend’dir. Gerçi Bursa’da cebel-i Ruhbân gibi ve küh-ı Erceyş gibi ve küh-ı Ramazân gibi ve küh-ı Göksun gibi ve cibâl-i Sübhân-mişâl ve küh-ı Ağrı gibi ve küh-ı Bingöl gibi bir vâsi⁶ dağ değildir, ammâ aşlında zemîni âlîdir ve kendi de ğâyet bâlâdır kim cümle kevkebân andan nümâyân olduğıçün Yıldız dağı derler” (SN V, 19a).

Arapça kökenli Süreyyâ sözcüğü “Ülker yıldızı” (Devellioğlu, 2015, s.1133) anlamını karşılamaktadır. Evliya Çelebi, bu dağın yüksekliğini anlatırken Demavend Dağı ve Elvend Dağı’na benzetmiş, genişliğini ise Ruhban Dağı, Erciyes Dağı, Ramazan Dağı, Göksun Dağı, Sübhan Dağı, Ağrı Dağı ve Bingöl Dağı gibi çeşitli dağlar ile kıyaslamıştır. Dağın yüksek olması sebebiyle yıldızların görüldüğünü ve bu nedenle Yıldız Dağı olarak anıldığını belirtmiştir.

2.4.2. Çevresindeki Coğrafi Şekil Adlarından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bir coğrafi adın kökenine ilişkin bilgi verirken bazen o unsurun adlandırılmasında etken olan başka bir coğrafi şekle dayanarak köken açıklamaları yapmıştır.

Musik Deresi

“Musik nām su çıkar, bu Musik dağlarından tülū⁶ edüp nehr-i Tımış’a maḥlūṭ olur” (SN VI, 2a).

Evliya Çelebi, Musik adlı suyun çıktığını ve Musik Dağlarından doğup Tımış Nehri’ne aktığını belirtir.

2.4.3. Çevrede Bulunan Yapılardan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, bazı coğrafi unsurlara ait açıklamaları yaparken çevresinde bulunan bir yapı üzerinden köken açıklamasında bulunmuştur.

Cebel-i Ruhbān

“İçinde papasların mağāraları olduğundan Keşiş dağı derler” (SN V, 85a).

Evliya Çelebi, dağın içerisinde papazların mağaraları olması sebebiyle Keşiş Dağı olarak adlandırıldığını belirtir.

2.4.4. Çevredeki Bitki, Meyve Adından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi, coğrafi şekillerin adlandırılmasında rol oynayan bitki ve meyve adlarına dayanarak köken açıklamalarında bulunmuştur.

Kūh-ı Tin

“Dağlarında inciri çok olmağile bu dağa kūh-ı Tin derler” (SN V, 167b).

Evliya Çelebi, incirin bol olmasından dolayı Tin adı ile anıldığını belirtir.

Arapça tin sözcüğü “incir” anlamını taşımaktadır (Devellioğlu, 2015, s. 1293).

2.4.5. Coğrafi Şeklin İşlevinden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Evliya Çelebi coğrafi bir unsurun kullanımı, işlevi üzerinden yapılan bir adlandırmanın kökenini açıklamıştır.

Seyrāntaş

“Ve bu iç al‘ada Seyrāntaş demek ile ma‘rūf bir temāşāgāh ayası var, cümle şahrā‘andan naş-ı būalemūn nūmāyāndır” (SN VI, 171b).

Evliya Çelebi, Seyrantaş olarak adlandırılan bu kayadan tüm ovanın görülebildiğini belirtmiştir. Arapça seyran sözcüğü “bakıp seyretme” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2015, s. 1105).

2.4.6. Kişi Adından Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Seyahatname’de kişi adlarından hareketle meydana gelen bazı coğrafi şekil adlarının kökenleri o coğrafi şekil ile kişi arasındaki ilişki ele alınmıştır.

Mağārā-yı Rivne

“Be-avl-i müverrihīn-i Latin bu al‘a olduğı dağda Süleymān Nebī ‘asında Rivne nām bir div-i be-nām Süleymān Nebī’den firār edüp bu cebel-i bālāda bir kehf-i ‘azīm azup demirü(?) ğārda kırup mesken edüp ol ğārdan bir nehr-i ‘azīm ıkardı. İlā hāze’l-ān ol āb revāndır” (SN V, 134a).

Latin tarihçilere göre kalenin bulunduğu dağda Süleyman Nebî zamanından Rivne adlı ünlü bir devin Süleyman Nebî’den kaçarak bu dağda bir mağara kazıp oraya yerleştiğini

ve mağaradan büyük bir nehir çıkarttığını aktaran Evliya Çelebi, bu nehrin hâlâ aktığını belirtir.

2.5. KAVİM ADLARI

Evliya Çelebi, kavim adlarına ilişkin köken bilgilerini coğrafi şekil adından ve mesleka adından hareketle açıklamıştır.

2.5.1. Çevredeki Coğrafi Şekillerden Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Şempu Kavmi

“Ve Hakkārī kavminin irtifā‘-ı kadrlerine sebep bu kūh-ı şempū’da genc [ü] defîne-i Karūn bulup ‘Āl-i Abbāsiyān iken daḥi ziyāde şeref bulup nāmdār olduklarıyçün hālā kavm-i Hakkārī’ye bu kūhun ismiyle kavm-i şempū derler. Ma‘ ādīn-i kesīre ile mevşūf bir kūh-ı şempū’dur” (SN V, 3b).

Evliya Çelebi, “Hakkârî kavminin kadirlerini yükselmesine sebep bu Şempu Dağı’nda Karun hazinesi bulup Abbasiogulları’ndan iken daha fazla şeref bulup nam sahibi oldukları için” bu kavmin dağın isminden hareketle Şempu kavmi olarak adlandırıldığını belirtir. Bu dağın pek çok maden ile dolu olduğunu da ekler.

2.5.2. Meslek Adından Hareketle Oluşturulan Köken açıklamaları

Kavm-i Zaporoska

“Rus-ı menḥūs lisānı üzre “Zaporoska” demek “Kapu eşiği” demektir. Bir kavilde “Serhaddin kapu eşiğin bekleyen levendler” demektir” (SN V, 48b).

Evliya Çelebi, zaporoska sözcüğünün Rus dilinde “kapı eşiği” anlamını karşıladığını belirterek bu kavim için “Serhaddin kapı eşiğini bekleyen leventler” dendiğini aktarır.

Dankoff (2004), zaporoska sözcüğü için “eşik; Ukrayna Kazağı deniz eri” anlamlarını vererek Ukraynaca olan bu sözcüğün aslının zaporojka olduğunu belirtir (s. 286).

2.6. SEFER ADLARI

Evliya Çelebi, Seyahatname’de yer verdiği Demirkazık Geçmez Seferinin adı için sefer esnasında yaşanan bir olay üzerinden köken bilgisini vermiştir.

2.6.1. Olaydan Hareketle Oluşturulan Köken Açıklamaları

Demirkazık Geçmez Seferi

“Andan ‘ale’ş-şabāh bu vādiden kalkarken cemī‘i kazıklar yerden çıkmayup çıkarmağa çalışanların cümle demir kazıkları sovuğdan kırılup ve cemī‘-i hay-meleri kat kat değşiremeyüp hemān her çadırı kurulmuş gibi kaskatı seyishānelere ve bārḥānelere tahmīl edüp el ayak dutmadan çalup mehterlerin boru zurna çalmağa iktidārları olmayup niçe bār [u] būngāh ordu yerinde çalup kimi atlı ve kimi piyāde gidüp qar ḥazā’ini ḥod ārām etmeyüp serçe başı gibi yağup ol şiddet-i şitāda ve ol vāveylā ve dipi ve boranda berzah ve musibet çekerek 3 sā‘atde, Menzil-i Kuyular: Bu menzilde daḥi niçe kerre yüz biñ derd [ü] belā ve renc [ü] anā çekilüp yine kazıklar yere geçmediğinde müverrihān-ı ‘Āl-i ‘Osmān bu sefer-i eser-sakara “Demirkazık geçmez seferi” deyü tahrīr etdiler” (SN VI, 138a).

Evliya Çelebi, sefer sabahı vadiden ayrılacakları zaman hiçbir kazığın yerinden çıkmadığını, çıkarmaya çalıştıkça demir kazıkların soğuktan kırıldığını, bu nedenle bütün çadırları kurulu bir şekilde arabalara yükleyip götördüklerini, mehterlerin elleri ayakları tutmadığından ve zurna çalmaya halleri olmadığından eşyalarını geride bıraktıklarını ve kar yağışının hiç durmadan şiddetli şekilde serçe başı gibi yağdığını

anlatır. Bu seferde bu kadar zorluk yaşandığı ve kazıklar yerinden çıkmadığı için Osmanlı tarihçileri bu seferi Demirkazık geçmez seferi olarak yazmışlardır.

3. BÖLÜM

HALK ETİMOLOJİLERİ

Aksan (2020), halk etimolojisini anlambilim açısından “Yabancı, anlamı bilinmeyen öge söylendiğinde, bilinen bir sözcüğü çağrıştırmakta, zaman zaman yabancı öğelerdeki söyleyiş zorluğunun giderilmesi çabası da buna eklenerek yerli öge, bunun yerine getirilmektedir” şeklinde ele almıştır (s.198).

Çağrışım Aracılığı ile Yardımcı Unsurun Yerine, Dilde Sesçe Onu Andıran Unsurun, Muhteva Gözetilmeden Getirilmesi (Yerlileştirme – Türkçeleştirme) maddesi ile Aksan (1964), karşılaşılan yabancı unsurun anlamı ve içeriğine dikkat etmeksizin kulakta bıraktığı sesin izlenimi ile fonetik açıdan bilinen, yerli sözcüklerin çağrışımına neden olduğunu ele almıştır (s. 20). Burada yabancı sözcük ile yerli sözcük arasında hiçbir anlam ilişkisi mevcut değildir.

Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsura Çoğu Zaman Şuurlu Olarak ve Yine Muhteva Gözetilmeden Karşılıklar Yakıştırılması maddesini Aksan (1964), bilgince karşılıklar ve halkça karşılıklar yakıştırılması, nükte, benzetme yapma yönelimi olmak üzere iki kısma ayırır (s. 44). Bilgince karşılıklar bölümünde yabancı ve kaynağı bilinmeyen unsura ve hatta Türkçe sözcüklere bile yabancı dillere hâkim bir tutum ile yaklaşarak çeşitli karşılıklar yakıştırılmaktadır. Korkmaz (1995), bu tutumu softa etimolojisi olarak adlandırarak Evliya Çelebi’nin bu yola çokça başvurduğunu belirtmiştir (s.279).

“Halkça Karşılıklar Yakıştırılması, Nükte, Benzetme Yapma Yönelimi” bölümünde ise yabancı veya kaynağı bilinmeyen unsurlara yerli dilden karşılıklar yakıştırılırken nükte ve benzetme yapma eğilimi görülmektedir” (Aksan, 1964, s. 53) yine bu türden etimolojilere çalışmanın ilerleyen sayfalarında yer verilecektir.

Aksan'ın (1964) tasnifinde son madde olan “Dilin Kendi Unsurlarını Muhtevalarından ve Anlatılmak İstenilen Şeyin Özelliklerinden Faydalanılarak Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsurla Yerli Unsur Arasında Anlam İlgisi Kurulması” ile ilgili olarak ise sözcüklerin asıl anlamlarının yanında ikincil anlamların ve duyguların barındığını belirten Aksan (1964), bazı durumlarda yabancı sözcüğün çağrıştırdığı yerli sözcüklerin ikincil anlamları veya birlikte duyguları, yabancı sözcüklerin muhtevalarını veya gösterdiği anlamı karşıladığını belirtir (s. 62).

Bu tez çalışmasında ise Seyahatname'deki halk etimoloji örnekleri incelenirken Aksan'ın (1964) tasnifindeki ilk iki madde esas alınarak sınıflandırılmıştır.

3.1. ÇAĞRIŞIM ARACILIĞIYLA YABANCI UNSURUN YERİNE DİLDE SESÇE ONU ANDIRAN UNSURUN, MUHTEVA GÖZETİLMEDEN GETİRİLMESİ

3.1.1. Yer Adları

Malkara

“Lisân-ı Yunan üzre "Muğalogara", ya' nî "Büyük pâdişâhın gırandosu" demektir, ya' nî "Ulular ulusu"dur, ammâ lisân-ı Yörükânda "Mallı kıra" derler ve Çıtağ kavmi "Mallı kıra" derler, ammâ efvâh-ı nâsda "Malkara" ve "Malğara" derler” (SN V, 98b).

Evliya Çelebi, Yunanca Mugalogara yani “Büyük padişahın gırandosu, ulular ulusu” anlamına geldiğini ancak Yörük dilinde Mallı Kara, Çıtak kavminde Mallı Karı ve halk arasında ise Malkara ya da Malgara olarak anıldığını belirtir.

Nişanyan (2024), Malkara adının kökeni ile ilgili olarak Yunanca “büyük Pazar” anlamına gelen megalê agorá sözcüklerinden geldiğini belirtmektedir.

Tomorova

“Timar ova”dan ğalať “Tomarova” nāmiyla şöhre-i şehir olmuş bir ma‘mūr ve maḥşūldār {birkaç dükkānları var} kazādır” (SN V, 109a).

Evliya Çelebi, Tomarova adının Timar Ova’nın bozulmuş hâli olduğunu belirtir.

3.1.2. Yapı Adları

Palanķa-i Perakin

“Pür ekin”den ğalať “Perakin” derler, lākin lisān-ı Sırf’da ismi () ()” (SN V, 110b).

Evliya Çelebi, Perakin adının pür ekin adının bozulmuş hâli olduğunu açıklar.

3.1.3. Soy Adları

Boşnak

“Latin müverriḥleri eyle yazmışlar kim “Bizim ceddimiz Posnaķ divdir. Anıñıçün dağlarımızda enine ve uzununa büyümüş div-şifat, div-ķadd ādemlerimiz olur” ve bu diyār kavminiñ ismine Posnaķ’dan ğalať Boşnak derler” (SN V, 131b).

Evliya Çelebi, Latin tarihçilerinin “Bizim atamız Posnak devidir, o nedenle dağlarımızda enine ve boyuna büyük dev görünüşlü ve dev boylularımız vardır” diye yazdıklarını belirterek Boşnak isminin Posnak adının bozulmuş hali olduğunu açıklar.

Boşnak adının kökeni, ‘Bosnalı’ anlamına gelen “Sırpça-Hırvatça Boşnyak” (Tietze, 2021 s. 768) sözcüğüne dayanmaktadır.

3.2. YABANCI VEYA KAYNAĞI BİLİNMEYEN UNSURA ÇOĞU ZAMAN ŞUURLU OLARAK VE YİNE MUHTEVA GÖZETİLMEDEN KARŞILIKLAR YAKIŞTIRILMASI

3.2.1. Bilgince Karşılıklar

3.2.1.1. Yer Adları

Bursa

“Bursa, ‘Bulursa’ dan ğalaţdır” (SN V, 87b).

Evliya Çelebi, Bursa adının kökeninin bulursa ibaresinden geldiğini belirtmiştir.

İnalçık (1992), şehrin adının antik çağlarda Prusa olarak geçtiğini belirterek genel kabulün şehrin Bithinya krallarından olan Prusias tarafından kurulduğu yönünde olduğu bilgisini ekler (s. 445).

Ḳarye-i İştöçniçe

“Lisān-ı Bulğar'da n'ışlersin demekdir” (SN VI, 56a).

Evliya Çelebi, İştöçniçe sözcüğünün anlamını “n'ışlersin?” cümlesiyle açıklamaktadır.

Evliya Çelebi'nin yaptığı köken açıklamasıyla kastedilenin “Ne yapıyorsun?” anlamına gelen ‘Şto ciniş?’ cümlesi olduğunu vurgulayarak bu açıklamanın halk etimolojisi olduğunu belirten Dankoff (2004), köyün adının Güney Slavca olan ve “kaynak” anlamına gelen istoçnik sözcüğüne Slav dilinde küçültme eki olan +çe getirilmesiyle oluştuğunu açıklar (s.156).

Kaşaba-i Dimetoğa

“İbtidā bānisi Kaydefa ‘avrat oğlu Dimo Kral'dır. Andan sonra Bursa krallarından Duğa Ban nām be-nām binā edüp daḥi tevsī' edüp iki kral-ı dāl bināsı olmağıle Dimoduğa derlerdi. Ba' dehū 735 senede Ġāzī Orḡān oğlu Süleymān Paşa feth edüp ġalaṭ-ı meşhūr evlā olmağıle tahfif-i kelām edüp Dimetoğa dediler” (SN V, 89a).

Evliya Çelebi, kasabanın yapıcısının ilk olarak annesinin adı Kayfeda olan Dimo adlı bir kral olduğunu belirtir. Daha sonrasında Bursa'nın krallarından olan Duka Ban'ın bu kasabayı genişlettiğini ve iki kralın yapısı olması nedeniyle Dimoduka olarak adlandırıldığını belirtir. 735 yılında Süleyman Paşa'nın fethetmesiyle de bu adlandırmanın bozulmuş bir söylenişi olarak Dimetoka dendiğini aktarır.

“Dimetoka, aslı “Διδυμότειχο” olan Rumca ismin bozularak Türkçeleşmiş ve Türkler tarafından kullanılan biçimidir. “Διδυμότειχο” [Διδυμότειχον] kelimesinin Latin harfleriyle “Didimotiho”, “Didymotiho”, “Didymoteicho” ya da “Didimotihon” şeklinde yazıldığı görülmektedir. Nadir olarak günümüzde yabancı yazarlar ve yine günümüzde bazı Yunanlılar tarafından “Demotika” şeklinde de kullanıldığı görülmektedir. Aslı Rumca olan bu kelime “Didimotiko” ya da “Didimotikhon” gibi telaffuz edilebilir. Bu kelime [Διδυμότειχον < δίδυμον τεῖχος (didymon teixos); “twin wall”] “ikiz hisar” ya da “ikiz duvar” anlamına gelmektedir” (Özgül, 2010, s.194).

Şehr-i Banyaluğa

“Lisān-ı Latin'de banya ılıcaya derler. Bu şehrin kıblesi cānibindeki bağlar başında bir ılıcası olduğuyçün banya derler. Ba' dehū şehri nehr-i Virbaz ile nehr-i Pileve kenārında bir uzun şehir olduğuyçün Luğa, ya' nī Uzun şehir derler. Ba' dehū efvāh-ı nāsda tahfif-i kelām içün Banyaluğa dirler” (SN V, 152b).

“Ba‘ zılar Banaluğa derler” (SN V, 153a).

Evliya Çelebi, Latin dilinde ılıcaya banya dendiğini ve bu şehrin de ılıcası olduğu için bu şekilde adlandırıldığını belirtir. Şehir Virbaz Nehri il Pileve Nehri kenarında uzanan uzun bir şehir olduğu için uzun şehir anlamıyla Luka dendiğini aktarır. Banaluka söyleyiş şekline de değinmiştir.

Dankoff (2004), banya sözcüğünün karşılığı olarak “hamam” anlamını vermiştir (s.83). Emecen (1989), Osmanlı metinlerinde bana luka şekliyle yazılan bu şehrin adının kaynağının tam olarak bilinmediğini belirtse de şehirde ılıca bulunması sebebiyle banya sözcüğünü adlandırmayla ilişkilendirip luka sözcüğünün “şehir” değil “çayır” anlamının olduğunu aktarır (s.50). Dankoff ise (2004), adlandırmadaki luka sözcüğünün “uzun” anlamına gelen Rumence lunga sözcüğü olma ihtimali üzerinde durur (s.192).

Şehr-i Hersek Koca

“Be-ğavl-i müverrihân-ı Latin bu şehr-i atik tâ Hazret-i Yahyâ zamâni binâ olundu kim Hazret-i Risâlet-penâhın vilâdet-i şeriflerinden altı yüz yigirmi sene muğaddem Her İrşek binâsıdır kim üç yüz kırk altı sene mu‘ammer olup ibtidâ’ bu Hersek diyârın ol Her İrşek Kral binâ etmeğile "Her İrşek"den ğalağ Hersek derler. Hâlâ yine Nemse ve Macar papaslarının rim papadan bir mertebe aşağı olan papalarına irşek derler, kavm-i Latin hersek derler” (SN VI, 146a).

Latin tarihçilere göre bu şehrin Hazreti Yahya döneminde yapıldığını belirten Evliya Çelebi, yapıcısının Her İrşek olduğunu ve bu nedenle Her İrşek’den bozma Hersek dendiğini aktarır. Nemse ve Macar papazlarının Rim Papa’dan mertebe olarak bir aşağıda olanlara irşek; Latinlerin ise hersek dediğini ekler.

Tietze (2016), “taşlık yer” anlamına gelen hersek sözcüğünün kökeni Farsça har-sang sözcüklerinden getirerek “har ‘eşek’ ve sang ‘taş’” şekliyle açıklamıştır (s. 492). Ancak Hersek adı “Neretva nehri havzasıyla güney bölgeleri içine alan Hersek (Herzeg = Dük) adı ise, XV. yüzyıl ortalarında Bosna kralına isyan edip kendisini “St. Sava’nın Herseki” yani dükü ilân eden Stjepan Vukčić-Kosača’nın unvanından gelir (Herzegovina = Hersek’in toprağı)” (Djurdjev, 1992, s. 297). Hersek sözcüğünün kökenine baktığımızda ise ““dük” anlamına gelen Almanca herzog” (İbrisimovic, 2018, s. 150) sözcüğüne dayandığını görmekteyiz.

Şehr-i Yaşka Ruhbân

“Bu şehrin ibtidâ binâsına sebep müverrihân-ı Rûm ve Latin oldur kim, zamân-ı kadîmde bu hâk-i mezellet üzre bir ruhbân-ı pîr-i muğân var idi. Hâzret-i İsâ’ya yetişüp havâriyyûnlarla hem-celîs ve hem-enîs olduğundan mâ’adâ hayli mu’ammer olup Hâzret-i İsâ’dan altı yüz yıl sonra Hâzret-i Risâlet-penâha yetişmiş bir kıssîs idi kim ismine Yaşka derlerdi. Pîr-i fânî olmağile cemî’-i küffâr buna her diyârdan nezerâtlar göndererek biş milyon mâl-ı Kârûn cem’ olduğda, bir gün Yaşka nâm bîtrik bilâ tarîk dalâlet üzre mürd olduğda sâkin olduğu mahalle na’şe-i murdârın kefereler defn edüp ol mâl-ı Karûn ile üzerine bir manastır-ı kebîr yapup ismine Yaşka Deyri derler. Mürû-ı eyyâm ile bir şehir i mu’azzam olup ol papasın ismiyle müsemma olup şehir-i Yaşka’dan gâlaţ meşhûr Yaş şehri derler” (SN V, 105a).

Rum ve Latin tarihçilere göre bu şehirde Hz. İsa döneminin havarileri zamanında yaşayan ve 600 sene sonraki Hz. Peygamber dönemine de yetişmiş olan Yaşka adlı yaşlı bir ruhbanın ölmesi üzerine büyük bir manastır yapıldığını ve ismine Yaşka kilisesi dendiğini belirten Evliya Çelebi, zamanla şehir bu manastırın ismiyle anıldığını ve Yaşka’dan bozma Yaş olarak kullanıldığını aktarmıştır.

Yaşka adının kaynağı ile ilgili olarak çeşitli görüşler mevcuttur, “Bu ad, uzmanlara göre bir Sarmat kabilesi olan Yazyges (yaz kültürüne bağlı olanlar/göçebeler) veya Alan kabilesi Jassiler’e (Jiasz) dayanır. Üzerinde daha çok durulan ikinci görüşe göre Yaycı Alanlar bu bölgeye sığınarak yerleşme yerine adlarını vermişlerdir. Bazı yabancı

seyyahlar ise Iaşı'nın, aynı adı taşıyan bir çobanın yahut efsanevî şöhrete sahip bir keşişin isminden geldiğini belirtirler. Dimitri Kantemir bunun bir değirmencinin adı olduğunu söyler” (Maxim, 2013, s. 342).

Ṭarabefzûn

“Andan K̇aradeniz nihāyetinde Ṭarabefzûn, ya‘nī Ṭırabzan yerinde bināya başladılar” (SN V, 87b).

Evliya Çelebi, Trabzon adını metinde Tarabefzûn olarak vermiş ve yer adının açıklamasını Tırabzan ismini geçirerek yapmıştır.

Tarab-efzûn adlandırması “neşe çok” (Dankoff, 2004, s. 31) anlamında “sevinçlilik, şenlik; sevinçten gelen coşunluk ve tepinme, ayş ve sefa” (Devellioğlu, 2015, s. 1204) anlamına gelen tarab sözcüğü ile “fazla, çok, yukarı, aşkın” anlamların gelen Farsça efzûn sözcüklerini birleşiminden ortaya çıkmıştır. Bu adlandırmanın kaynağını Evliya Çelebi Seyahatname'nin II. cildinde “... āb u hevāsının letafetinden ḣaz idüp bu şeḣrün ismine Ṭarab-efzun didiler, haḳḳa ki ıyş ‘ışret yeridir. Bir ismi daḫi şeḣr-i Batumdur ve bir ismi şeḣr-i Lezgidir ve bir ismi Ṭarabzendir. Ğalaṭ-ı meşhūrı Ṭırabzendir. Bazılar Ṭarabefsun derler ve niçeler Ṭarabozan derler amma lüğat-ı sahihi Ṭarabefzundur” (SN II, 248b) açıklamaları ile ortaya koymaktadır. Kendisi burada şeḣrin farklı adlandırmalarına yer vererek Tırabzen şeklinin hatalı olduğunu, doğru adlandırmanın Tarabefzun olduğunu vurgulamıştır.

Evliya Çelebi Seyahatname'nin yine II. cildinde Trabzon için kullanılan ve farklı bir adlandırma olan Tarabzen için “Ba'Óde sene (...) tarihinde Azerbaycan sahibi Sultan Hasan dest-i Cenevizden feth idüp ismine Tarabzen didiler, zira içinde hakimi ehl-i zevk krale avret olmagile Tarabzen didiler” (SN II, 248b) açıklamasını da vermiştir. Evliya Çelebi burada adlandırmanın kaynağı olarak ise yine tarab sözcüğü ile Farsça

“kadın” (Devellioğlu, 2015, s. 1373) anlamına gelen zen sözcüklerinin birleşmesi ile oluşmuştur.

Lowry ve Emecen (2012) Trabzon adının kökeni ile ilgili olarak “... Şehri Sinoplular’ın kurduğu ve buraya Trapezus, Trapeza dedikleri zikredilir. Kelime Batı dillerinde Trapezunte, Trebizonde, Trebizond; İslâm kaynaklarında Atrabazunde, Tarabazunde biçiminde geçer. “Masa” anlamına gelen Trapezus adı muhtemelen şehrin ilk kurulduğu dik yamaçlar üzerindeki Aşağıhisar kesiminin coğrafi özellikleriyle ilgilidir” şeklinde açıklama yapmışlardır (s. 296).

Ustolni Belğradı

“Cümle diyârlarda dörd Belğrad vardır. Biri Tuna Belğradı ve biri Arnavud Belğradı ve biri Ustolni-Belğradı, ya‘ nî ustolni "iskemle" demekdir lisân-ı Latin'de” (SN VI, 5a).

Evliya Çelebi dört adet Belgrad olduğunu belirterek Ustolni adı için Latince “iskemle” anlamına geldiğini açıklamıştır.

Dávid (2001), Osmanlıların Sırpça “beyaz başşehir” anlamını taşıyan Stolni Belgrad adından hareketle İstolni ya da İstoni adıyla andığını belirtmiştir (s. 405).

3.2.1.2. Yapı Adları

Hân-ı Moğra

“Lisân-ı Boşnakca Moğra sarp taşlığa derler. Bir zîk kayalı sarp dere içinde beş altı

‘aded saġir ü kebîr kiremit örtülü hânları ve elli kadar fuġarâ hâneleri vardır, ammâ âb-ı hayât suları ġâyet çoġdur, lâkin ġârsû-yı bâzârı yoġdur” (SN V, 128a).

Evliya Çelebi, Boşnakça Mokra sözcüğünün sarp kayalık anlamını taşıdığını belirterek hanın dar bir sarp kayalıklı dere içinde bulunduğunu aktararak adlandırmanın kaynağını açıklığa kavuşturmuştur.

Dankoff (2004), mokra sözcüğü için “ıslak, rutubetli” anlamlarını aktarmıştır (s.204).

Kal‘a-i Belġrad

“Evvelâ sebeb-i tesmiye-i ġal‘a-i Belġrad niġe lisân üzre Belġırad, ma‘mûr u müzeyyen ve metîn ve pâ-yı taht olan ġal‘aya ve şehre derler. Bu şehir bender-i ‘azîm ve bâġ-ı İrem olduğundan Belġırad derler, ammâ ġavm-i Fireng-i bed-reng-i pür-ceng bu ġal‘aya Ĥaminġırad derler” (SN V, 112a).

Evliya Çelebi, Belgrad adının birçok dilde “bakımlı, donanımlı, sağlam ve taht merkezi” anlamlarını karşıladığını belirterek şehir işlek ve merkezi olmasından dolayı Belgrad olarak adlandırıldığını ancak Freng kavminin bu kaleye Kaminkırad dediğini eklese de bu adlandırmanın açıklamasını yapmamıştır.

Sırpça beo ve grad sözcüklerinin birleşiminden meydana gelen Belgrad adı “beyaz şehir” anlamına gelmektedir (Djruic-Zamolo, 1992, s. 407).

Ĥal‘a-i Ilıbat

“İbtidâ bânîsi kavm i Yunaniyân'dan Rûm keferesi tekfûru on üçüncü Kalopatra nâm Batlîmûs binâsıdır kim ol asırda Rûm lisânı üzre ismi Kalopatra Purgaz idi. Ba‘dehû sene 735 târîhinde zor ı bâzû ile Rûm keferesi elinden Orhân Gâzî feth edüp kal‘a dibindeki ıssı gölünde ördekleri çok olduğundan lisân-ı Türk'de Ilıbat, ya‘nî Isıcak Sulu Ördek kal‘ası derler. Sebeb-i tesmiyesi oldur. Hakkâ ki gölünün suyu ılıdır ve vakt-i şitâda kazı ve ördeġi ġâyet çok olup sayyâdlar şeb [ü] rûz niġe bin ördek avlarlar” (SN V, 85b).

İlk yapıcısının Yunaniyan kavminden 13. Kalopatra Batlimûs olduğunu ve o dönemde kalenin adının Kalopatra Purgaz olduğunu belirten Evliya Çelebi, 735 yılında ise Orhan Gazi'nin kaleyi Rumlardan aldığını ve kalenin dibindeki ıssı (ılık) gölünde ördeklerin fazla olması sebebiyle Türk dilinde Ilıbat yani Isıcak Sulu Ördek Kalesi olarak adlandırıldığını aktararak gerçekten de gölün suyunun ılık ve kışın kazların, ördeklerin çok olduğunu ekler.

Dankoff (2004), Ilıbat adlandırmasındaki ılı sözcüğünün “sıcak” anlamına gelen bir ağız sözcüğü olduğunu belirtir. İli sözcüğün çeşitli sözlüklerde “ılık” anlamına geldiğini görmekteyiz (Tarama Sözlüğü, 1995, s. 1941; Kamus-ı Türkî, 2019, s.482). Bat sözcüğü ise Farsça “kaz” anlamını taşımaktadır (Kamus-ı Türkî, 2019, s. 111).

Nişanyan (2024), günümüzde Uluabat adı ile anılan bu yerleşim yerinin adının Yunanca [λοπάδιον] Lopádi(on) “tepecik” sözcüğünden geldiğini sonra bu adlandırmadan Ulubat şekline, daha sonra da Uluabat şekline evrildiğini belirtir.

Ḳal‘a-i Ḳanije

“Lisān-ı Latin ve Hırvad ve Sırf ve Voynık ve Bulğar ve Boşnakda () () () demektir, ammā lisān-ı Fireng'de Köpek ḳal‘ası demektir, zîrā zamān-ı ḳadîmde bir fakîr domuz çobanı bu Ḳanije buheyresi içre bir külbe-i menhūshāne yapup birkaç yüz hınzîra ve birkaç yüz köpeğe mâlik olup domuzlar Ḳanije gölünün eğir köklerin yemeden semîn hınzîrlar olup mezkûr domuz çobanı iki yüz sene ma‘mûr olup niçe kerre yüz bin hınzîr satarak niçe milyon māl-ı firāvān peydâ edüp tenāsül-i evlād bularak bu ḳal‘a-i Ḳanije'yi ibtidâ tabya-misāl ol ḳoca domuz ve köpek çobanı binā etmeğile Ḳanije, ya‘nî Köpek ḥāne nāmıyla müsemmā bir sūr-ı ra‘nā olur” (SN VI, 179b).

Evliya Çelebi, kale adının Freng dilinde köpek kalesi anlamına geldiğini belirtir. Burada fakir bir domuz çobanının yüzlerce domuz ve köpeğiyle 200 sene boyunca yaşadığını ve bu domuzlarını satıp parasıyla kalenin ilk tabyasını yaptırdığı için kalenin “köpek hane” anlamına gelen kanije sözcüğüyle adlandırıldığını aktarır. Dávid (2001), kalenin adını sahipleri olan Kanizsai ailesinden aldığını belirtmektedir (s. 307).

Ḳal‘a-i Ḳarabiğa

“İbtidā’ bu zemīni feth eden Sultān Alā’eddīn’in ümerālarından Bay Boğa nām bir be-nām kimesne ‘Āl-i ‘Osmān’ın cedd-i ızāmı Ertuğrul Beğ ile bu yerleri feth edüp cāy-ı menās etdiklerinde Ḳaraman halkı bu yerlere Bay Boğa Ḳal‘ası derlerdi, ammā Rūm keferesi destinde iken ismi Ḳalopīga derlerdi, ya‘nī Eyi () dimekdir” (SN V, 89a).

“...ve ibtidā’ fātihi Ḳara Biğa Bay ismiyle müsem mā idi. Yine anlar da Ḳara Biğa Bay dediler. Taḥfif-i kelām edüp "Bay" lafzın Ḳaldırup hemān Ḳarabiğa nāmıyla ma‘rūf bir şehir-i mevşūfdur” (SN V, 89a).

Evliya Çelebi, Sultan Alaeddin’in beylerinden Bay Boğa adlı birinin fethetmesinden dolayı Karaman halkı tarafından Bay Boğa Kalesi olarak anıldığını, Rumların elinde iken adının Kalopiga olduğunu belirtir ancak bu sözcüğün anlamını verdiği kısımlar metinde eksiktir.

Emecen (1992), bölge adının Ortaçağ ve Bizans kaynaklarında Pegae ve Pagai şekliyle karşılaştıldığını belirterek bölgenin bir gece baskını sırasında tahrip edildiğini ve kara sıfatının ise bu durumdan dolayı şehrin harap olmasıyla ilgili olabileceğini ekler (s. 136).

Günümüzde Evliya Çelebinin bulunduğu bu bölge Hırvatistan sınırları içerisinde bulunmaktadır.

Ḳal‘a-i Ḳıradışka

“Lisān-ı Latin’de ğırad Ḳal‘aya derler, dişka, bi-ma‘nā tasğirdir. Ğıradışka, ya‘nī küçücük Ḳal‘a dimekdir” (SN V, 154a).

Evliya Çelebi, gırad sözcüğünün Latin dilinde kale anlamı olduğunu, dışka sözcüğünün ise küçültme göreviyle kullanıldığını ve böylece Gıradışka adının “küçük kale” anlamına geldiğini belirtir.

Dankoff (2004), gırad (~kırad) sözcüğünün anlamını “kale” olarak belirtmiştir (s.137). Bu sözcüğe getirilen ve Evliya Çelebi tarafından dışka sözcüğü olarak ifade edilen ise Rusçada “-K- eki dişil cins sözcüklerde -к(a), eril cinsten -ок, -ик şeklinde değişen ve yaygın olarak kullanılan” (Üstoğlu, 2006, s.52), isimden isim türeten ve küçültme anlamı katan bir son ektir.

Қал'а-і Көстөңділ

“Lisān-ı Latin'de ismi ()ndır, ammā sene 773 tārīhinde bā-şulḥ Ġāzī Ḥudāvendigār feth ederken ılıca ve kavzalarını görüp "Kösten imiş", ya' nī lisān-ı Yörükān'da kösten ılıcaya derler, ya' nī "Köstendil", "Gönül ılıca"sı demektir. Ba' dehū efvāh-ı nāsda ol nutḳ-ı dürrer-bār ile efvāh-ı nāsda Köstendil derler” (SN V,173b).

Evliya Çelebi, kalenin Latin dilindeki ismi için verdiği kısım metinde bulunmamaktadır. Ancak, Evliya Çelebi kalenin Gazi Hüdavendigâr'ın fethederken ılıca ve kavzaları görüp “Kösten imiş” demesiyle kalenin adlandırıldığını belirten Evliya Çelebi, kösten sözcüğünün Yörük dilinde ılıca anlamına geldiğini ve Köstendil sözcüğünün ise “gönül ılıcası” şeklinde açıklar.

Evliya Çelebi gönül ılıcası açıklaması ile kösten ile Farsça “gönül” (Devellioğlu, 2015, s.210) anlamına gelen dil sözcüklerini birleştirerek bir bilgin edasıyla şehrin adlandırılmasına bir açıklık getirmiştir.

Dankoff (2004), köstence sözcüğü ile kösten sözcüğünün “ılıca” anlamı taşıdığını ve Yörüklerin ılıcaya köstence dediğini belirtir (s.183). Kiel (2002) ise şehrin adının Türkçe ‘Kostadin-ili’nin zaman içerisinde değişmiş hali olduğunu aktarmıştır (s.277).

Ḳal‘a-i Leş

“Lisān-ı Arnavud'da Leş derler, ammā sene 883 tārīhinde bu ḳal‘ayı Ebū'l-feth Ġāzī İskenderiyye ġazāsına giderken Venedik Firengi elinden alırken ‘usret çeküp,"Bu kal‘a leys gibidir, ya’nî arslan gibidir" deyü nutk etdiklerinde ba‘de'l-feth ismine ḳal‘a i Leys dediler, ġalat-ı meşhūr evlā olmağile Leys'den ġalaṭ efvāh-ı nāsda Leş ḳal‘ası dediler” (SN VI, 33a).

Arnavut dilinde leş olarak anıldığını ve Fatih Gazi'nin İskenderiye gazasına giderken “Bu kale leys yani aslan gibidir” demesinden dolayı adının Leys kalesi olduğunu belirten Evliya Çelebi, halk arasında bozulmuş halinin yaygınlaşarak Leş olarak anıldığını aktarır.

Kiel (2003), bu şehrin antik dönemdeki adının Lis ve Lissos olarak geçtiğini belirtir (s.141).

Ḳal‘a-i Maslovino

“Lisān-ı Latince Tatlı şarāb ḳal‘ası demektir” (SN V, 161a).

Evliya Çelebi, Maslavino adının Latin dilinde tatlı şarap anlamına geldiğini belirtir.

Ḳal‘a-i Özrin

“Zirinoğlu ismiyle müsem mā bir seng binā ḳal‘a-i ra‘ nādır” (SN V, 140a).

Evliya Çelebi, kalenin Zirinoğlu adından geldiğini belirtmesi ile Özrin adı için öz Zirir şekli üzerinden bir ilişki kurmuş olması muhtemeldir.

Ḳal‘a-i Üstürğon

“İbtidā’ bānisi be-ḳavl-i müverrihān-ı Macar ve ḳavl-i müverrihān-ı Latin bu ḳal‘a-i ‘ibret-nümāyī binā eden Ḳoca Mihadi Laslo’dur kim Menūçeḥr evlādlarından Nağban Ejder’in oğlunun oğlu Mihadi Laslo bināsıdır kim Hazret-i Risālet-penāh zuhūrundan altı yüz sene muḳaddem Ḥazret-i İṣā zamānında Ḥazret-i İṣā’nın ḥalīfesi ṣem‘ūn-ı Safā ta‘līm-i binā olup ismine Morfanvar derler. Lisān-ı Yūnānca “kızıl dağ” ya‘nī “Kızılelma” demek olur. Hālā cümle altı ‘aded Kızılelmanın biri daḫi bu Üstürğon’a Orta Macar Kızılelması derler, taḥtgāh-ı ḳadīmdir, Ammā lisān-ı Nemse’de ismi () () ve lisān-ı Macar’da nāmı () () ammā ḳavm-i Ervām Üstürgorna derler, zīrā bir zamān tāc-ı İskender olan ḡorona bunda durmaḳ ile Üstürgona ve Üsti ḡorona’dan ḡalaṭ-ı meṣḥūr ḳalup hālā ḳal‘a-i Üstürğon derler” (SN VI, 91a).

Evliya Çelebi, Macar ve Latin tarihçilerine göre bu kalenin ilk yapıcısının Menuçeḥr evlatlarından Nagban Ejder’in oğlu olan Koca Mihadi Laslo olduğunu belirtir. Hazreti İsa zamanı isminin Yunanca “kızıl dağ” anlamına gelen ve Kızılelma olan Morfanvar olduğunu açıklar. Rumeli dilinde Üstürgorna şekliyle kullanıldığını belirten Evliya Çelebi, İskender tacı olan goronanın bir zamanlar burada durduğunu ve Üstürgona ile Üsti Gorona’nın bozulmuş şekli olarak Üstorgon dendiğini aktarır.

Dankoff (2004), Evliya Çelebi’nin morfanvar adı için Yunanca “güzel” anlamına gelen omorfo sözcüğünü kastettiğini belirtmiş ve adın, omorfo sözcüğü ile Macarca vár sözcüğünün birleşiminden meydana gelme ihtimali üzerine not düşmüştür (s. 204). Etimolojisi ile ilgili kesin bir açıklama bulunmayan bu kale adı için Dávid (1995) ise Macarcada Esztergom, Almancada Gran ve Latince Strigonium olarak anıldığını belirtir (s.438).

Ḳal‘a-i Vasiliğoz Purgaz

“Lisān-ı Rūmca Vasiliğoz, ya‘nī büyük ayu demektir. Burğoz ḳal‘a demektir. Ḳostantin bed-nāmılarından Vasil nām bir kefer-i benām bināsı olmaḡile anıḡ ismiyle ma‘rūf bir ḳal‘a-i meḳsūf harābdır” (SN VI, 50b).

Evliya Çelebi, Rumca Vasiliğoz adının “büyük ayı” anlamına burgoz sözcüğünün ise “kale” anlamında geldiğini belirtir. Kalenin Vasil adlı biri tarafından yaptırıldığı için bu şekilde adlandırıldığını açıklar.

Dankoff (2004), Vasiliğoz adlandırması için Yunanca “şahane” anlamına gelen vasilikos sözcüğünün bozulmuş hali olduğunu, Evliya Çelebi’nin vasil “ayı” ve goz “büyük” sözcüklerini birleştirerek yaptığı köken açıklamasının ise kurmaca olduğunu belirtir (s. 138).

Ḳal‘ a-i Virse

“Ḳal‘ a-i Virse, virseden ğalaṭ-ı meşhurdur” (SN V, 119b).

Virse Kalesi adının virse ifadesinin bozulmuş hâli olduğu belirtilir.

Ḳal‘ a-i Vize

“Bānisi Ḳostantin kıızı Vizo nām bir melike bināsı olmağile ol melike ismiyle müsem mā bir ḳal‘ a-i zībā imiş” (SN VI, 41b).

Evliya Çelebi, Konstantin’in Vizo adlı kızının yapısı olması nedeniyle bu şekilde adlandırıldığını belirtmiştir.

Nişanyan (2024), adın büyük olasılıkla Thrak diline ait olduğunu ve Tekirdağ için kullanılan Bizanthe adı ve İstanbul için kullanılan Byzantion adı ile benzerlik gösterdiğini belirtir.

Ğulle-i Norin

“Bu ħulle olduđu yere Nerīmān boğazından ħalať Norīman'dan Norin ħullesi derler” (SN VI, 163b).

Kulenin bulunduğu yere Neriman boğazının bozulmuş hali olan Noriman'dan Norin kulesi dendiğini aktarır.

Sūr-ı Kili

“İbtidā bānisi Ėazret-i İsa ‘aşrında Boğdan keferelerinden Ėılıbu nām bir keferē Tuna'dan morina ve mersin balığı avlamak ile biğ milyon mālā mālīk olup ba‘ dehū ħral-ı dāl oldukda, "Ol Kili maħalli benim irtifā‘-ı ħadrime sebep oldu" deyü ħral iken bir ħal‘a inşā etdiğinden ismine ħal‘-i Ėılıbu derler. Ba‘ dehū ħalať-ı meşhūr evlā olmağile hālā efvāh-ı nāsda Ėılı denmeyüp Kili derler” (SN V, 65a).

Evliya Çelebi, Hazreti İsa döneminde Kılıbu adlı bir Boğdan kafirinin Tuna'dan balık avlayarak zengin olup kral olunca Kili'nin kendisinin yükselmesine sebep olduğu için inşa ettirdiğı kaleye Kılıbu adını verdiğini ancak bu adın bozulmuş hālī olan Kili biçiminin halk arasında yayıldığını belirtir.

Maxim (2002), bu adın Romence'de Chilia olarak anıldığını belirtir (s.1).

3.2.1.3. Coğrafi Şekil Adları

Hāmūn-ı Manyas

“Bānisi HallāĖ-ı ālem Sannā‘-ı Lem-yezel Perverdigārdır, ammā Manyas sahrāsı ismiyle müsem mā olmasının vech-i tesmiyesi oldur kim gölünün ibtidā’ tūlū‘u () tarafında İlyās buñarından tūlū‘ etdiğiyçün "mā-i İlyās"dan ħalať ħavm-i Yörükān-ı Türkān "Manyas gölü" derler” (SN V, 88b).

Yapıcısının yüce Yaratıcı olduğunu belirten Evliya Çelebi, adlandırmanın kökeni ile ilgili olarak göl İlyas Pınarından doğduğu için Mâ-i İlyas adının bozulmuş hâli olarak Yörük Türkmen kavminin Manyas Gölü olarak adlandırdığını aktarır.

Nişanyan (2024), Manyas adının eski ilçe merkezi olan “çobanlı” anlamına gelen Poimánenos adının ilk hecesinin düşürülerek Türkçeye uyarlanmış şekli olduğunu belirtir.

3.2.2. Halkça Karşılıklar Yakıştırılması, Nükte, Benzetme Yapma Yönelimi

3.2.2.1 Yer Adları

Gelibolu

“Be kavî-i tevârih-i Yanvan-ı Yunan Kavala kal'asın binâ eden İskender babası Feylekos binâ edüp Ciniviz kralından intikâm almışdır. Niçe kerre niçe yüz 'aded kral-ı dâl ellerine girmişdir, ammâ ol zamân ismi lisân-ı Yunanca Feylekos Pirgaz idi. Ba' dehû sene 758 târihinde Gâzî Süleymân Paşa ibn Sultân Orhân Gâzî ibtidâ' Rûmeli'nde İpsala kal'asın feth edüp ba' dehû bu File Purgaz'ı feth ederken yürüyüş mahallinde "Gele bol mâla" deyü feryâd edüp gâziler birbirin cenge terğib edüp ba' de'l-feth ismine "Gele bol mâla" dediler. Galağ-ı meşhûr evlâ olup taḥfif-i kelâm edüp Gelibolu derler. Ba' zıları "Kilibol"dan galağ derler, ammâ Muḥammediyye sāhibi şehrengiz'inde "Gülü bol"dan galağdır demişler. Ba' zılar sağır kâf ile "Gili bol", ya'nî çamuru boldan galağdır demişler. Hülâsa-i kelâ[m] el-hâletü hâzihi efvâh-ı nâsda Gelibolu nâmıyla meşhûr-ı âfâk bir kân-ı sulehâ-yı kutb-ı âfâk şehir-i kâdimîdir kim târihi "Bismillâhirrahmânir-rahîm"dir demişler” (SN V, 94a).

Evliya Çelebi, Yanvan Yunan tarihine göre Feylekos tarafından yaptırıldığını ve Yunanca adının Feylekos Pirgaz olduğunu belirtir. Daha sonra Gazi Süleyman Paşa File Purgaz'ı fethederken gazilerin birbirini savaşa teşvik temek için “Gele bol mala” demelerinden hareketle bu sözün hafifletilmiş hali olarak Gelibolu dendiğini belirtir.

Evliya Çelebi bu adın kökeni için kilibol, gülü bol ya da “çamuru bol” anlamında gili bol gibi farklı biçimlerden geldiği görüşlerinin de mevcut olduğuna değinmiştir.

Nişanyan (2024), Gelibolu adı için Yunanca “güzel kent” anlamına gelen Kallípolis sözcüğünden geldiğini aktarmıştır. Emecen (1996) ise, “gemi şehri”, “güzel şehir” ya da “Galyalıların şehri” anlamlarına gelen Kallipolis veya Gallipolis adlarından geldiği düşünülse de konuya ilişkin kesin bir veri olmadığının altını çizirken Tevârîh-i Âl-i Osmân’da Kalipoli adıyla ele alındığını ve poli sözcüğünün Rumca “şehir”, kali sözcüğünün ise Bolayır tekfurunun kızının isminden geldiği şeklinde açıklandığını aktarmıştır (s. 1).

İpsala

“Ulu gürbüz er dilâver ve server-i hünerver kimesnelerden idi kim Süleymân Paşa ibn Orhân Gâzî ile bu Ece Ya‘kûb ve Kara Mürsel ve Kara Koca yetmiş kişiyle bunlar Kapudağı burnundan deriden tulum sallar ile Rûm'a ibtidâ' geçüp ibtidâ' İpsala'yı feth edüp ibtidâ' şalât kıldıklarından, "İbtidâ' şalâ"dan ğalať İpsala derler” (SN V, 89b).

“Sene 758 târihinde İdrivne Kral-ı dâll elinden Gâzî Süleymân Paşa feth ettiği gün yevm-i cum‘a idi. İbtidâ' diyâr-ı Rûm'da feth olup cum‘a şalâsı verildiğinden "ibtidâ' şalâ"dan ğalať-ı meşhûr İpsala derler. Haqqâ kim pây-ı İslâm Rûm'a kadem basdığı dem salâť-ı cum‘a edâ olduğundan halkı ğâyet muşallidir” (SN V, 97b).

Evliya Çelebi İpsala adının kökenine ilgili olarak Orhan Gazi, Ece Yakub, Kara Mürsel, Kara Koca yetmiş kişi beraberinde Rumeli'ye geçerek İpsala'yı fethedip ilk defa namaz kıldıkları için “İbtidâ salâ”nın bozulmuş hali olarak İpsala dendiğini aktarır. Ek olarak metnin ilerleyen kısımlarında Gazi Süleyman Paşa'nın fethettiği günü Cuma olduğu için Cuma salâsı verilmiş bu nedenle "ibtidâ salâ"dan hareketle İpsala adı verildiğini belirtir.

Evliya Çelebi, “Başlama, başlangıç” (Devellioğlu, 2015, s.466) anlamı taşıyan Arapça ibtidâ sözcüğü ile “Cuma namazına ve bazı yerlerde cenazeye çağırmak için

minarelerde okunan salavat” (Devellioğlu, 2015, s. 1070) anlamına gelen arapça salâ sözcükleri üzerinden İpsala adına açıklama getirmeye çalışmıştır ancak Nişanyan (2024), bu adın Yunanca “kovanlık” anlamına gelen Kypséla / Kypsála sözcüklerinden geldiğini belirtmektedir.

İzmit

“İznikmit, ya‘ nī İznimgit” (SN V, 26b).

Evliya Çelebi, yaptığı bu yakıştırmaya Seyahatname’nin ikinci cildinde şu şekilde yer vermiştir: “Orhan Gazi derya-misal askeriyle bu kal’eyi ibtida muhasara etmeğe Koca Bayı serdar idüp “İznimdir var git” buyurmuşlur. Kāl’e feth olup ismine “İznimgit” demişler. İzmit “İznimgit”den ğalaṭdır. Ba’zılar İznikmit derler, ba’zılar İzmigit derler” (SN II, 23b).

“İznim git”den ğalaṭ olup İskender-i Yunan bināsı olduğunu bālāda biñ elli tarihi seyahatimizde mufaşşal taḥrir olunduğu mesturdur” (SN II, 58a).

Seyahatname’nin dördüncü cildinde ise “Ğalaṭ-ı meşhūru İzmit’dir kim İznim Git’ten ğalaṭdır” (SN IV, 191b) açıklamasına yer verilmiştir. Tietze (2021), İzmit isminin “Koceli ilinin diğer adı” karşılığını vererek İsmid < İsmid < İznikmid < İsnigimide < Bizans Yunancası Nikomíḍian isminden geldiğini belirtmiştir (sf.649). Bu sözcüklerde yer alan is/iz ekinin (εἰς) ise Tietze (2021), “içinde” anlamını taşıyan ön ek olduğunu açıklar (s.623). Şu hâlde Evliya Çelebi’nin, ismin kökenini açıklarken semantik bir ilişki kurmadan ancak ses benzerliğinden yola çıkarak bir karşılık verdiğini söyleyebiliriz.

Kaşaba-i Bolayır

“Bu ‘arbedegāhın uruşunda küffār ile ‘asker-i İslām ol kadar ceng [ü] cidāl ve ḥarb [u] kıtāl olur kim İslām ‘askeriyle kefare cünūdu ḳarma ḳarıṣ ve ḳatıṣ olup ‘asker birbirin bilmez olurlar. Hemān Ġāzī Miḥāl Süleymān Paṣa’ya gelüp der kim, “ṣehzādem, ‘asker-i İslām ile kefare ḳarıṣ ḳatıṣ olup kızıl ḳana müstağrak olduklarından fark olunmaz oldular” deyince, Süleymān Paṣa eydir: “Bire Lala, var ṣu ‘asker i İslām’ı bul, ayır da sonra ḳal‘ayı feth eyle” dedikde ḥaḳīḳatü’l-ḥāl eyle edüp ḳal‘ayı sene 758 tārīḫinde feth olup ismini “Bul Ayır ḳal‘ası” korlar. Ba‘dehū elsine-i Yörükān-ı Türkān’da ḡalaṭ-ı meṣḥūr evlā olmaḳ ile “Bul Ayır”dan ḡalaṭ “Bolayır” ḳaşabası derler” (SN V, 97a).

Evliya Çelebi, fetih sırasında İslām askeri ile kâfirlerin çok fazla savaşmalarından dolayı askerlerin birbirine karışıp tanımaz olduklarını gören Gazi Miḥāl’in Süleyman Paṣa’ya durumu aktarması üzerine Süleyman Paṣa’nın “Bre Lala, var ṣu İslām askerini bul, ayır sonra da kaleyi feth eyle” sözünden hareketle kale 1357’de fethedilince adını Bul Ayır Kalesi konduğunu aktarır. Ancak Yörük Türk diline bozulmuş hâli olan Bolayır adının daha uygun olmasından dolayı bu adla anıldığı belirtilmiştir.

Nişanyan (2024), bölge adının 1204 tarihli İtalyanca belgelerde yer alan biçiminin İsplagia olduğunu belirterek yer adı yapan s+ ekinin eklendiğini belirtir. Telaffuzu Playar şeklinde olan Plagiári sözcüğü ise aynı adın küçültme eki almış hâli olupunu ekler.

Ḳaşaba-i Lapseki

“Sebeb-i tesmiyesi oldur kim leb-i deryādan ba‘īd bir seki bayır üzre incirli bir orman var idi. Ḳavm-i Etrāk incire “lop” derler. Ḥālā yine efvāḥ-ı nāsda “lop inciri” deyü isti‘ māl olunur bir kelām ı müte‘ārifdir. Ol incirli seki ismiyle müsem mā olup lop sekiden ḡalaṭ-ı meṣḥūr Lapseki derler” (SN V, 90a).

Evliya Çelebi, deniz kıyısından uzak seki bir bayır üzerinde olan incirli bir ormanı olan yer için Türklerin incire lop demelerinden hareketle “incirli seki” anlamında lop seki adlandırmasının bozulmuş hâli olan Lapseki dendiğini belirtir.

Nişanyan (2024), bu yerleşim yerinin adı için Yunanca “parıldayan, muhteşem” anlamlarına gelen Lámpsakos sözcüğünden geldiğini belirtir.

Şehr-i Kırknisā

“Sebeb-i tesmiyesi oldur kim Ğāzī Hüdāvendigār Rūm keferesi elinden feth etmezden evvel bu şehir içre bir ıarından dokuz ay on günde kırk ‘aded kız rahm-ı māderden vücūda geldüğüyçün Hüdāvendigār bu şehri feth edüp ismine Kırknisā ıorlar. Hālā Kırknisā'dan ğalaı-ı meşhūr Kırkkilise derler” (SN V, 27b).

Evliya Çelebi, Gazi Hüdavendigâr’ın burayı Rumların elinden almadan önce şehirdeki bir kadından dokuz ay on gün içerisinde kırk tane kız çocuğu doğduğu için fethedince şehrin adını Kırknisā konduğunu ve Kırkkilise adının bu adın bozulmuş hâli olduğunu belirtir.

Tuncel (2022), Bizans döneminde Saranta Ekklesies olan adın şehir Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra aynen tercüme edilerek kırk kilise adı verildiğini aktarmıştır (s. 478). Akın (1997) ise Kanunî Süleyman dönemi kararnamelerindeki hükümlerden birinde Kırkkenise şeklinin yer aldığını, “kilise” anlamı taşıyan kenise sözcüğünden hareketle Osmanlıların şehri Kırkkilise olarak adlandırdığını vurgular (s. 10).

Ürgüp

“Fātihi yine 843 tārīhinde Murād-ı Şānī'dir. Hīn-i ma‘ rekede, "Bire bunda ‘asker ürküp dağılmadan feth olsun" buyurduklarında feth olup ismine ıal‘ a-i Ürgüp dediler” (SN V, 181b).

Evliya Çelebi, II. Murad’ın fethi sırasında “Bre bundan asker ürküp dağılmadan feth olsun” demesi üzerine feth edildiğinde Ürgüp Kalesi olarak adlandırıldığını aktarır.

3.2.2.2. Yapı Adları

Hişār-ı Hırsova

“Lisān-ı Bulğarca ismi Felarepiga'dır. Lisān-ı Eflākça (---) dır. Niçe mülükden mülûke qalmış bu qal'a āhır sene (---) tārīhinde Ebü'l-fetḥ Sultān Meḥemmed bizzāt sefer-i 'azīm edüp yedi ay döğüp hāh-nā-hāh ceng-i 'azīm edüp yürüyüş maḥallinde hemān bu qal'a ovasından berü birkaç ayu nümāyān olunca, Ebü'l-fetḥ buyururlar kim, "Ovadan hırş geliyor". "Qanı ḥünkārım?" dediklerinde, "İşte hırş ovadan gelir" dedikde, hemān ayular meğer qal'a altında mağārālarına girüp giderler. Andan guzāt-ı müslimīnin serbāz şahbāzları ayuların ardı sıra girüp görseler kim bir alay kāfirler arqalarından ayu derilerin çıkarup qal'aya girirken hemān cümle serdengeçdiler "Allāh" deyüp ol deliklerden derūn-ı qal'aya girüp qal'ayı fetḥ etdiklerinde Sultān Meḥemmed Ḥān'ın nuṭqu üzre Hırşova, ya'nī lisān-ı Fārisī'de ayı ovası qal'asıdır, ammā aşlında ismi Felarepiga'dır. Ba'zılar Hırşova derler, ammā qaḍılar sicillātlarında "Ḥarīşova" taḥrīr olunmuşdur” (SN V, 68a).

Evliya Çelebi, Bulgarca adı Felarepiga olduğunu belirterek Hırsova adlandırmasının kaynağı için ise Fatih Sultan Mehmed seferde iken kalenin bulunduğu ovadan gelen birkaç ayı gördüğünde “İşte hırş ovadan gelir” demesiyle Müslüman gaziler, kafirlerin ayı postları ile kalenin altındaki deliklerden girmeye çalıştığını görüp deliklerden içeri girerek kaleyi fethederler. Fatih Sultan Mehmed'in cümlesinden hareketle Farsça “ayı ovası” anlamına gelen Hırsova dendiğini aktarır. Kadı sicillātlarında Harisova biçimi ile yazıldığını ekler.

Dankoff (2004), Evliya Çelebi'nin bu açıklamasını yakıştırmaya dayalı yer adı açıklaması olarak değerlendirmiştir (s. 146).

Qal'a-i Bender

“Āhır Tatar Ḥān Süleymān Ḥān'a bu maḥalde bir qal'a binā olunmasın ricā edüp ricāsı ḥayyiz-ı qabūlde vāqī' olup, Süleymān Ḥān buyururlar kim "Ben derim, anda bir qal'a yapılısın" demek ile qal'a yapılıp tamām olduğda ismini qal'a-i Bender'im

ğodılar. Sonra ğalať-ı meřhūr evlā olmağıle ğal‘a-i Bender dediklerinin vech-i tesmiyesi oldur” (SN V, 37b).

Evliya Çelebi, Süleyman Han’dan bu yere bir kale yapılması istenince “Ben derim orada bir kale yapılsın” sözü üzerine yapılan kalenin adını Benderim konulduğunu ve zamanla Bender olarak bozulmuş biçiminin kullanılmaya başlandığını aktarmıştır.

Eyice (1992), Farsça bender sözcüğünün “nehir kıyısında liman”; Arapça’da ise “pazar, ticaret yeri, mübadele yeri” anlamları taşıdığını belirterek “Bir geçit veya boğazı koruyan istihkâm” anlamını da ekler (s.431).

Ğal‘a-i Gölikesri

“Lisān-ı Rūm’da bu ğal‘aya (---) derler, ammā sene (---) tārīhinde Rūm keferesi destinden Koca Murād Hān-ı Sānī feth edüp gölünün vāsi’liğin görüp "Gölü kesir" buyurduklarından, ya‘nī "gölü çok"dan ğalať-ı meřhūr evlā olup hālā elsine-i nāsda "Gölikesri" derler” (SN V, 178a).

Evliya Çelebi, Koca II. Murad Han’ın fethettikten sonra gölün geniş olmasından dolayı “Gölü kesir” yani gölü çok demiş ancak bozulmuş söylenişi olan Gölikesri adlandırması kullanılmıştır.

Kiel (2022) adın Yunanca “kuduzların yaşadığı yer” anlamındaki Kastoria’dan geldiğini aktarmıştır (s. 311).

Ğal‘a-i İştib

“Sebeb-i tesmiye-i İştib: Muḳaddemā guzāt-ı muvaḥḥidīn ḳal‘a dibinde ördekleri gördükde birbirlerine ördekleri gösterüp "İşte dibde, işte dibde ördekler" dediklerinden ba‘de'l-feth ismine "İş dibde" deyü nām verdiler. Ba‘dehu ğalaṭ-ı meşhūr evlā olmağıle iş dibde lafzın tağyir edüp taḥfif-i kelām ile İştib sebeb-i tesmiye olmuştur” (SN VI, 37a).

Evliya Çelebi, gazilerin kale dibindeki ördekleri birbirlerine gösterirken “İşte dipte!” demlerinden hareketle İşdibde adını verdiklerini daha sonra ise bozulmuş hâli olan İştib şeklinin kullanıldığını belirtmiştir.

Kiel (2001), milâttan önce III. Yüzyılda Astibo adıyla anılan şehre Yunanlılar ve daha sonra Bizanslılar buraya gelince Stipeon adının verildiğini aktarır (s. 440).

Ḳal‘a-i Ḳaçanik

“Sebeb-i tesmiyesi oldur kim şehir-i Üsküb'ü bir kerre Arnavud eşkıyaları basup kaçarlar. Bu maḥalle gelüp ḳarār-dāde olam zann edüp cümle kaçanları bu maḥalde kırdıklarıyçün kaçanlardan ğaltt Ḳaçanik derler” (SN V, 169a).

Evliya Çelebi, Üsküp şehrini basıp kaçan Arnavutların buraya gelip durunca yakalanmalarından dolayı kaçanlar sözcüğünden bozma Ḳaçanik adının verildiğini aktarır.

Ḳal‘a-i Leve

“Lisān-ı Macar'da Leve demek () () demektir. Bānisi tā Menūçeḥr evlādlarından Nağban Yejder ‘aşrında bir Çingane-i Moğol Nağban ile ‘Acem'den bile gelüp bu maḥallede ḳabāiliyle tavaṭṭun edüp Alaman dağlarında fıl ḳadar bir ayu dutup kırk sene kāmīl bu ayuyu Macaristān'da oynadup vāfir ḥazīne peydā edüp ‘aşā’ir [ü] ḳabāili tenāsül bularak bu maḥalle kār etdiğı ayu māhyla bir ḳal‘a binā edüp ayunun ismiyle bu ḳal‘aya Leve deyü nām kor. Hattā Moğol ve Yakay ḳavmi ayuya lev derler. Hattā Osmānlıda daḫi lev lafzı isti‘māl olunur kim bir ādem baṭıyyü'l-hareke olup ortada serseri geze "şu ādem lev lev ayı gibi gezer" derler.

Ba‘dehu ol Moğol çinganesinin yār-ı gār-ı ser-i kārı olan ayusu mürd olup firāk hasretinden ayunuñ kellesin yapduğu ƣal‘anıñ ƣapusu tahtasına mıñlayup ve derisin kendüye post etdirüp hālā ol ayunuñ kellesi iç ƣal‘a ƣapusunda mıñlı durup gelen giden Macarlar bu ayu kellesine şapƣaların çıkarup ta‘zım ederler. Meğer bu ayu hayātda iken kāmīl kırƣ sene ol mefret ayuya perestiş eylemişler. Anıñıñ hālā bu Leve ƣal‘asına cümle Orta Macar küffārları i‘tibār ederler. {Ve cümle Macar ƣavmi ol zāmān bu ayuya tap-dıƣlarıyçün ayunuñ sūretin ğuruşlarına yazarlardı. Hālā yine Alaman ayusu sūretli müdevver Macar ğuruşları kesilir}. (SN VI, 133a).

Kalenin yapıcısının Menuçehr evlatlarından Nagban Ejder zamanından bir Moğol çingenesi olduğunu belirten Evliya Çelebi, bu çingenenin Nagban ile Acem taraflarından gelerek buraya yerleştiğini ve burada 40 sene boyunca bir ayıyı oynatarak para kazandığını, kazandığı paralar ile de bu kaleyi yaptırdığını aktarır. Kaleye bu ayının isminden dolayı Leve ismi konmuştur. Evliya Çelebi, Moğol ve Yakay kavminin ayıya lev dediklerini ve hatta Osmanlıda lev sözünün kullanıldığını, yavaş hareket eden insanlar için “lev lev ayı gibi gezer” şeklinde benzetme yapıldığını aktarır. Bu ayı öldüğünde ise Moğol çingenesinin, ayının kafasını kale kapısına astırdığını ve herkesin bu ayıya şapka çıkararak saygı gösterdiğini belirten Evliya Çelebi, tüm Macar halkının bu ayıya taptığı için hālā paralarına ayı şekli bastıklarını belirtir. Ancak, metinde leve sözcüğünün Macarca ne anlama geldiği açıklayacağı kısımlar eksiktir.

Ƣal‘a-i Segsār

“Vech-i tesmiyesi oldur kim sene 936 Süleymān Hān Budin ğazāsına giderken Serdār Sarı Rüstem Paşa bu ƣal‘ayı muhāşara edüp fethinde ‘usret çekdiğin Süleymān Hān'a bildirdiğinde Süleymān Hān ol ƣal‘a-i bālāyı "Sengsār edüp feth etsinler" buyurduğunda haƣıƣatü'l-hāl havālesi olan yerden ƣal‘ayı toplar taşlarıyla sengsār edüp feth oldukda bu ƣal‘anın ismi Sengsār olup ğalaƣ-ı meşhūr evlā olmağile tahfif-i kelām ile hālā Segsārdır. Budin zurefālari ve Peçoy ‘arifleri Seg hişārı, ya‘nī Köpek ƣal‘ası derler” (SN V, 70a).

Süleyman Han Budin gazasına giderken Serdar Sarı Rüstem Paşa'nın bu kaleyi fethetmede zorlandığını bildirmesi üzerine Süleyman Han'ın “Sengsar edip fethetsinler” demesi üzerine topların yardımıyla kale fethedilince kalenin adı Sengsar olmuş ancak

bozulmuş biçimi olan Segsar dendigini belirtren Evliya Çelebi, Budin zarifleri ve Peçoy arifleri tarafından “köpek kalesi” anlamında Seg Hisarı dediklerini aktarır.

Ḳal‘a-i Üsküb

“Niçe gūne vech-i tesmiyesi vardır, ammā hīn-i fetihde yedi küp altun bulunup Gāzī Evrenos Beğ "Üst küpden alın" demek ile ḳal‘a feth olup, üst küpden ğalaṭ-ı meşhūr Üsküb derler, ammā lisān-ı Latince ismi (---) (---) 'dir” (SN V, 169a).

Kalenin birçok adlandırması olduğunu belirten Evliya Çelebi, Üsküb adı için fetih sırasında yedi küp altın bulunca Gazi Evrenos Bey’in “Üst küpten alın” demesi üzerine üst küpten ifadesinin bozulmuş hâli olduğunu açıklamıştır.

Ḳal‘a-i Varna

“Sebeb-i tesmiyesi oldur kim sene 851 tārīhinde Murād Hān-ı Sānī, ya‘nī Gāzī Ḥudāvendigār Ciniviz Firengi elinden feth ederken ḳal‘adan ṭaşra küffār ḥurūc edüp ğuzāt-ı müslimīn küffār ile alaḳ bulaḳ olup ceng-i ‘aẓīm olurken küffār-ı bed-girdār savlet [ü] mehābet-i ‘asker-i İslāma muḳabil olmağa iḳtidārı olmayup ḳal‘aya kefereler hınzīr sürüsü gibi girdiler. Bu kerre Sultān Murād Ḥān yedi biḡ ‘aded ğüzīde serdengeçdi yiğitlere, Buyurdular kim "şu ḳal‘aya varana tīmār u ze‘āmetler iḥsān ederim" dedikde cümle ğuzāt-ı müslimīn ḳal‘aya bir baş yürüyüş edüp feth eylediklerinde ismine "Ḳal‘a-i Varana"dan ğalaṭ ḳal‘a-i Varna derler” (SN V, 30b).

Evliya Çelebi, 851 tarihinde II. Murad Han’ın Ceneviz Frenginden fethi sırasında kafirlerin kaleye girmeleri üzerine Sultan Murad Han’ın yedi bin yiğide “Şu kaleye varana tımar ve zeametler bağışlarım” demesiyle kalenin adı Varana Kalesi’nin bozulmuş hali olan Varna Kalesi adıyla anıldığını aktarır.

Nişanyan (2024), Varna adının en erken olarak 8.yüzyılda tarihçi Theophanes tarafından anıldığını belirtir.

Ḳal‘a-i Zemon

“... Ġāzī Süleymān Ḥān "Ḳal‘a-i Zemon bu zamān zemīne geče" dediklerinden münhedim oldu-ğıyçün efvāh-ı nāsda "Ḳal‘a-i Zemīn" derler. Serḥad halkı "Zemon" derler” (SN VI, 59a).

Gazi Süleyman Han’ın “Zemon Kalesi bu zaman zemine geče” demesinden dolayı halk arasında Zemin Kalesi olarak anıldığını belirten Evliya Çelebi, adlandırmanın kaynağını açıklığa kavuşturur.

3.2.2.3. Soy Adları

Macar

“Āḥirü'l-emr bu ḳal‘a yine ‘Oṣmānlı destine girmesi bu tılsımātların hükümleri bâıl olması sebebidir, ammā bu timsāllerin sebep-i aşilları oldur kim bu sûretlerin şāḥibleri bizim Macar Hristiyānlarının ecdādları sūûretleridir kim bunlar diyâr-ı Māverā‘ü'n-nehr'de sākin Menūçeḥr'in dörd ‘aded evlādları kim Menūçeḥr'den firār edüp bu Macar-ı füccār diyārlarına gelüp {ibtidā} vaṭan duṭanların sûretleridir. Ol ‘aşırda bu dörd ‘aded kimesnelere su’āl ederler kim ‘Sizler kimlersiz ve ne yer ādemlerisiz?’ derler. Bunlar dil bilmezler. Āḥir-i kār yine kendü ‘Acem lisānlarıyla ‘Men çārız’, ya‘nī ‘bizler dörd nefer beğzādeleriz’ deyü mençarız derler. Bunlar men çār imiş, men çār, men çār diye diye men çārdan ġalaṭ-ı meşhūr Macar (Macar) ḳaldı kim bu Macarların aşlı bu sûret şāḥibleri Menūçeḥr evlādlarıdır kim Macar’ın aşl u fer‘i ibtidā’ ḳavm-i ‘Acem’dir (SN V, 126b).

Evliya Çelebi, Varat Kalesi’nin Osmanlılara geçmesinin tılsımlarının hükümlerinin bitmesi nedeniyle olduğunu savunmaktadır. Kalede bulunan heykellerin sahiplerinin Macar Hristiyanlarının atalarının olduğunu ve bunların Maveraünnehir’de yaşayan

Menûçeher'in dört evladı olduğunu ve evlatların Menûçeher'den kaçıp Macar diyarlarına geldiğini ve bu resimlerin onlara ait olduğunu aktarır. Bu dört kişiye kim oldukları sorulduğunda kendi Acem dilleriyle dört kardeş olduklarını anlatmak için “Men çârız” dediklerini belirten Evliya Çelebi, men çâr sözünün bozulmuş hâli olarak Macar olduğunu ve Macarların aslında Acem kavmi olduğunu belirtir.

Perry ve Perry (1983), Macar halkı için kullanılan Magyar sözcüğünün her ikisi de insan anlamına gelen Ugor-Ural dilindeki Mogy-Magy ve Ogur-Altay dilindeki Eri-Ar sözcüklerinden türetilerek Magyar adının ortaya çıkmasını sağladığını belirtir (s.7).

3.2.2.4. Nesne Adları

Balyemez

“Hattâ bu Ali Balı nâm topçubaşı müddet-i medîd, ‘ömründe bal yemediğinden Ali Balı'nın balı yemezün topundan gâlat-ı meşhûr olup balyemez topu derler, meşhûrdur. Hattâ yigirmi vukîyye gülle atan toplara balyemez derler” (SN VI, 111a).

Evliya Çelebi, balyemez sözcüğü için Ali Balı adlı topçubaşının ömründe hiç bal yememiş olmasından dolayı “balı yemezın topu”ndan bozulmuş biçimi olduğunu belirtir.

Stachowski (2011) balyemez sözcüğünü, halk etimolojisinin özelliklerinden biri olan sözcüklerden bir parçasının açıklanırken diğer parçasının anlamsız kalmasına örnek teşkil etmesi için incelemiştir. İtalyanca “gülle” anlamına gelen palla sözcüğü ile “yarım” anlamına gelen mezzo sözcüklerinin birleşiminden meydana gelerek palla e mezzo “bir buçuk gülle” anlamını taşıyan biçimiyle Osmanlıcaya girdiği genel kabul olsa da Almanca bir kadın adı olan Mechthild'in kısaltılmış hali Metze adının Almanya'da üretilen topa verilmesi ve topun ağırlığından dolayı hareket ettirmenin

kısıtlı olması sebebiyle Almanca tembel anlamı taşıyan faule sözcüğünün bu adlandırmaya eklenmesi ile ortaya çıkan Faule Metze adının Osmanlıcaya pavle mes benzeri bir isimle girmesi ve bunun zamanla balyemez biçimine dönüşmesi ihtimali üzerinde durmuştur (s. 12).

4.BÖLÜM

ÇOKLU AÇIKLAMALAR

Evliya Çelebi, seyahat ettiği yerlerin adların kökenlerine ilişkin bilgileri aktarırken bazı adlar için birden fazla açıklama yapmıştır. Yapılan bu açıklamalar, aynı adın farklı dillerdeki ya da farklı zaman dilimlerindeki adlandırmaları ve bu adlandırmaların kökenine ilişkindir.

Evliya Çelebi, çoklu açıklamalar başlığı altında değerlendirilen bu tarzdaki açıklamalarında “lisân-ı Tatar, lisân-ı ‘Acem, lisân-ı Rûm” gibi dilleri kaynak göstermiş ve bu dillerdeki adlandırmaları aktarmıştır.

Çoklu Açıklamalar başlığı altında incelenen maddeleri köken açıklamalarından hareketle oluşturulan çoklu açıklamalar, halk etimolojilerinden hareketle oluşturulan çoklu açıklamalar ve hem köken açıklamaları hem de halk etimolojilerinden hareketle oluşturulan çoklu açıklamalar olmak üzere üç ayrı sınıflandırma yapılarak incelenmiştir.

4.1. KÖKEN AÇIKLAMALARINDAN HAREKETLE OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR

Ḳal‘a-i Cānkirmān

“Me’āl-i kelām, bu Özü ḳal‘aları ‘Āl-i ‘Oṣmān’ın Ḳaradeniz tarafında olan ḳılā’larının sedd-i sedīdi ve ḳal‘a-i kıfl-ı metnīdir, ammā ismi Cānkirmān’dır. Lisān-ı Tatar’da Kirmān ḳal‘aya derler. Özü nehri kenārında inṣā olmağile ḳal‘a-i Özü derler” (SN V, 55b).

Evliya Çelebi, Cānkirmān adının açıklamasını yaparken kirmān sözcüğünün Tatar

dilinde “kale” anlamına geldiğini belirterek kalenin bir diğer adlandırması olan Özü ismine dair ise Özü Nehrinin kenarında inşa edilmesini köken açıklamasına kaynak olarak gösterir.

Dankoff (2004), Tatarca kirman sözcüğünün karşılığı olarak “kale” anlamını vermiştir, Nişanyan (2024) ise “kale, hisar” karşılıkları verdiği bu sözcüğün Farsça olduğunu belirtmiştir. Öztürk (2007), Özü adı için “Kanûnî Sultan Süleyman zamanından beri kullanılan Özü (Özi) kelimesi Oçakof’un Türkçe karşılığıdır” açıklamasını yapmıştır (s. 133).

Ḳal‘a-i Malazcird

“Lisân-ı Moğolî’de Malazcird derler, Lisân-ı ‘Acem’de Hân Gazanfer şâh derler. Ve lisân-ı ‘Arab’da Sûr-ı Sebu‘ derler, zîrâ Azerbaycân pâdişâhlarından Kılıç Arslan daḥî amâr etdiğinden Sûr-ı Sebu‘, ya‘nî Arslan ḳal‘ası demek olur, ammâ lisân-ı Ekrâd’da Malazırd derler ve ba‘zıları Malazgird derler, zîrâ bir değirmi kıya üzre vâḳî‘ olduğundan Malazgird, ya‘nî Değirmi ḳal‘a derler ve niçeler Merazbird derler, ammâ şahîḥi Malazcird’dir, ya‘nî () () () () demek olur” (SN V, 15a).

“Be-ḳavl-i müverriḥân, diyâr-ı Ermen-i Erzen’den bir şehir-i sagîredir. Ḳal‘ası bir müdevver püşte üzre sâfî kesme taşdır ve şekl-i müdevver olduğundan Sûr-ı gird dediler” (SN V, 15a).

Evliya Çelebi, kalenin birçok farklı dildeki isimlendirmelerine yer vermektedir. Moğolcada Malazcird; Acem dilinde Han Gazanfer Şah; Arapçada Sûr-ı Sebu‘; Kürtçede ise Malazırd ve Malazgirt şekillerinde anıldığını belirtir.

Han Gazanfer Şah adlandırmasının sebebini vermeyen Evliya Çelebi, Arapçadaki Sûr-ı Sebu‘ adlandırmasının, yapıcısının Azerbaycan padişahlarından biri olan Kılıç Arslan olduğunu ve bu sebeple isminin Arapçada “Arslan Kalesi” anlamını taşıdığını belirtir.

Sûr-ı Sebu' isimlendirmesine baktığımızda ise tamlamada yer alan Arapça sebu sözcüğünün “yırtıcı hayvan, canavar” (Devellioğlu, 2015, s.1081) karşılığına geldiğini görürüz.

Kalenin bir diğer ismi olan Malazgirt sözcüğünün köken açıklaması ise Evliya Çelebi tarafından “kalenin değirmi bir kayanın üzerinde bulunmasından dolayı” bu şekilde isimlendirildiği yönündedir. Evliya Çelebi, sözcüğün farklı söyleyiş şekillerine de yer vermiştir.

Kalenin tarihçiler tarafından Sûr-ı Gird olarak anıldığını, bu adlandırmanın “kalenin yuvarlak bir tepe üzerinde bulunan ve kesme taştan yapılan yuvarlak bir yapı olmasından” kaynaklandığını aktarır. Farsça gird sözcüğü “çevre, çepeçevre” (Kamus-ı Türkî, 2019, s. 388) anlamını taşımaktadır.

Neboysa Kulesi

“Evvelâ cümleden kebîr Neboysa kulesi, bu kuleden kâfir, "Udri Neboyse", ya'nî "Korkma ur Türk'ü" dediğiçün Neboysa kulesi derler. (SN V, 112b).

Evliya Çelebi, kafirlerin bu kuleden “Udri Neboyse” yani “Korkma vur Türk’ü” diyerek bağırduğu için Neboysa Kulesi olarak anıldığını belirtir.

Saray Şehri (Saraybosna)

“Ba‘ dehū ‘Āl-i ‘Osmāniyān’dan Ebū'l-fetḥ Sultān Meḥemmed Ḥān zuhūr edüp Hersekoğlu Aḥmed Paşa kuvvetiyle ibtidā’ diyār-ı Hersek’i ve ḳal’a i İzvornik’i fetḥ edüp andan sene () tārīhinde bu ḳal’a i Bosna’yı feḥh edüp derūn-ı ḥişāra kifāyet mikdārı ‘asākir-i İslām ve cebeḥāne-i firāvān koyup aṣaḡı şehirde ḥālā Hünkār cāmī‘ olan yerde bir sarāy-ı ‘aẓīm binā etdiğinden bu şehrin ismine Sarāy

derler ve nehr-i ‘aẓîminiñ ismine Bosna derler. Ol nehir ismi şehir ismine muzâf olup Bosnasarây derler, ammâ ƣal‘anın kefare zamânı ismi Moƣ-rahâ’dır, ya‘nî Sırf lisânı üzre taşlı yer derler” (SN V, 128a).

Evliya Çelebi’nin yer verdiği açıklamaya göre Fatih Sultan Mehmet’in Hersek şehrini ve İzvornik Kalesini fethetmesinden sonra Bosna Kalesini fethederek büyük bir saray yaptırır ve bu nedenle şehir Saray olarak anılır. Büyük nehrin isminin Bosna olmasından dolayı şehrin adına Bosnasaray derler ancak kalenin kefare zamanı ismi Sırpça’da “taşlık yer” anlamına gelen Mokraha’dır.

Dankoff (2004), mokra sözcüğü için “ıslak, rutubetli” anlamlarını aktarmıştır (s. 204).

Tozanlı Nehri

“Ve şehir-i Toƣat altından cereyân eden nehre Tozanlı derler. Bu Toƣat’dan yukarı yine Toƣat ƣazâsı dağlarında Tozanlı dağlarından gelüp ƣal‘a-i Toƣat önünden ‘ubûr edüp Eski Eyne bâzârından beri ve Ƙaz Gölü’nden beri ƣal‘a i Turhal ƣaşabasınıñ ardından geçüp Çengellibeli’nden beri ve Sarı Ƙosun’dan beri Dadoy Ƙarı köprüsünden Ceylân köprüsünün arasından Çekirge suyuna ƣarışır” (SN V, 24b).

“Ammâ Amasiyye’den aşağı bu nehre Tozanlı denmeyüp Çehârşenbe suyu derler, zîrâ Çehârşenbe ƣadılığına uğrayup niçe büleyde ve ƣurâların mezra‘aların saƣy ederek Ƙaradeniz kenârında Samsun ƣal‘asının taraf-ı şarkisinde Karadeniz’e muşabb olur âb-ı hayâtdır” (SN V, 24b).

Evliya Çelebi, bu nehrin “Tozanlı Dağlarından” geçtiğini belirterek nehrin isminin kaynağını açıklığa kavuşturmaktadır. Metnin ilerleyen satırlarında “Amasya’dan aşağı bu nehre Tozanlı denmeyip Çehârşenbe suyu derler” şeklinde farklı bir adlandırmaya yer verir. Bu adlandırmanın açıklamasını ise nehrin “Çehârşenbe kadılığına uğrayıp” diğer beldelelere ulaştığını yazarak yapar.

Çehârşenbe sözcüğü, Farsça “dört” anlamına gelen (Devellioğlu, 2015, s. 174) çehâr ile yine Farsça “gün” anlamına gelen (Devellioğlu, 2015, s. 1154) şenbih sözcüklerinin birleşiminden oluşarak “dördüncü gün, çarşamba” (Devellioğlu, 2015, s.175) ifadelerini karşılar.

4.2. HALK ETİMOLOJİLERİNDEN HAREKETLE OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR

Ḳal‘a-i Nitre

“İbtidā bānisi Ḥazret-i Īsā zamānında cemī‘i Alaman diyāri kāfirlerinin irşeği, ya‘nī bilā-teşbih irim papadan bir mertebe aşağı müftîleri olan Nitrepol nām bir papas-ı bed-nām binā etmeğile anıñ ismiyle müsemmā bir ḳal‘a-i bālādır kim zirve-i a‘lāsı eflāke ser çekmiştir. Hālā yine Alaman diyarının baş bırıkleri ḳanḳı la‘ın ise bu ḳal‘a baş papaslarının hāşşıdır, lākin bu ḳal‘a anıñ ğalaṭ-ı meşhūr ile ismi Litre'dir. Lisān-ı Macarda Nitrepol cennet kuşu demekdir” (SN VI, 122b).

İlk yapıcısının Hz. İsa döneminde Nitrepol adlı bir papaz olduğunu belirten ve kalenin onun ismiyle anıldığını belirten Evliya Çelebi, kalenin bozulmuş adının Litre olduğunu aktarır. Bu açıklamalara ek olarak Evliya Çelebi, Nitrepol sözcüğünün Macar dilinde cennet kuşu anlamına geldiğini belirtir.

Dankoff (2004), nitre sözcüğünün Nytra olduğunu belirterek Evliya Çelebi'nin açıklamalarını yakıştırmaya dayanan yer adı açıklaması olarak değerlendirir (s. 212).

Ḳal‘a-i Pravadi

“Ya‘nī "Bir er var idi", ya‘nī "Pür-vādī dolu ma‘mūr vādī" demekdir” (SN V, 109a).

Evliya Çelebi, Pravadi adının kökeni ile “Bir er var idi” ve “Pür vadi” ifadelerini ilişkilendirmektedir.

“Türkçe Pravadi ismi muhtemelen Bizans Yunancasında kullanılan Provaton adlandırmasından gelmektedir. Slavca kentin adı ise Oveç’tir. İtalyanca versiyonu Provanto şeklindedir. Yunanca provato ve Slavca oveç kelimeleri “koyun” anlamındadır” (Kayapınar, 2015, s. 123). Kiel (2007) ise “Yunanca Koyun (Çoban) Kalesi anlamındaki Provaton” adından geldiğini belirterek “Bulgarca ve Slavca kaynaklarda Oveç” biçiminde görüldüğünü eklemiştir (s. 339).

Kelek-i Mervānī

“Mervān-ı imār bu maḥalde Ebū Müslim-i Mervî ile ceng edüp münhedim olup firār etdikde bu maḥalde gemiyle bu nehr-i () () kûbûr etdigiyçün Kelek-i Mervānī derler” (SN V, 3a).

“Ve bu Kelek-i Murvān'ın sebab-i tesmiyesiniñ sıḥḥati oldur kim lisān-ı Fārisī ve lisān-ı Kürd'de "mūr", karıncaya derler, ya‘nī karınca geçidi demekdir. Ğalaṭ-ı meşhūr evlā olduğundan Kelek-i Mervānī derler. Ve Mervān-ı Hīmār geçdiği daḥi şahihdir kim ḥālā Ebū'l-Müslim'in kırıdığı Yezidilerin üstühānları püşte püşte dağlar içre zāhirdir” (SN V, 3a).

Evliya Çelebi, Ebu Müslim-i Mervî tarafından bozguna uğratılan Mervan-ı Hımar'ın kaçarken “gemi ile bu nehirden geçtiği için” nehrin adının bu şekilde anıldığını belirtir.

Bu adlandırma için Evliya Çelebi farklı bir açıklama daha yapmaktadır. Murvan kelimesinin aslında Farsça ve Kürtçede “karınca” anlamını taşıyan mur kelimesinden geldiğini ve Kelek-i Murvan ismin aslında “karınca geçidi” anlamına geldiğini belirtir. Halk arasında ise bozulmuş şeklinin yani Kelek-i Mervan isminin yaygın olduğunu

bunun yanında öncesinde aktarmış olduğu Mervan-ı Hımar'ın bu nehirden geçme hikayesinin de gerçek olduğunu belirtir.

Kurt (2004), Mervan'ın eşek anlamına gelen Himâr lakabının kendisine savaştaki sabrından dolayı ya da düşmanları tarafından hakaret etme amacıyla verildiğini belirtir (s.227).

ȦokȦt

“Bu Ȧal‘ayı Yıldırım HȦn feth etdikde cem‘i mȦverrihȦn ismine DȦrȦ'n-naşr dediler, ammȦ lisȦn-ı MoȦolȦ'de Suvbaru. BȦrȦ anlarda Ȧal‘aya derler. LisȦn-ı ‘Arab'da DoȦat, ya‘nȦ ‘ArabistȦn'da baȦla gibi tȦrmȦs nȦm bir hȦbbe olur. Anı un edȦp sabun gibi el yıȦırlar. Elde olan ta‘ȦmȦn zifirin izȦle eder, ana doȦat derler. LisȦn-ı ‘Arab'da dȦl ile tȦnȦn Ȧurb-i mahreci olduȦundan ȦokȦt demeyȦp DoȦat derler. LisȦn-ı ‘Acem'de ȦȦȦn-ı cev derler, ya‘nȦ Arpa vilȦyeti derler. HaȦȦȦtȦ'l-hȦl arpası Ȧaraman eli arpası gibi pȦȦ ve semȦn ve firȦvȦn olduȦunda bu ȦokȦt'a ve Sivas'a diyȦr-ı ‘Acem'de Arpa ȦuȦuru derler. LisȦn-ı Ermeni'de () derler, ammȦ Ermeni Ȧavmi TȦrkȦe bu ȦokȦt'a Ȧohat der. HȦttȦ ba‘zȦ şehir oȦlanȦ zurefȦları Ermeni tȦ‘ifesini istihzȦ‘en, "Erzingan'dan inȦ habar Ȧohat'ın ȦaşmalarȦ ahar mı? Ahar, ammȦ şȦr mı ahar" deyȦ üleşȦrlar. Ve lisȦn-ı RȦm'da () derler. Şehr-i ȦadȦm ve bender-i ‘azȦmdir. {Ȧavm-i EtrȦk Ȧok At der. NiȦesi DoȦat der, niȦesi "Dohat'a vardȦm" der, ammȦ şehir zurefȦları Dok‘Ȧd derler” (SN V, 20a).

Tokat sözcȦğȦnȦn kȦkeni hakkında Ȧeşitli gȦrȦşler ortaya konmuştur. HȦseyin HȦsameddin, Amasya Tarihi adlı eserinde Tokat'ın Togayit TȦrkleri tarafından kurulduȦunu ve merkezlerinin TuȦȦt, Tuhat ismiyle anıldıȦını ve bu sebeple şehrin adının bu Togayit sözcȦğȦnȦn kısaltȦlmȦş muhaffef hali olduȦunu belirtmiştȦr (2022, s.260). Wittek (1969) ise Tokat ismini, şehrin yapısından yola Ȧıkarak “Ȧanak memleket” ve “etrafȦ tepe ile Ȧevrili Ȧukur yer” anlamlarȦnȦ karşȦlayan Bizans şehirlerinden Dokeia ile baȦdaştȦrȦr (s. 220).

Evliya Ȧelebi de Tokat ismi üzerinde uzunca durmuştȦ ve Ȧeşitli kȦken aȦıklamaları yapmȦştȦr. Şehrin Yıldırım Han tarafından fethedilmesiyle tarihȦilerin şehri DȦrȦ'n-naşr

olarak adlandırdığını dile getirmiştir. Bu tamlama, Arapça “yardım, üstünlük ve zafer” (Devellioğlu, 2015, s. 947) anlamını da karşılayan nasr sözcüğü ile Farsça “yer” (Devellioğlu, 2015, s. 186) anlamını taşıyan dâr sözcüğünden oluşmaktadır.

Evliya Çelebi Moğolcada şehrin Suvbaru şeklinde anıldığını ve baru sözcüğünün de Moğolca’da kale anlamını taşıdığını belirtir. Dankoff, bu adlandırmaya eserinde su baru olarak yer vermiş ve baru sözcüğünün “kale” (2004, s.83) anlamına geldiğini belirtmiştir.

Arapçada ise Dokat olarak anıldığını aktaran Evliya Çelebi, bu adlandırmanın Arabistan’da yetişen bir tür bakladan geldiğini ve /t/ sesi yerine /d/ sesi ile Dokat dediklerini belirtir.

Acem dilinde “arpa” (Devellioğlu, 2015, s. 154) anlamını taşıyan cev sözcüğü ile “bir şeyin menbaı, kaynağı” (Devellioğlu, 2015, s. 560) anlamlarını taşıyan kân sözcüğünün bir araya gelmesiyle oluşan kân-ı cev ile adlandırıldığını belirtir. Bu adlandırmanın sebebini ise şehirde arpanın bol yetişmesiyle ilişkilendirir.

Ermenice adlandırmasını yazmayan Evliya Çelebi, Ermenilerin Tokat sözcüğünü Tohat şeklinde söylediklerine değinmiş ve tüm bu açıklamalara ek olarak Türkçede de Tok at, Doğat, Dohat ve Dok’ad gibi söyleyiş farklılıklarına yer vermiştir.

4.3. HEM KÖKEN AÇIKLAMALARI HEM DE HALK ETİMOLOJİLERİNDEN HAREKETLE OLUŞTURULAN ÇOKLU AÇIKLAMALAR

Ḳal‘ a-i Ekşimil

“Ya‘ nî lisân-ı Rûmca altıncı ḳal‘ a” (SN V, 93b).

“Lisân-ı Rûm'da "Eksimil", ya‘nî altı mîl demektir. Bu maḥal Kıpudağı'na altı mildir” (SN V, 97b).

Evliya Çelebi, ekşimil sözcüğünün kökeni ile ilgili eserde iki ayrı yerde açıklamada bulunmuştur. İlkinde ekşimil sözcüğünün Rumca “altıncı” anlamına geldiğini belirtirken bir diğerinde ise “ekşimil yani altı mil” şeklinde açıklama yapmıştır.

Dankoff (2004), Evliya Çelebi’nin Yunanca “altı” anlamına gelen ekşi [Eξi] sözcüğünü kastettiğini belirtir (s. 124).

Bu tez çalışmasında esas alınan Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve İbrahim Sezgin’in hazırlamış olduğu “Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini” adlı eserde “Lisân-ı Rûm'da "Eksimil", ya‘nî altı mîl demektir” şeklinde okunan cümlesindeki altı sözcüğü Dankoff tarafından elli olarak okunmuştur (2004, s. 124). Metnin Arap harfli kopyası incelendiğinde elli şeklinin doğru bir okuma olduğu kanısına varılmıştır. Öyleyse Evliya Çelebi’nin ekşimil adlandırması için Yunanca “altı” anlamına gelen ekşi sözcüğünden hareketle “altıncı kale” açıklamasını köken açıklaması olarak aynı adlandırma için metnin farklı bir yerinde ise ekşimil sözcüğünü elli mil olarak açıklamasını ise halk etimolojisi olarak değerlendirebiliriz.

Ḳal‘a-i Poyhad (Ḳarîn-âbâd)

“Zamân-ı kadîmde Edirne sâhibi İdrivne Ḳral binâ edüp Rus-ı menhûs kızından ḥâşıl olan veled i nâ-pâka bu ḳal‘ayı ihsân edüp ol veled-i pelîdin Rus lisânı üzre ismine Poyhad demek ile bu şehrin ismi ol ‘aşırda Poyhad idi. Ba‘dehû sene 768'de Sultân Mûsâ ibn Yıldırım Bâyezîd Hân Rûm'a pâdişâh-ı tavâ'if i mülûk gibi iken bu ḳal‘a anıḡ ‘aşırda vezîri Timurtaş Paşa Rûm keferesi elinden fetḥ edüp ismine Ḳarîn-âbâd, ya‘nî "Yakında ma‘mûr ola" deyü "Ḳarîn-âbâd"dan ḡalaṭ efvâh-ı nâsda ve lisân-ı Çıtaḳ'da "Ḳarnabaṭ" derler” (SN V, 100b).

Evliya Çelebi, dönemin kralının Poyhad isimli çocuğuna bu kaleyi bağışladığından dolayı şehir adının da bu isimle anıldığını, daha sonra Yıldırım Bayezid Han'ın oğlunun kaleyi fethederek ona “yakında mamur ola” anlamında Karinâbâd ismini verdiğini aktarır. Bu adın halk arasındaki bozulmuş halinin ve Çıtak dilindeki kullanımının Karnabat olduğunu ekler.

Evliya Çelebi, Arapça “yakın” (Devellioğlu, 2015, s. 564) anlamı iler verilen karîn sözcüğü ile Farsça “mâmur, şen” (Devellioğlu, 2015, s. 3) anlamlarına gelen âbâd sözcüğünün birleştirilerek kasaba adının köken açıklamasını yaparken bilgin bir tutum izlediğini görmekteyiz.

Kiel (2001) ise Karinabad adının “yoldaşlık, kardeşlik” anlamına geldiğini belirterek bu adlandırmanın sebebini o dönem bölgeye yeni yerleşmeye başlayan Osmanlılarla bölge halkının arasındaki yakın ilişkiye bağlamaktadır (s. 490).

Çal' a-i Çul (Yergöğü)

“Ba' dehū cümle çulları Yergöğü çal' ası batağına doldurup üzerlerine çit ve ısı kara ve karaçavlar çatup Yergöğü çal' asın binâ etdikleriyçün çal' a-i mezbûra Çul çal' ası derler. Ba' dehū taşra çal' asın sene 816 târihinde Çelebi Sultân Mehemmed ibn Yıldırım Hân binâ ederken yerin göğün 'askerin cem' edüp binâ etdiğiçün Yergöğü çal' ası derler” (SN V, 104a).

Evliya Çelebi, kale yapılmadan önceki bataklık zeminine çulların doldurularak yapıldığı için Çul Kalesi olarak anıldığını daha sonra ise Yıldırım Han'ın oğlu taşra kalesini yaptırırken yerin göğün askerlerini topladığı için Yergöğü olarak anıldığını aktarır.

Yergöğü adlandırması için Maxim (2013), “Şehir XIV. yüzyılda Cenovalılar'ın ticarî kolonisi olarak yeniden teşekkül etti, buraya Cenova (Ceneviz) Cumhuriyeti'nin mukaddes hâmisi San Giorgio'nun adı verildi. Ardından Giorgio/Giurgiu diye anıldı.

Osmanlılar bu adı Yergöğü/Yerkökü/Yerkövü/Yerköki şeklinde okunacak bir imlâ ile kaydettillerse de bunu nasıl telaffuz ettikleri tam olarak belli değildir” açıklamasına yer vermiştir (s. 483).

Kaşaba-i Kızanlık

“Lisân-ı Yörükân ve Çitağan üzre "Kızan" küçük oğlancıklara derler. ‘Āb [u] hevâsı latîf olduğundan ekseriyyâ zenâneleri ikiz ikiz vaz‘-ı haml etdiklerinden hâlâ ve ol sıbyân [u] püserânları kesret üzre olduğundan Yörükân tâ’ifesi bu belîdeye Kızanlık ve Kızanlık deyü nâm vermişler. Bir rivâyetde Gâzî Hudâvendigâr ‘aşrında bu şehirde kaht-ı azîm olup kızlık olduğundan kızanlık demişler” (SN VI, 53a).

Yörük ve Çitak dilinde kızan sözcüğünün küçük oğlancık anlamına geldiğini belirten Evliya Çelebi, bölgenin suyu ve havası tatlı olduğu için kadınların genelde ikiz doğurduğu ve çocukların sayısı çok olduğu için buranın Kızan ya da Kızanlık olarak adlandırıldığını belirtir. Evliya Çelebi, bu kasabanın adlandırması ile ilgili bir diğer rivayet olarak Gazi Hüdavendigâr zamanında bu şehirde büyük bir kıtlık olmasından dolayı buraya Kızanlık dendiğini aktarır.

Dankoff (2004), kızan sözcüğü için “delikanlı, genç adam” (s.176) karşılıklarını vererek belli bir ağıza ait olan sözcük olarak değerlendirmiştir. Eren (2020), aynı şekilde sözcük için erkek çocuk ve delikanlı anlamlarını aktarmıştır (s.302). Kızan sözcüğünün kökeni ile ilgili Eren (2020), sözcüğün Türkçe kız sözcüğü ile -(a)n küçültme ekinin birleşmesiyle kurulduğu yönünde olan görüşü aktarmış; Caferoğlu (1957) ise sözcüğün Dağıstan Avarcası olan ve “aile” anlamına gelen hızan şekliyle anadoluya girdiğini belirtmiştir (s. 5).

Dankoff (2004), metinde kızlık olarak verilen sözcük için kıtlık karşılığını vermiştir (s.176). Tarama Sözlüğünde bu sözcük “kıtlık, pahalılık” anlamları ile birlikte verilmiştir (s.2546). Arapça “kıtlık, kuraklık” anlamlarına gelen қаһт sözcüğünden alıntıdır (Nişanyan, 2024).

SONUÇ

Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılda yazdığı Seyahatname adlı eserin beşinci ve altıncı ciltleri köken açıklamaları ve halk etimoloji kapsamında incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda Evliya Çelebi'nin aktardığı örnekler derlenmiş ve kendisinin yaptığı açıklamalardan hareketle elde edilen veriler, köken açıklaması ve halk etimolojisi olarak tasnif edilmiştir.

Seyahatname, Evliya Çelebi'nin ziyaret ettiği yerlere ilişkin dönem halkının gündelik hayatı, çeşitli siyasî vakalar, menkıbeler, folklorik unsurlar, coğrafi bilgiler, kültürel unsurlar gibi birçok farklı alana dair içerisinde bilgi barındaran zengin bir eserdir. Eser, içeriğinin yanı sıra döneme ait kullanılan dil, Türkçenin fonetiği ve lehçeler ile ilgili bilgi kaynağı olmakta ve dilin tarihî süreçteki gelişimini gözlemleyebilmemiz adına da önemli bir rehber olma görevini üstlenmektedir.

Evliya Çelebi'nin kendine özgü dil kullanımı ve gramer kuralları ile dil ile istediği gibi oynaması bu zengin içeriğe ek olarak eseri dil ve üslup hususunda da önemli bir kaynak hâline getirmektedir.

Belirli bir şema çerçevesinde yazılan Seyahatname, seyahat edilen yerlerle ilgili bilgilere yer verirken bu yerlerin adları, yapıların adları, kişilerin adları gibi birçok ada ilişkin köken açıklamaları ve halk etimolojisi açısından içeriğinde fazlaca malzeme bulunduran bir eserdir.

Evliya Çelebi, bu açıklamaları yaparken “sebeb-i tesmiyyesi, vech-i tesmiyyesi oldur kim, derler, ğalat-ı meşhur” gibi belirli kalıplardan yararlanmaktadır. Okura çoğunlukla kendi gözlem, deneyim ve bilgilerini aktaran Evliya Çelebi, bazı durumlarda “bi-ķavli müverriķān-ı Rum”, “müverriķānlarıñ taķririñleri üñre”, “ba‘ ű-ı müverriķiñ ķavli üñre” gibi ifadelerle de yer vererek aktardığı bilgiler için bir nevi kaynak göstermiştir.

Bu tez çalışmasında Seyahatname'den derlenen örnekler üç ana başlık altında sınıflandırılmıştır: Köken Açıklamaları, Halk Etimolojileri ve Çoklu Açıklamalar.

Bu tasnifte Köken Açıklamaları başlığı altında verilen maddeler: yer adları, yapı adları, kişi adları, coğrafi şekil adları, kavim adları ve sefer adları olarak gruplandırılarak alfabetik sıra ile verilmiş, örnekler teker teker incelenip etimolojik kaynaklardan elde edilen verilerin ışığında karşılaştırılarak açıklanmıştır.

Yer Adları	47
Yapı Adları	128
Kişi Adları	11
Coğrafi Şekil Adları	10
Kavim Adları	2
Sefer Adları	1

Tablo 1.

Evliya Çelebi, yer adlarının kökenini; kişi adından, olaydan, yerin sahip olduğu özellikten, çevredeki başka yapılardan, çevrede yetişen bitkilerden, halkın belli bir özelliğinden ve unvandan hareketle açıklamıştır.

Yapı adlarının kökenini; kişi adından, olaydan, yapının sahip olduğu özelliklerden, yapının işlevinden, unvan ve lakaptan, boy/aile/ulus/topluluk adından, çevrede bulunan coğrafi şekillerden, çevrede bulunan başka yapılardan, yerin yapısından, çevredeki hayvan adlarından, yapının bulunduğu konumdan, bitki adlarından ve nesne adlarından hareketle açıklamıştır.

Kişi adlarının kökenleri; kişinin sahip olduğu eşyalardan, olaydan, kişinin sahip olduğu özelliklerden, unvan ve lakattan hareketle açıklanmıştır.

Coğrafi şekil adlarının kökenini; sahip olduğu özelliklerden, çevresindeki coğrafi şekillerden, çevrede bulunan yapılardan, çevredeki bitki ve meyve adlarından, coğrafi şeklin işlevinden ve kişi adından hareketle açıklamıştır.

Kavim adlarının kökeni; çevredeki coğrafi şekillerden ve meslek adlarından hareketle açıklanmıştır.

Sefer adları ise olaydan hareketle açıklanmıştır.

İkinci bölüm olan Halk Etimolojileri başlığı altında değerlendirilen maddeler ise Evliya Çelebi'nin bazı adlar için başka bir ad ile ya da kavram ile arasındaki ses benzerliğinden faydalanarak yerileştirmeye başvurduğunu ya da bazı adların kökenine ilişkin yaptığı açıklamaları çeşitli efsane, menkıbe ve olaylarla temellendirmeye çalıştığını görmekteyiz. Yer verdiği bazı açıklamalarda ise yabancı dillere hâkim bir tutum sergilediği görülmektedir.

Evliya Çelebi'nin Menuçehr'in evlatlarından olan dört kardeşin “Men çârız” sözünün bozulmuş hâli olarak belirttiği “Macar” adı, Ali adlı bir topçubaşının ömründe hiç bal yemediği için balı yemezin topu olarak adlandırılan “balyemez” sözcüğü, şehrin fethi sırasında küp küp altın bulunması üzerine “üst küpten alın” cümlesine dayandığı “Üsküp” adı, fetih sırasında II.Murad'ın “Askerler ürküp dağılmadan kale feth olunsun” buyruğundan hareketle adlandırılmış olan “Ürgüp” adı, “Bir er var idi” cümlesine dayandırılan “Pravadi” ve bunlar gibi niceleri halk etimolojisi için gösterilebilecek en çarpıcı örnekler arasında yer almaktadır.

Tezde halk etimolojileri, Aksan'ın (1964) sınıflandırması esas alınarak “Çağırışım Aracılığıyla Yabancı Unsurun Yerine Dilde Sesçe Onu Andıran Unsurun, Muhteva Gözetilmeden Getirilmesi” ve “Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsura Çoğu Zaman Şuurlu Olarak ve Yine Muhteva Gözetilmeden Karşılıklar Yakıştırılması” olmak üzere iki grupta incelenmiştir. Bu ikinci grup ise yine kendi içerisinde “Bilgince Karşılıklar” ve “Halkça Karşılıklar Yapılması, Nükte Benzetme Yapma Yönelimi” olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

“Çağırışım Aracılığıyla Yabancı Unsurun Yerine Dilde Sesçe Onu Andıran Unsurun, Muhteva Gözetilmeden Getirilmesi” madde başlığı altında 2 yer adı, 1 yapı adı ve 1 soy adı incelenmiştir.

“Yabancı veya Kaynağı Bilinmeyen Unsura Çoğu Zaman Şuurlu Olarak ve Yine Muhteva Gözetilmeden Karşılıklar Yakıştırılması” madde başlığı ise Bilgince Karşılıklar kapsamında 8 yer adı, 16 yapı adı ve 1 coğrafi şekil adı incelenmiştir. Aynı madde başlığına ait olan Halkça Karşılıklar Yapılması, Nükte Benzetme Yapma Yönelimi kapsamında ise 7 yer adı, 11 yapı adı, 1 soy adı ve 1 nesne adı incelenmiştir.

Son olarak Çoklu Açıklamalar başlıklı bölümde ise Evliya Çelebi'nin Seyahatname'de yer verdiği, birden fazla kökene ve adlandırma biçimine dayandırarak kökenini açıkladığı adlar incelenmiştir. Bu tarz köken açıklamalarında Evliya Çelebi, adların diğer isimlerdeki kullanımını vermiş ve “İsân-ı Tatar, İisân-ı Acem, İisân-ı Rûm, İisân-ı Çıtak” gibi dilleri kaynak göstermiştir.

Bu madde başlığı altında köken açıklamalarından hareketle olmak üzere 5; halk etimolojilerinden hareketle olmak üzere 3; hem köken açıklamaları hem de halk etimolojileri kapsamında ise 4 ad incelenmiştir.

Bu çalışmada, Evliya Çelebi'nin Seyahatname adlı eserinde ele aldığı ve etimoloji alanına önemli ölçüde kaynaklık eden köken açıklamaları incelenmiştir. Evliya

Çelebi'nin yakıştırdığı karşılıklarda izlediği tutum ve temellendirmelerine yer verilmiş ve köken açıklamalarını yaparken izlediği yol ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş.H. (2019). *Seyyâh-ı Âlem Evliya Çelebi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akın, V. (1997). Kırklareli Adının Tarihçesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), s.9
- Aksan, D. (1964). Genel Dilbilimi Yönünden Halk Etimolojisi ve Türkçedeki Örnekleri. [Yayımlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi].
- Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aksan, D. (2020). *Anlambilim*. Bilgi Yayınevi.
- Aksoy Sheridan, A. (2011). Seyahatname’de Sözlü kültür ve Anlatım Etkisi. *Millî Folklor*, 12 (92), 41-52.
- Aruçi, M. (2020). Mostar. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 30, s. 294-296).Türkiye Diyanet Vakfı.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk dil Kurumu.
- Başkan, Ö. (2003). *Bildirişim: İnsan Dili ve Ötesi*. İstanbul: Multilingual.
- Baysun, M.C. (1947). Evliya Çelebi. *İslam ansiklopedisi*. (c. IV, s. 400-412).Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Bogdan, M. (2002). Köstence. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 26, s.276-277). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Caferoğlu, A. (1957). Etimolojik Araştırma Denemeleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 5, 1-11.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford University Press.

- Coşkun, V.S. (2010). Tâk-ı Kısra. *İslam Ansiklopedisi* (c.39, s.450-451). Türkiye Diyanet Vakfı
- Çelebi, E. (2001). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. (S.A. Kahraman, Y. Dağlı ve İ. Sezgin, Haz. c.5). Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, E. (2002). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*. (S.A. Kahraman ve Y. Dağlı, Haz. c.6). Yapı Kredi Yayınları.
- Dankoff, R. (2004). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Dankoff, R. (2021). *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*. (M. Günay, Çev.).Yapı Kredi Yayınları.
- Dávid, G. (1992). Böğürdelen. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 36, s. 62-64).Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dávid, G. (1995). Estergon. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 11, s.438-440). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dávid, G. (2001). İstolni Belgrad. *İslâm Ansiklopedisi*. (c.23, s. 405-407).Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dávid, G. (2001). Kanije. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 24, s.307-308). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Develi, H. (2015). *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu I*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2015). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Kitabevi.
- Djurdjev, B. (1992). Bosna-Hersek. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 6, s.297-305). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Djuric-Zamalo, D. (1992). Belgrad. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 5, s.407-409). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Duman, M. (1997). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Türkçe Açısından Önemi*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 43 (1995), s.153-178.

- Emecen, F. (1989). Alacahisar. *İslâm Ansiklopedisi*. (c.36, s. 62-64). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Emecen, F. (1992). Banaluka. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 5, s. 49-51). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Emecen F. (1992). Biga. *İslâm Ansiklopedisi*. (c.6, s. 136-137). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Emecen, F. (1996). Gelibolu. *İslâm Ansiklopedisi*. (c.14, s. 1-6).Türkiye Diyanet Vakfı.
- Emecen, F. (2001). İsmâil. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 23, s. 82-84). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eren, H. (2020). *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. (Ş. H. Akalın, haz.; 3. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eyice, S. (1989). Ali Paşa Camii. *İslam Ansiklopedisi* (c. 2, s. 427-428). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eyice, S. (1992). Bender Kalesi. *İslâm Ansiklopedisi*. (c.5, s. 431-432).Türkiye Diyanet Vakfı
- Gün B., Yılmaz, G., Zsuzsa K., Edit, T. (2002). *Magyar Török Szótár*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Harman, Ö.F. (1994). Dâvûd. *İslam Ansiklopedisi* (c. 9, s. 21-24).
- Hoffmann, István (2008). *Helynévtörténeti tanulmányok 3. Debrecen*: University of Debrecen, Department of Hungarian Linguistics.
- İbrisimovic, K. (2018). Osmanlı Devleti Öncesi Hersek'in Kısa Tarihi. *Balıkesir İlahiyat Dergisi*. 4(2), 149-162.
- İlgürel, M. (1995). Evliya Çelebi. *İslam Ansiklopedisi* (c.11, s.529-533). Türkiye Diyanet Vakfı.
- İnalcık, H. (1992). Bursa. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 6, s.445-449). Türkiye Diyanet Vakfı.
- İtil, A. (1963). *Sanskrit Kılavuzu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- İz, F. (1989). Evliya Çelebi ve Seyahatnâmesi. *Belleten*, 53(207-208), 709-734.
- Kaçalin, M. S. (1996). Gülbaba. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 14, s. 227-228). Türkiye Diyanet Vakfı.

- Kaçalin, M. S. (2016). *Dîvânu Lugâti't-Turk*. İstanbul: Kabalcı.
- Kahane, R., Kahane, H., Tietze, A. (1958). *The Lingua Franca in the Levant*. İstanbul: ABC Yayınları.
- Karaağaç, G. (2020). Sözlüklerimizde Halk Etimolojisi. *Belgü*, 5,7-18.
- Kaya, F. (2022). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Üçüncü ve Dördüncü Cildinde Köken Açıklamaları ve Köken Yakıştırmaları*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kayapınar, A. (2016). Osmanlı Döneminde Rumeli'de Bir Nahiye Merkezi: Pravadi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30(1), 121-148.
- Kiel, M. (2001). Karinâbâd. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 24, s.490-492). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kiel, M. (2003). Leş. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 27, s.141-142). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kiel, M. (2007). Pravadi. *İslâm Ansiklopedisi*. (c.34, s. 339-340).Türkiye Diyanet Vakfı
- Kiel, M. (2009). Samakov. *İslâm Ansiklopedisi*. (c.36, s. 62-64).Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kiel, M. (2022). Kesriye. *İslâm Ansiklopedisi*. (c.25, s. 311-312).Türkiye Diyanet Vakfı
- Korkmaz, Z. (1995). Halk Etimolojisi ve Folklor. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. (c.2, s. 274-281). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kubijovyč, V. (1984). Encyclopedia of Ukraine, vol. 1 (1984)
- <https://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CC%5CH%5CCherkasyIT.htm#:~:text=There%20are%20two%20theories%20about,from%20the%20Caucasian%20Cherkess%20peoples.>
- Kurt, H. (2004). Mervân II. *İslâm Ansiklopedisi*. (c.29, s. 227-229). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Lowry, H.W. ve Emecen F. (2012). Trabzon. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 41, s.296-301). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Maxim, M. (2002). Kili. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 26, s.1-3). Türkiye Diyanet Vakfı.

Maxim, M. (2013). Yaş. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 43, s.342). Türkiye Diyanet Vakfı.

Maxim, M. (2013). Yergöğü. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 43, s.483-484). Türkiye Diyanet Vakfı.

Nişanyan, S. (2022, Nisan) Türkiye ve çevre ülkeler yerleşim birimleri envanteri. Nişanyan yer adları. <https://nisanyanmap.com/> (Erişim tarihi: 15.04.2024)

Ölmez, M. (2008). Türkçenin Etimoloji Sözlükleri ve Soyağacı. *Journal of Turkish Studies*, 3(32-1), 405-414.

Özaydın, A. (1995). Eşter. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 11, s.486-487). Türkiye Diyanet Vakfı.

Özgül, V. (2013). 16. Yüzyıl Öncesinde Dimetoka, Kızıl Deli ve Balabanlılar. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 53, 191-314.

Öztürk, T. (2007). Özü. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 34, s.133-134). Türkiye Diyanet Vakfı.

Perry, R., Perry, M. (1983). *The Origin of the Magyar-Hungarians, Language, Homeland, Migrations and Legends to the Conquest*. Toledo, Ohio.

Rundbland, G. Ve Kronenfeld, D. (1998). *Lexicology, Semantics abd Lexicography*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Shahbazi, A.S. (2003). Yazdegerd I. Encyclopaedia Iranica. <https://www.iranicaonline.org/articles/yazdegerd-i> (Erişim tarihi: 15.04.2024)

Stachowski, M. (2011). *Etimoloji*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Sevortyan, E.V. (1997). Etimologičesky slovar' tyurkskih yazıkov. Moskva: Akademiya Nauk

Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

TDK (1995). *Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TDK. (2019). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Tezcan, N. (2009). Seyahatname. *İslam Ansiklopedisi*. (c.37, s.16-19).

- Tietze, A. (2021). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (E. Yılmaz ve N. Demir, c.3). Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tuncal, A. (2009). Türkiye'de Türk Dili İçin Yapılan Etimoloji Çalışmaları Bibliyografyası. (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Tuncel, M. (2022). Kırklareli. *İslâm Ansiklopedisi*. (c. 25, s. 478-480). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Üstoğlu, E. (2006). Rusçada Sözcük Yapma Yolları. (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Multilingual.
- Witteck, P. (1970). Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1, 193-240.
- Yakın, A. (1997) Etimoloji Sözlükleri, *Türk Dili*, 542, 140-151.

DİZİN

- Açık Ilıca, 97
- Ahmed Efendi Çeşmesi, 38
- Âhûr Kapusu, 83
- ‘Ali Paşa Cāmi‘, 38
- ‘Atnabur deyri, 75
- Baba Miftāh, 90
- Balı Paşa Kapusu, 38
- Balyemez, 132
- Banyaluğa-i Kāl‘ ateyn, 67
- Beledü’l- Hatib, 20
- Bilād-ı Şāh-ı Yezdicürd, 14
- Binā-yı Bana, 81
- Boşnak, 106
- Buḡayre-i Faḡte, 97
- Bulehnikli Hasan Paşa Cāmi‘, 39
- Buḡarḡışār, 31
- Bursa, 107
- Ca‘ fer Efendi Köyü, 15
- Cāmi‘ -i Defterdār Ahmed Paşa, 39
- Cāmi‘ -i Hasan Paşa, 39

Cāmi' -i Sultān Süleymān, 40

Cāmi' -i Tavāṣī Mesīh Paşa, 40

Cāmi' -i Velī Ağa, 40

Cāmi' -i Yahyā Paşa, 41

Cebel-i Ruhban, 99

Cezāire-i Eyne, 15

Çul Ovası, 22

Dār-ı hūt, 86

Dār-ı Sa' id, 20

Defterdār Paşa Cāmi', 41

Demirkazık Geçmez Seferi, 102

Duna Manastırı, 41

Ece Ya' kūb, 125

Eğer Kayaşı, 97

El-Hacı Ali Ağa Mescidi, 42

Fener Kulesi, 73

Ferhad Paşa Kalesi, 42

Fethiyye Cāmi', 65

Fma Kapısı, 68

Ġāzī Ali Beğ Cāmi', 43

Ġāzī Miḥal Beğ Hāmı, 43

Gelibolu, 121

Germāb-ı Yeşil Direkli, 98

Gılgıj Dede, 93

Ḥacı ‘Osmān Ağa Cāmi‘, 43

Ḥaḳaniyye Kalesi, 78

Ḥalḳalı Köprü, 63

Hāmūn-ı Manyas, 120

Ḥān-ı Moḳra, 112

Ḥān-ı Nazarete, 75

Hısım Hüsrev Paşa, 95

Ḥiṣār-ı Bayrām Paşa, 43

Ḥiṣār-ı Çağa, 44

Ḥiṣār-ı Hırsova, 126

Ḥiṣār-ı Köprülü, 83

Ḥiṣār-ı Seçoova, 68

Horoz Kapısı, 78

Hünkār Kapusu, 78

İbrāhīm Ağa Cāmi‘, 44

İbrāhīm Paşa Cāmi‘, 44

İlbeği Kalesi, 45

İmāret Cāmi‘, 45

İpsala, 122

İstircan Köpek Kal‘ası, 76

İzmit, 123

Ḳalʿa-i Ahyolu, 78

Ḳalʿa-i Aḳhisār, 69

Ḳalʿa-i Aḳkirmān, 45

Ḳalʿa-i Alacaḫiṣār, 64

Ḳalʿa-i Belğrad, 113

Ḳalʿa-i Bender, 126

Ḳalʿa-i Betlenvar, 43

Ḳalʿa-i Böğürdelen, 64

Ḳalʿa-i Cānkirmān, 134

Ḳalʿa-i Çerkezi, 80

Ḳalʿa-i Çul, 143

Ḳalʿa-i Ekşimil, 141

Ḳalʿa-i Erdel Belğradı, 65

Ḳalʿa-i Façavar, 47

Ḳalʿa-i Fenlak, 47

Ḳalʿa-i Ferdenvar, 47

Ḳalʿa-i Filedar, 48

Ḳalʿa-i Gölḫiṣār, 69

Ḳalʿa-i Gölikesri, 127

Ḳalʿa-i Ḥasan Paşa, 48

Ḳalʿa-i Ḥasanābād, 48

Ḳalʿ a-i Hocabay, 49

Ḳalʿ a-i Ilıbat, 113

Ḳalʿ a-i İskenderiyye, 49

Ḳalʿ a-i İspilet, 49

Ḳalʿ a-i İştib, 127

Ḳalʿ a-i Kaçanik, 128

Ḳalʿ a-i Kamaniçse, 69

Ḳalʿ a-i Kanije, 114

Ḳalʿ a-i Kapusna-i Dolin-âbâd, 80

Ḳalʿ a-i Karabiğa, 115

Ḳalʿ a-i Kara Kilise, 84

Ḳalʿ a-i Kaşa, 50

Ḳalʿ a-i Kılburun, 81

Ḳalʿ a-i Kıradişka, 115

Ḳalʿ a-i Kobilağ, 50

Ḳalʿ a-i Koprivniçe, 88

Ḳalʿ a-i Köstendil, 116

Ḳalʿ a-i Köyvar, 88

Ḳalʿ a-i Küçük Hasan Paşa, 51

Ḳalʿ a-i Leş, 117

Ḳalʿ a-i Leve, 128

Ḳalʿ a-i Lipova, 89

Ḳalʿ a-i Maslovino, 117

Ḳalʿ a-i Maʿ den, 81

Ḳalʿ a-i Malazcird, 135

Ḳalʿ a-i Mamaça, 51

Ḳalʿ a-i Marina, 51

Ḳalʿ a-i Mileşova, 51

Ḳalʿ a-i Mostar, 70

Ḳalʿ a-i Mūsā Paşa, 52

Ḳalʿ a-i Nagban Ejder, 52

Ḳalʿ a-i Nitre, 138

Ḳalʿ a-i Norin, 120

Ḳalʿ a-i Özrin, 117

Ḳalʿ a-i Poyhad, (Karîn-âbâd), 142

Ḳalʿ a-i Pravadi, 138

Ḳalʿ a-i Resând, 53

Ḳalʿ a-i Samaşkov, 53

Ḳalʿ a-i Segsâr, 129

Ḳalʿ a-i Sirebrenişse, 82

Ḳalʿ a-i Sultāniyye, 79

Ḳalʿ a-i Sin, 89

Ḳalʿ a-i Turhal, 54

Ḳalʿ a-i Üsküb, 130

Ḳalʿ a-i Üstürgon, 118

Ḳalʿ a-i Varna, 130

Ḳalʿ a-i Vasiliğoz Purgaz, 118

Ḳalʿ a-i Vilagoş, 54

Ḳalʿ a-i Virse, 119

Ḳalʿ a-i Vize, 119

Ḳalʿ a-i Vulkovar, 82

Ḳalʿ a-i Yanık, 66

Ḳalʿ a-i Yayıçse, 85

Ḳalʿ a-i Zemon, 131

Ḳalʿ a-i Zirin, 54

Kaminler Ḳalʿ aları, 70

Ḳaraḳaş Paşa Cāmiʿ , 55

Ḳara Piri Paşa Ḥānı, 54

Ḳarye-i Bākī Kuyusu, 27

Ḳarye-i Baklalı, 35

Ḳarye-i Boğlipa, 133

Ḳarye-i Çarunasulu, 36

Ḳarye-i Ekşisu, 31

Ḳarye-i Erikli, 23

Ḳarye-i Deyreşu, 27

Ḳarye-i Dona Dobrina, 36

Ḳarye-i Gül Baba, 15

Ḳarye-i Ilıca, 32

Ḳarye-i İştöçniçe, 107

Ḳarye-i Rüsür, 23

Ḳarye-i Sücülü, 24

Ḳaşaba-i Baba Naḳḳāş, 16

Ḳaşaba-i Bolayır, 123

Ḳaşaba-i Çārdāk, 27

Ḳaşaba-i Dimetoka, 108

Ḳaşaba-i Eynebāzārı, 21

Ḳaşaba-i Ḥafıza, 16

Ḳaşaba-i Ḥalkalı, 28

Ḳaşaba-i Ḳızanlık, 34

Ḳaşaba-i Ḳozluk, 34

Ḳaşaba-i Küfre-i Şirvan, 16

Ḳaşaba-i Lapseki, 124

Ḳaşaba-i Ma' den, 32

Ḳaşaba-i Nebeveyn, 16

Ḳaşaba-i Nemse, 35

Ḳaşaba-i Sarāy, 28

Ḳaşaba-i Yenehisār, 32

Ḳaşaba-i Yeni, 24

Kaşa Şehri, 17

Kavm-i Zaporoska, 102

Kefr-i Şevşā, 55

Kelek-i Mervānī, 139

Kenīse-i Alīna, 56

Kırıntılık, 71

Kızılelma Sarayı, 71

Kızlar Hammāmı, 77

Kireç İskelesi, 77

Koskī Mehemmed Paşa Cāmi' i, 56

Koca Alī Paşa Cāmi' i, 56

Kozlu Baba, 90

Köprü Köyü, 29

Kraliçe, 132

Kulle-i Norin, 120

Kūh-ı Tin, 100

Kūh-ı Süreyyā, 98

Lala Şāhin Paşa Derbendi, 57

Lipul Beğ Manastırı, 57

Ma' den-i Giyāh, 24

Macar, 131

Mağārā-yı Rivne,

Malik Eşter, 93

Malğara, 105

Medrese-i Murādiyye, 58

Melek Aḥmed Paşa, 91

Memi Paşa Cāmi^c, 58

Menzil-i Böremoyin, 25

Menzil i Çengellibel, 21

Menzil-i Dallık, 26

Menzil-i Virba, 34

Mesāregāh-ı Haft, 63

Miskinler Tekyesi, 77

Musik Deresi, 99

Neboysa Kulesi, 136

Orta Cāmi^c, 87

Otyarık, 22

Paçavra Kadı, 94

Palanğa-i Cānķurtaran, 66

Palanğa-i Erçin, 58

Palanka-i Hamza Beğ, 59

Palanğa-i Perakin, 106

Palanğa-i Rıdvaniçse, 59

Palanğa-i Vezir Ḥasan Paşa, 59

Pāmaslūb Defterdārzāde Mustafa Paşa, 92

Paşa Sarāyı, 79

Piyale Paşa Kalesi, 60

Rabta-i Nevesin, 133

Raḳḳās Sinān Beğ Cāmi‘ , 60

Rūm-ı Burceyn, 29

Sarāy Cāmi‘ , 84

Saray Kapusu, 84

Saray Şehri (Saraybosna), 136

Seget Kapusu, 87

Seydī Aḥmed Paşa, 96

Seyrāntaşı, 100

Sinān Paşa Cāmi‘ , 60

Sultān Meḥmed Hān Cāmi‘ , 42

Sultān Süleymān Depesi, 18

Sūr-ı Kili, 120

Sultān Hammāmı, 79

Sührāb Meḥammed Paşa Kaserı, 61

Süleymān Hān Cāmi‘ , 61

Şāre Küsdü, 71

Şehr-i Aydıncık, 18

Şehr-i Banyaluğa, 108

Şehr-i Hersek Koca, 109

Şehr-i İsmā'îl, 18

Şehr-i Kırknisā, 125

Şehr-i Manastır, 30

Şehr-i Mühālic, 19

Şehr-i Taşlıca, 33

Şehr-i Yaşka Ruhbān, 110

Şehr-i Yenibāzār, 26

Şempu Kavmi, 101

Şarabefzūn, 111

Şaşoluğ Tekyesi, 72

Şokat, 140

Tomorova, 106

Tozanlı Nehri, 137

Ustolni Belğradı, 112

Uzun Çarşı, 73

Ürgüp, 125

Vālide Cāmi', 61

Vanī Tekyesi, 62

Yaḥyālī Dervīş Beğ Cāmi', 62

Yeniķal'a, 74

Yergöğü, 146

Yıldırım Bayezid Han, 92

Zincirli Kuyu Mescidi, 74

EK 1. Orijinallik Raporu

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 18/05/2024

Tez Başlığı: Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Köken Açıklamaları ve Halk Etimolojileri (V-VI. Ciltler)
Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:

Yukarıda başlığı verilen tezin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 184 sayfalık kısmına ilişkin, 18/05/2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 3'dür.

Uygulanan filtrelemeler*:

- ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- ☒ Kaynakça hariç
- ☒ Alıntılar hariç
- ☐ Alıntılar dâhil
- ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Semase Benay KAYA

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Semase Benay KAYA
	Öğrenci No	N20139557
	Enstitü Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
	Programı	Türk Dili

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN

* Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dahil, 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE		Date: 18/05/2024
Thesis Title (In English): Etymological Explanations and Folk Etymology at Evliya Çelebi's Seyahatname (Volume V-VI) According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 18/05/2024 for the total of 184 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 3 %. Filtering options applied**: ☐ Approval and Declaration sections excluded ☒ References cited excluded ☒ Quotes excluded ☐ Quotes included ☒ Match size up to 5 words excluded I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge. Kindly submitted for the necessary actions. Semase Benay KAYA		

Student Information	Name-Surname	Semase Benay KAYA
	Student Number	N20139557
	Department	Turkish Language and Literature
	Programme	Turkish Language

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN

**As mentioned in the second part [article (4)/3]of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding reference, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

EK 2. Etik Kurul/Komisyon İzni ya da Muafiyet Formu

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA Tarih: 18/05/2024 Tez Başlığı (Türkçe): Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Köken Açıklamaları ve Halk Etimolojisi (V-VI. Ciltler) Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*: Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam: 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır. 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir. 4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir. 5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir. Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim. Semase Benay KAYA
--

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Semase Benay KAYA
	Öğrenci No	N20139557
	Enstitü Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
	Programı	Türk Dili

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN

* Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE	
Date: 18/05/2024	
ThesisTitle (In English): Etymological Explanations and Folk Etymology at Evliya Çelebi's Seyahatname (Volume V-VI)	
My thesis work with the title given above: - Does not perform experimentation on people or animals. - Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.). - Does not involve any interference of the body's integrity. - Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview. - Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions.	
I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.	
I respectfully submit this for approval.	
Semase Benay KAYA	

Student Information	Name-Surname	Semase Benay KAYA
	Student Number	N20139557
	Department	Turkish Language and Literature
	Programme	Turkish Language

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN